

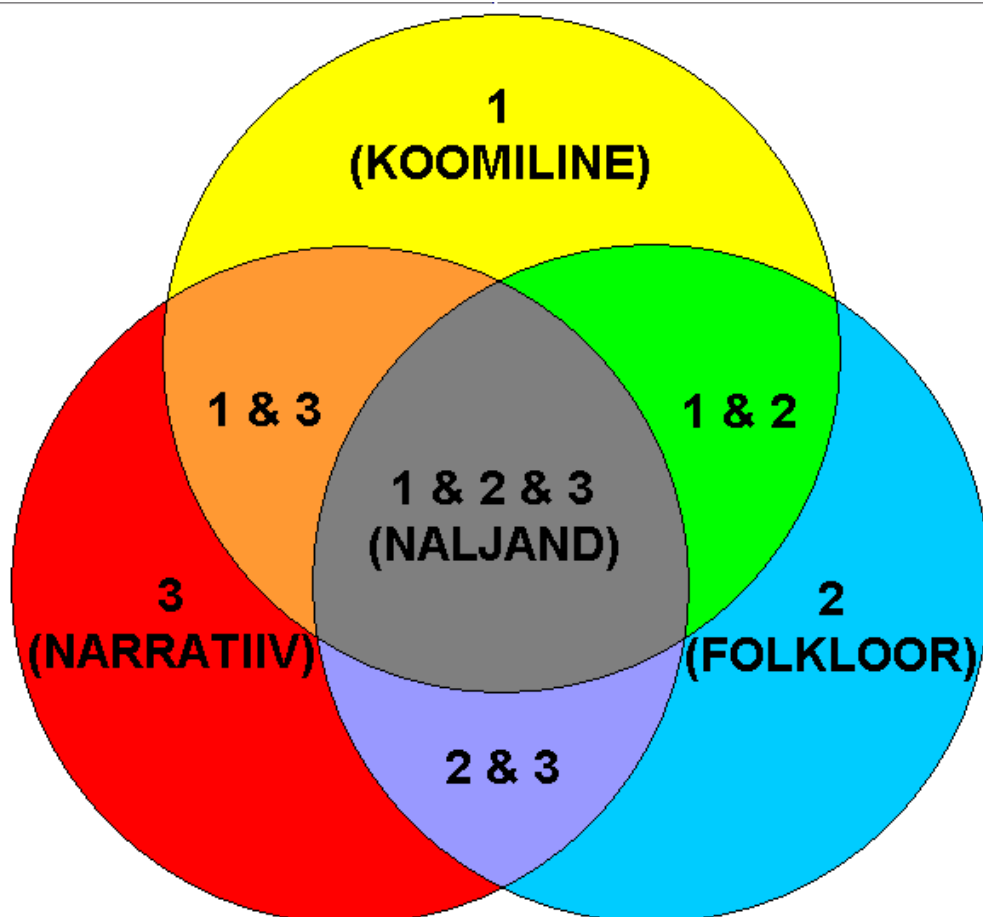
NALJANDITE TÜPOLOOGIAST

1. SISSEJUHATAVAID MÄRKUSI

Kõigil on mingi kujutelm sellest, mis on naljand või anekdoot. Need kujutelmad on harilikult üsna üldjoonelised ja umbmäärased ning kui me püüame neid täpsemaks mõelda, satume varsti raskustesse. Inimese keelt ja meelt puudutavad ained on mingis mõttes keerukaimad kõigist uurimisainetest üldse. Osalt ka seetõttu on kujunenud olukord, et filoloogilised mõisted, sh. folkloristika mõisted on pahatihti segased ja amorfsed: ühe terminiga tähistatakse mitut eri asja ning üht ja sama asja tähistatakse mitme eri terminiga, mõisted valguvad üksteisesse jne. Püüame anda naljandi kohta mingi provisoorse määratluse, viies ta mõistlikult vähese hulga asjassepuutuvate paradigmatide koosseisu ja jälgides ta asendit nendes paradigmatides.

1.1. Naljand on koomiline rahvajutt

Kõige lühemal ja lihtsameelsemal viisil võib öelda: **naljand on koomiline rahvajutt**.
Teeme lihtsa skeemi:



Sellel diagrammil esindavad ringid põhitunnuseid
'KOOMILINE',
'FOLKLOOR(NE)' ja
'NARRATIIV'(või 'JUTT')

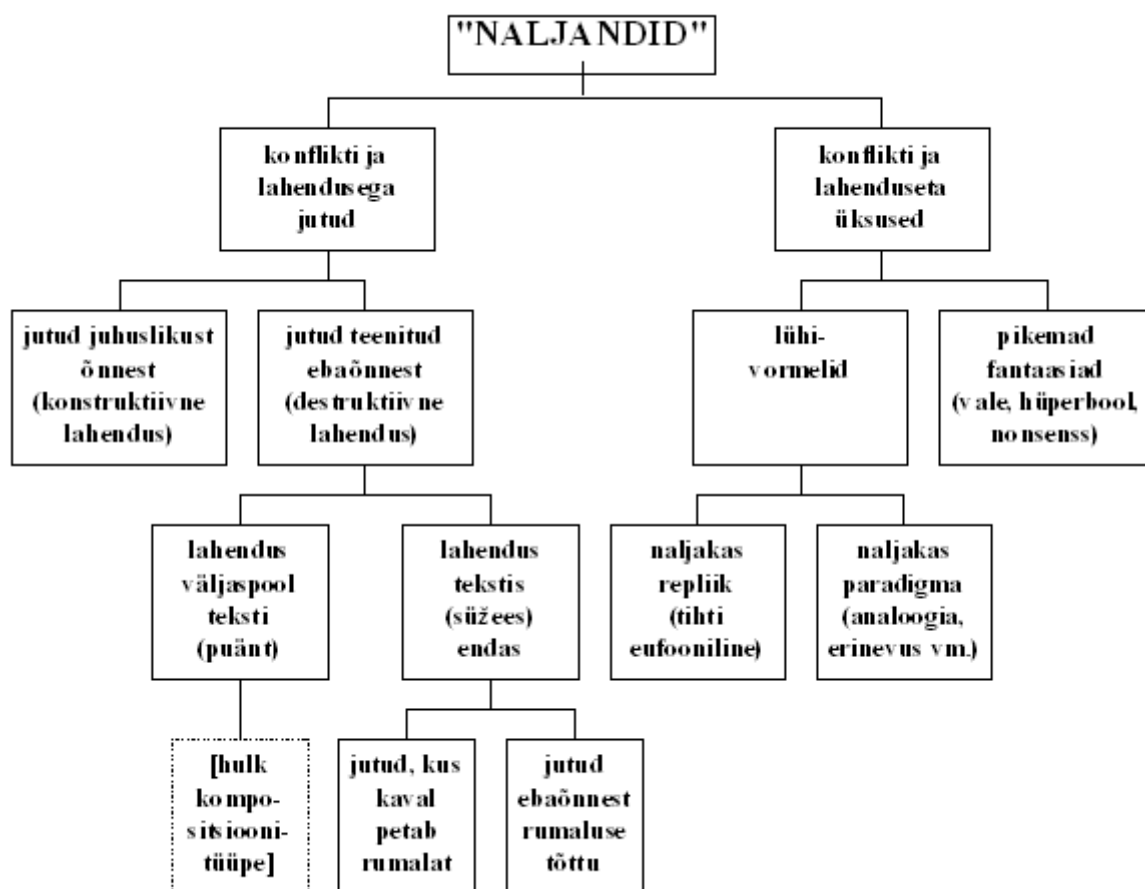
ja nende lõikumisel tekkivad alad esindavad põhitunnuste mitmesuguseid kombinatsioone: suvaline Gori karikatuur kuuluks alale (1) – koomiline mittefolkloorne mittejutt; regilaul "Mine mustale mehele" kuuluks alale (2) – mittekoomiline folkloorne mittejutt; Tuglase "Inimese vari" kuuluks alale (3) – mittekoomiline mittefolkloorne jutt; võrdlus *Edeneb nagu koeral sibulasöömine* kuuluks alale (1 & 2) – koomiline folkloorne mitte-jutt; Vilde "Uuel teel" kuuluks alale (1 & 3) – koomiline mittefolkloorne jutt; Tuhkatriinu-muinasjutt kuuluks alale (2 & 3) – mittekoomiline rahvajutt; naljand ja anekdoot kuuluvad alale (1 & 2 & 3) – koomiline rahvajutt. Võib kaaluda, kas lisada ka tunnus 'lühike'. Ülevaadetes märgitakse naljandi kohta tihtipeale tõesti, et ta on "enamasti lühike" vmt. Kuid koomilised narratiivid on pikkuselt nii suuresti erinevad, et seda tunnust poleks vist õige žanri formuleeringusse lülitada. Samuti võiks n-ö. žanritehnika tasemele jätta tunnuse 'puänteeritus : mittepuänteeritus'.

1.2. Loomulikke naljandirühmi

Selleks, et veidi lähemalt vaadata naljandi suhteid raamnähtustega 'nali', 'folkloor' ja 'jutt', peaksime enne veidi korrastama naljandit ennast sisemiselt, lähtudes sellest, millised jutud *summa summarum* on kvalifitseeritud naljanditeks nt. **eesti rahvaluulearhiivis** või **Aarne-Thompsoni juturegistris** või mõlemas.

Naljanditeks loetavas jutumassis eristuvad küllalt selgesti mitmed n-ö. **loomulikud rühmad**, mis moodustuvad mingite tunnusekimpude või sündroomide alusel. Püüame teha skitsi neist loomulikest rühmadest, hoolimata suurt sellest, kas rühmade komponenttunnused on sisulised, vormilised, struktuurilised vm., ja tegemata probleemi sellest, kas üksiktunnused peaks asetatama mingisse hierarhiasse ja millisesse nimelt.

Skitsi ise võiks olla nt. järgmine:



Iseloomustame seda liigitust mõne sõnaga.

Vasaku haru jutud moodustavad naljandižanri kõige "**jutulikuma**" osa. Siin on esiplaanil tegelane või tegelasrühm või -paar, kes jutu sisulise probleemi tekitavad ja lahendavad, tihti omavahel võideldes, lisaks mitmesuguseid instrumentide või taustade tasemele jäävaid statiste. Jutt jõuab kindlasti mingi lahenduseni. See lahendus on vanemas naljandikihis enamasti puhtsüzeeline: kelgi tegelasel läheb oma rumaluse tõttu halvasti või tänu oma kavalusele või õnnelikule juhusele hästi. Uuemas anekdoodis lõpeb tekst puäntlausega (enamasti kellegi repliik) ja lahenduseks on kuulaja(te) kiire mõttekäik (arusaamisoperatsioon) ja sellele järgnev naer.

Toome ühe näite iga "vasaku poole" põhitüübi kohta.

V1. Ebaõnn rumaluse tõttu (so. tüüpiliselt omane nn. kilplasnaljanditele):

Järgnev näide on kontaminatsioon paljudest kilplasjuttudest (AT 1265* + 1386 + 1387 + 1384 + 1245 + 1210 + 1286 + 1263)

- *Üks mees võtnud naise, kes temale sööki valmis teeb ja kodust asja toimetab, kui ta ise tööl käib. Kui pulmad peetud saand, läind mees kottu välja tööd otsima ja käskind naist õhtuks pudru valmis keeta. Naine pand kohe pudrupaja tulele, kui mees kottu ära läind, et õhtuks aegsasti valmis saab. Aga pudrupada hakand naist sõimama: rop, rop, rop, rop, rop, rop. Naine kuuland, kuda pudrupada ikka edasi sõimand; naise süda saand täis, võtnud pudrupaja, viind lehma ette. Lehm söönd: laisk, laisk, laisk. Naine kuuland, kuda lehm laisaks sõimand, ta võtt pudrupaja, viind lamba ette ja ise tapnud lehma ära. Lammast söönd: vedel, vedel, vedel. "Või vedel!" käratand naine ja tapp lamba ka ära; pudrupaja viind ta sea ette. Siga söönd: lits, lits, lits, lits. "Või litsiks sõimab tema! Ma tahan ka sulle näidata, mis palka sõimajad saavad!" – ja tapnud ka sea ära.*

Õhtul tulnud mees kodu. Naine kaevand kohe mehele: "Sa käskisid mind kodu loomi valitseda, aga nemad nurjatamad hakkasid mind koguni sõimama. Ma aga näitasin, et ma nende valitseja olen, ja tapsin nad ära – sõimaku siis veel!" Mees tõmmand kulmu kortsu naise juttu kuuldes ja tahtnud taale mõne kõrvalopsu õpetuseks anda, jätnud seekord järele ja üteld: "Eks nad seisa kapsa maoks pruukida, aga et sa teine kord enam nii rumalasti ei tee!"

Teisel päeval läind mees jälle kottu ära. Naine võtnud kerve ja rajund lehma, lamba ja sea kõik tükiks katki ja pand kapsajuure peale, iga peale ise tüki, kapsa maoks. Ise läind tupp, istund maha ja mõteld iseeneses: kuidas saab mo mees nüüd rõõmustama, kui ta kodu tuleb ja näeb, et ma kõik nii targaste olen teinud. Selle ajaga oli koer lihatükid kapsajuurte pealt üles kaapind ja mõned koguni ära söönd. Naine tulnud toast välja, kutsund koera oma juure, sidund nõõri kaela ja viind rehe alla, seal sidund teise nõõriotsa õllevaadi prundi külge kinni ja hakand siis koera peksma. Koer tõmmand prundi eest ära ja joost minema, naine taga järele, ega ole enne tagasi tuld, kui prundi kätte saand, viind ta jälle õllevaadi ette. Aga oh õnnetust – õllevaat tühi! Õlut joost kõik maha põrandale. Naine võtnud luua, pühkind kõik laiali ja toond aidast poole vaka jahu, kuivatand nendega ära.

Mees tulnud õhtu jälle kodu. Naine läind kohe vastu ja rääkind mehele, kuda lugu on. "Ise pattu tegin, ise pattu parandasin," ütles ta viimaks, "ma kuivatasin jahudega põranda jälle ära." Mehe süda saand juba üsna tigidaks ja pidand naist hakkama peksma, jätnud aga järele, et vaadata, kas majal ilmas ka nii rumalaid inimesi on.

Ta võtnud kepi kätte ja läind vaatama, kas teisi nii rumalaid veel leida on. Kui ta juba tüki aega oli käind, juhtund ta ühe uue toa juure, mis juba valmis oli, aga ust ega akent ei olnud. Ta vaadand toa laele ja näind, kuda kaks meest koti suu vasta päeva lahti hoidnud, siis ruttu kinni pand ja laest tupp viind ning tahtnud sedaviisi tupp valgust viia. Ehk nad küll mitu korda seda teind, jäänd tuba siiski pimedaks. Mees mõteld iseenesest: need on ka ühed narrid, kel õiged aru peas ei ole, läind aga ise edasi.

Kui ta jälle natuke maad oli kõndind, näinud ta uue ime: seal kasvand kõõgi katusel üks rohutukk, karjapoiss sidund lehmale pika oheliku sarvi, läind ise katusele ja tahtnud lehma ka katusele viia rohtu ära sööma, aga kõik vaev asjat/a/.

Sealt läind mees jälle edasi. Ta läind ühte peresse sisse, kus peremees pojale uued saapad toond. Poiss pand saapad ahju ääre maha ja läind ise ahju peale, hüpand sealt saabaste peale, et sedaviisi saapaid jalga saada, aga kõik asjata. Ta seadnud saapad otsekohe ja hüpand jälle, kuni jalad veriseks, aga siiski asjata.

Mees pidand juba kodu tulema, aga läind veel ühte kohta sisse. Seal olnud pudrukauss toas ja piimakapp aitas, lapsed võtnud toast lusikaga pudru ja läind jooksega aita piima kastma. Sedaviisi kahte vahet jooksnud nad senikaua, kui kõhud täis saand. Mehe viha kadund seda nähjes hoopis ära, oma naisega eland ta pärast seda üsna head elu, ta trööstind ennast sellega, et ilmas veel teisi rumalaid küll on.

H II 13, 307/10 (1) < Koeru – V. Viitmann (1889).

V2. Kaval tegelane petab rumalat:

AT 1525A + 1525D + 1740 + 1737

- *Ükskord eland üks pahur poiss. Ta teind inimestele alati kurja ja pahandust. Kiskund külanaiste kaalid ülesse, aga ise põle neid jälle ää sööndki, loopind aga laiali. Ta oli mitu korda isa kääst peksta soand, aga see põle aidand ühtigi; ta teind jälle pahandust. Poisi isa süda soand täis ja ta hakand poissi kiruma: "Kura sind võtaks kõige oma hullu tükkidega!"*
Varsti tuldkki kohe üks must tõld hooste ja kutsariga nende juure ja viidudki poiss ära seitsme oasta peale. Esti ei ole isa taht poega anda, aga vanakurat üteld, et kui sa lubasid, siis pead aga andma.
Kui seitse oastat mööda läind, tuld poiss kodu. Isa hakand kohe pärima, et mis töö peale sa nüüd kua kuradi juures õppisid.
"Õppisin vargaks," vastand poeg.
Isa põle sest esti arugi soand, muudkui ehmatand ära. Pärast üteld pojale: "Mul põle sulle kua kedagi tööd anda, lähen õige mõisa ja reagin härrale, eks siis soa näha, mis tema ütleb."
Kui härra sest kuulda soand, ööld ta: "No hea küll, kui ta väljaõppind varas on, las ta siis tuleb ja varastab minu kõige paremad hobused tallist ära, siis annan ma talle selle eest sada rubla raha, vaat viina ja varastud asjad saab omale veel pealekauba."
Mõisahärra käskind tallipoisil kohe hobused kõvast latrisse kinni siduda, sadula selga panna ja ennast veel selga istuda.
"Noh, nüüd võid siis pojale käsku viia," üteld härra, "aga kui ta ära ei varasta ja lõksu langeb, vastab ta oma peaga."
Vanamees läind kurva meelega kodu poole ja üteld pojale, et ega sul nüüd küll peasemist põle. Kui poeg lugu tublisti oli järele pärimd, naerd ta selle peale laia lõuaga ja üteld, et see alles veike asi on. Poeg pand enesele kahte seltsi viina pudelitesse, võtt leivakoti selga ja läind õhtu eeli mõisa poole. Videvikus jõund ta sinna, põle aga muusse kohta öökorterit soand kui tallipoisi juure. See põle midagi paha aimand ja käskind teda sealsamas heinte peal magada. Teekäija tahtis, muidugi teada, õhtust süüa. Võtt siis kua õige tublisti kärakat söögi alla. Tallipoisil hakand suu kangesti vett jooksema ja ta imestand, et küll on aga külapapal pailu viinapoolist ühes.
"Jah, on ikke teist kanisti (= kaunisti)," öeld varas, "ehk soovite kua natuke?"
"Kui vanapapa oleks nii hea olema, ega ta mööda külge maha jookseks."
"Noh, teie olete nagu mõisa inimene, tea, kas tahategi sellest pudelist võtta, kust mina võtan."
Võtt siis teise pudeli ja and tallipoisile rüübata, seal old aga unerohi sees ja tallipoiss jäänd peale selle varsti magama. Varas tõst tallipoisi hobuse seljast maha, võtt hobuse lahti, istund ise selga ja kihutand minema.
Hommiku saat ta käsu isaga mõisa, et saatku härra sada rubla raha ja vaat viina ära. Ei old parata kedagi, pahase meelega saat härra lubatud tasu isaga ära.
Varsti saadetud poisile mõisast uus käsk, et mingi ja varastagu nüüd härg kahe mehe vahelt ära, kui need laadale lähvad. Palka lubatud niisama pailu kui ennegi. Poisi isa old selle üle üsna kurb ja mõteld, et ega ta nüüd seda ometi soa ära varastada, liiategi veel kahe mehe vahelt.

Aga poeg naerd selle peale jällegi ja öeld, et see alles tühi asi on.

Kui mehed härjaga metsast läbi läind, joost varas tüki moad ette ja visand soapa tee peale maha. Härja-aajad jõund soapa juure ja pidand seal aru, et kas maksab moast ära võtta või ei, et põle kohta, kuhu panna, ja jätnud soapa maha. Varas joost jälle ette ja visand teise soapa maha ja võtt esimese ära. Kui härja-aajad teise soapa juure jõund, kahetsend nad küll, et esimest moast ära ei võtt.

"Kui jätsime esimese, jätame teise kua," sõnand üks ja nad läind edasi.

Varas näind, et see nõu põle aidand, ja katsund teist. Läind siis jälle tükk moad ette ja poond ennast puu otsa ülesse. Kui härja-aajad mööda läind, pidand nad jälle aru, et kas minna hädalisele appi või ei.

"Ei meil põle aega," ööld üks ja nad läind jälle edasi.

Varas ronind puu otst maha ja läind uuesti meestest ette ja poond ennast jälle ülesse. Mehed üteld, et kui meie esimesest mööda läksime, siis lähme teisest kua. Nii sündind kua kolmat ja nellat korda. Nellanda korra aal hakand mehed selle üle vaidlema, et kas oli kolm või neli ülespoodud inimest. Vaidlus läind ikke suuremaks ja viimaks, et näha, kumbal õigus on, läind mehed tagasi, et ära lugeda, pailu neid oli. Nad sidund härja niikauaks puu külge kinni. Nii kui varas seda näind, võtt ta härja puu küllest lahti ja läind kus seda ja teist.

Varsti läind väljaõppind varga isa mõisa ja reakind, et härg juba poja käes. Soand teine jälle palga kätte ja viind koju poja kätte.

Nüüd and härra käsu poisile, et ta peab tema proua sõrmuse ära varastama. Isa old jällegi mures, et ega ta seda ometi soa teha. Poiss aga naerd selle peale.

Õhtu videvikus kobind ta ennast mõisa. Ööse, kui juba kõik magand, läind poiss proua juure, teind oma häält hästi härra moodi järele ja küsind, et: "Anna see sõrmus parem minu kätte hoida, varas varastab ta sinu käesti ikke ära, aga minu käes on ta ometi alles."

Homniku läind proua härra käest sõrmust kätte küsima. Härra teind suured silmad, et: "Mis juttu sa aad, ma põle tervel ööl süngist välja saanud!"

Varsti tuld isa poja palga järele. Küll vandund härra kavalat varast, aga palga makst ära, nagu kaup oli.

Viimaks and härra vargale käsu kirikhärrat ära varastada ja tema kätte tuua. Isa old jälle häda täis, et ega ta nüüd enam terve nahaga ei pease.

Ühel ilusal vaikel õhtal, kui kõik ju magand, pand varas hulk vahaküündlaid haudade peale põlema. Õpetaja ärgand ülesse ja läind seda imet vaatama. Varas ise seisnud nellahobusetõllaga kirikumõisa treppis ja teatand, et tema tuld kirikhärra järele ja tahab teda taeva viia.

"Teie ükski olete see äravalitsetud, kes võib taeva saada; nüüd minge mõisa ja korjake endi kuld- ja hõbeasjad kokku ja võtke ühes. Aga teisi ei tohi ülesse ajada, sest selle õndsuse vääriline põle keegi muu kui teie ise." Õpetaja täit peagi seda käsku ja soand varstigi valmis.

Istund siis tõlda ja taevasõit hakand peale. Vahepeal kästund õpetajat kotti pugeda, sest peale selle pidi taevasse tõmbamine tulema. Nüüd vedand varas teda läbi porilombi ja seletanud, et siinkohas on nüüd see vihm, mis vahest maa peale sajab. Siis jälle ühe kihunniku piale – seal pidi müristamine olema. Viimaks veel mööda mõisa treppi, et need pidid siis taevaredeli pulgad või astmed olema, kust mööda teda Peetruse juure viiakse. Nüüd visand varas koti mõisahärra jalgade ette maha ja üteld: "Säh nüüd oma kirikhärra!"

No küll old õpetaja häbi suur, kui ennast mõisast leind, ja härra jalgade ees veel. Ja kodu veel suurem häbi. Nüüd and härra vargale veel nellandat korda sada rubla raha ja vaadi viina ja last varga oma alt priiks. Mingu varastagu nüüd, kust ta ise tahab!

Nõnna teenis poiss nelisada rubla raha, neli vaati viina ja sai veel pealegi priiks.

V3. Önn juhuse läbi:
AT 1640. Vahva rätsep

- *Üts joot'k miis tullu' kõrtsist kodo ja söönü' käsipõsilde lavva man, et kärpsit linnanü' armetu pal'lo mano – timägä üteh süümä. Miis haarnu sôs pirru ja löönü nii, et näid hää hulk purus lännü'. Naanu süümä, jälki kärpsit tuhanda viisi man söömäh. Miis võtnu pirru, löönü jäll ja saa viisi lännü kärpset purus. "Ahaah," mõtelnu miis, "nüüd ma ole väega kõva, ma hukka jo kärpset saa viisi." Lännü sôs sepä mano ja käsknü hindälle suure mõõga tetä niigu saelavva ja lasknu pääle kir'otada: "Siin om miis, kes sada maaha lööse üte kõrraga."
Tullu' sôs sepä puult mõõgaga kodo tulema, es ole sälgä mõõka jõudnu võtta, vidänu õnne takah, purjoh ka ollu tõõne, nii jäänü kraavi perve pääle makama. Üts kunigas sõitnu säält müüdä, kaenu: miis maka, hirmus pikk mõõk ku saelaud man, pääle kir'otet: "Siin om miis, kes sada maaha lööse üte kõrraga." Kunigas lasknu' kutsaril hobese' kinne' pitä', käsknü meehe üles aia' ja mõtelnu, et niisugust miist, kes sada lööse üte kõrraga, oles mu riigih vaja. Kutsar liiktannu' miist ja ütelnü: "Ei, miis, ei, miis, tule üles, tule üles!" Miis lasknu silme vallale ja ütelnü: "Siin om miis, kes sada lööse üte kõrraga," ja jäänü makama. Kutsar liiktannu jäll: "Ei, miis, ei, miis, tule üles, tule üles!" Miis jälle vasta: "Siin om miis" jne. Kutsar ütelnü: "Kule miis, kunigas käsk, tule üles!" Miis karanu ka pistü ja ütelnü jälle: "Siin om" jne. Kunigas ütelnü sôs: "Mina ole helisev kunigas. Kui sa nii kõva miis olet, sôs tule minoga üteh, ma massa hää palga, saat häste süvvä ja juvva." Kaabelnuvva niikavva, ku miis lubanu ka minnä. Isnu sôs miis tõlda kuniga kõrvale, mõõk võetu ka muud'ogi üteh. Nüüd saanuva kodo kuniga poole. Sää antu sôs mehele süvvä-juvva ja säetü makama, et küll hummogu kaeme tüüd.
Hummogu ütelnü kunigas: "Olgu sôs edimätses tüüs sinole: siin liin'a kõrval om haan'amaa, paar virsta edese minneh tule üts tammemõts vasta, säält kääse mõtstsiiga vällä – kes inemene kätte johus, tuu surma saa. Mine' tapa' tuu tsiga är." Miis pelänü küll, et ei tiiä', kus lätt, et olet kuniga tennistüste löönü', piät ka kuniga käskü täütmä. Lännü' sôs tõõne sinnä' poole ja vidänü mõõka takah. Tükü ajo peräst kaes – mõtsa puult tule jo mõtstsiiga, nii et maa mügises all, õkva timä poole. Miis jätnü mõõga maaha ja ka vadima. Önnes ollu' säääl üts haan'aküün – sinnä' küüni poole, mõtstsiiga takah. Miis paenu är küüni kõrvale, säääl ollu' uss, säält müüda nuka taade. Mõtstsiiga joosnu' ka küüni mano, sôs säält ümbre minemä taade, nännü, et lävi ol'l, karanu ka sisse, arvas, et miis ussest sisse juusk. Miis joosnu nüüd ja pannu usse takst kinne. Mõtstsiiga küünih. Miis võtnu sôs uma mõõga, lännü' kuniga mano ja ütelnü: "Mõtstsia ole mina küüni kinne' pannu, minge võtke' timä vällä." Mintü sôs kaema – ol'l ka nii. Oi sedä avvu, mis mehel nüüd ol'l.
Kunigas annu' vahtse käsü: "Siinsamah mõtsah om üts nõnasarv, kiä kõik purutas, kes ette johus, surma' tuu ärä." Miis lännü jälle mõtsa poole, vidänü umma mõõka takah ja mõtelnu: "Üteh paag'ah iks surm saia om, kuniga käskü piät täütmä, ehk lätt jäll õnnes." Hääkene küll, lännü mõtsa. Nõnasarvik tullu vasta, et mõts rogises õnne. Miis joosnu üte puu takast tõõse taade, saanu üte tamme taade, nõnasarvik tahtnu sarvega läbi tamme mehe sisse lüvvä ja löönü, a jäänü sarve piti tamme sisse kinni. Miis karanu mano ja niitnü [= neetinud?] kõvaste sarve tõselt puult är: "Saisa!" Vägimiis võtnu nüüd jäll uma mõõga, lännü kuniga mano ja ütelnü: "Säääl ta om mõtsah, sarve piti tamme küleh kinne, minge tapke timä maaha ja tooge ärä." Mintü kaema, ol'l ka nii. Perüs vägimehe tükü'.
Kunigalle saadetu tiidmene, et kolm kunigat tuleva' timä pääle sõdima. Kunigas jälle vägimehele: "Sina mine ja puruta näid – ku är võõdat, sôs saat mino tütre naases ja perändät terve kunigriigi, ega mul poige ei ole, kelle riigi jätä." Miis lubanu ka minnä. Joba saisnuvva sõaväe' ütstõõse vasta kõik valmes, mudku' anna' kokko minnä'. Vägimehele annu kunigas uma kõge paremba opetu hobese, miis säetü sälgä, lasknu tõõne jala' kah hobese kõtu alt kinne köütä, et maaha ei sata. Ega ta es ole jo harinu viil ratsalla sõitma. Vägimiis köütnü sôs viil mõõga ka otsapiti sadula külge ja naanu sõaväe poole sõitma. Äräõpetu hobene lännü' ku üts nuul võõra sõaväe poole juuskma. Meehel tullu' hirm pääle, kiilnü hobest, et saisma jäässi, iks "pruu!" ja pruu!", a hobene es ole jäänü saisma, joosnu edese ku hunni. Mis nüüd? Ei saa maaha kah hobese säläst – jala kinni köüdetü. Kaenu, hobene tormas õkva ütest virstatulbast müüdä, timä*

*haarnu tollest kinne, et tuu ollu' alt mädä ja jäänü üskä. Hobene linnanu iks edese. Egä tä esi es tiia sõa värgest midäge, opetu hobesel olliva sõa säädüse tutva. Hobene tormanu õkva võõralle väele pääle. Nuu kaesse', vägimiis tule, mõök juusk ku saelaud kõrval, suurtükk hobese kõhri pääl – oi õnnetust, hirmu! Jah, tõmmatuvvaki rahulipu üles. Opetu hobene keerotannu' ümbre kodo poole, kuniga mano. Joba tultu' ka kirjoga rahu tegemese pärast kuniga jutule. Vägimiis suurust nüüd: "Ka mina olli sii miis, kedä nimä pelksivvä ja kelle pärast rahu teivä." Kunigal sai hää miil ja an'd uma tütre vägimehele naases ja pääle tuu viil uma riigi. Kae sõs, ku pulme peeti [seitse] päivä. Ma esi olli ka sääl ja sai mõne tsilga viina.
H II 52, 218/29 (10) < Röpina – J. Poolakess (1895)*

Paremas haruspaiknevad palad, kus ei ole konflikti kui sellist ega lahendust kui sellist.

"Pikemate fantaasiate" allrühma prototüüpseks esindajaks on nn. valetamisnaljandid.

Valetamismotiivid võivad olla vahel raamistatud küll kavalusnaljandi üldstruktuuri: sagedasemaid raame on valetamisvõistlus või kihlvedu, kus üks pooltest ei tohi öelda teise jutu peale "See on vale!" (esineb nt. juttudes AT 852, 1920A, 1920C jt.), kuid põhitasand on üles ehitatud fantaasiamängule: kuulajale pakub naudingut see, kuidas maailma üllatavalt moonutatakse, võimatuid asju ühendatakse, mõõtmete ja vormiga mängitakse jne. Tegelased on formaalsed, fiktiivsed, süžee kui niisugune samuti. Jutu dünaamikas pole seda klassikalist küüru, mis sõlmitusest peale kerkima hakkab ja lõpus jälle järsult alla vajub.

P1. Esimene näide: tüüp tingnimetusega "Suurejooneline pulm" – pole ilmselt kattuv norra jutuga AT 1961, kuid osa siinseid motiive põimub ka sarja AT 1960 alltüüpidesse.

- *Kivita Mats taht tütart mehele panna. Et ta üle küila rikas old, taht ta kua ästi suured pulmad teha. Este pand ta kohe kaks kuuenädalist orikast aeda pulma aaks tappa ja nuumand seitse päeva ühtepuhku jumalaviljaga. Siis akand ta pulmaõlut tegema ja pand terve kilimitu (12 toopi) linakseid likku. Sellest teind ta viis voati virrvommi (lahjemat õlut) ja kolm voati ästi kanged karamommi, mis kohe miest mässib.*
Juhtund külames tulema, Mats kiit omal ästi kange õlle olema ja toond külamehele kapaga oma karamommi mekkida. Ise mõeld: "Soab näha, kas võtab mehe pikali!" Mies joond, soand süida täis, mis teda narritakse, ja virutand Matsile kapaga pähe, paljas kõrv jäänd aga piosse. Matsi naene akand karjuma: "Ees ma ööld sulle, uha Mats, uha Mats, säh nüüd kord jõi, kohe läks ulluks! Oleks võind voadi virrvommi ja kaks karamommi rohkem võtta!"
Pulmalistele pandud kuus pikka lauda otsastikku, nõnna et ots ukse alla ulatand, ja seitsmes laud pandud viel lapuliste jäoks üle paku õue. Iga laua piale sündind terve leib korruga ja jäänd nurkade piale ruumi ülegi. Kaks kuuenädalist orikast söödud pulma aal puhtaks ää, nõnna et muud põle järel jäänd kui kumbagist orikast neli jalga ja kaks külge. Paljalt piad pand peremees jo enne pulmi jõuluks paigale. Virrvommi põle pulmalistele viidudki, üsna kanged karamommi kantud kahe kannuga lauale, teine old tühi, teises mitte tilkagi. Pärast sööma ige pill üind ja rahvas tantsind, lapulisedki lauld, mis jäksand, aga kohku-kahku põle kuskil kuulda old.
Pruudil old nõnna pailu kaasavara, et kerstu kahel kõige kangemal jõumehel soand rie piale kanda. Esimene mies old oma rammuga üle kihelkonna kuulus. Ta vend pidand korra kolmepäevase sia-sõnni sabast jaanipäise ia (jätuse) pial kinni, sie põle enne saba kääst ää soand, kui mies ise last lahti. Teine mies old veel tugevam: ta istund maha, pand jalad kõvaste vasta uksepakku ja uend kolmepäevase kuke-kuldi sabast kinni ega põle enne mitte lahti last, kui kuke-kult ise tõmmand saba kääst ää.
Viimaks läind kaks naest pulmas riidu: teine ikka sõimand teist, teine lugend teisele paha sõnu, viimaks teine löönd teist leivakannikaga, teien teist piatoiduga ehk ka jumalaanniga; teine teist õlekõrrega, teine teist jumalavilja varrega; teine lükand teise jõkke, teine teise vette. Mõlemil old kasukad selgas, teisel tuliuus, teisel alles räätspepa kääst tuld; teine kasukas soand läbimärjaks, teise liotand ka üsna ää; kasukad pandud kuivama, teine palavasse, teine kerikse kohta; teine põlend sial apraks, teine kõrvend krimsu. Naesed läind kaevama: teine kohtusse, teine õiguse ette; teine soand suure õiguse, teine kange võimuse.

Kivita Mats aga põle änam ilmas luband pulme teha, et kulu läheb suureks ja naesed tülisse.

H II 22, 1015/9 (36) < Jüri – J. Pihlakas (1888); avaldatud R. Põldmäe raamatus *Eesti rahvanaljandid I* (Tartu, 1941, lk. 201)

Teine näide: AT 1960G + 1889K? + 1875?

- *Üitskõrd olli üits tubli vanamiis, siis tiis kõik asja ja mõist kõik tüü tetä. Üitskõrd tei ta endäle vitsust vankre, meska ta viimate taivade sõit. Pilvist läbi minnen olli ta üte ratta ärä kaotanu ja jäi selleperäst üten oma vankrega pilve pääle saisma. Edimält olli küll mehel õkva imu pilve päält alla kaeda, mes inimese maa pääl konnegi kotal teivä, a viimate läits onte igäväs ja nakas maha tahtma. Nüid viil näi ta, et mahasaamine es oleki enämb nii kerge kui ülesminek, sest vankrel puudusi üits ratas ja vai sis pilve pääl vitsu kasvab, et asemele oles võinu tetä. Olli mehel õige pääkäänmist. Õnnes nakas üits talumiis kaaru tuulutama, sest sügisine aig olli. Tuul ai kaara liple kõik üles pilve pääle. Nüid tulli mehel ää nõu: ta nakas neist keist tegemä. Kui ta jo mõne ää süllä keist ärä olli keerutanu, sis pand ta keidse tõise otsa taiva laekongsi külgi kinni ja nakas esi keist müüidä alla tulema. Õnnetuses es ole miis kaenu, kas keids ka parasjagu pikk om. Keids olli lühike, nii pidi sis miis puul ooletuse peräst maa ja taiva vahele ripendama jäämä. Nüid olli tagumane ädä viil ullemb kui edimäne. Mes mehekesel nüid tetä? Rasset kihä ei jõvva pilve pääle tagasi kah enamb tõmmata. Pidi sis miis kõrva takast nõu otsma. Säält löis tõine üte suure pääeluka, täi. Selle naha tõmmas miis õkva turgu ja sai säält kaits rihma nigu taosse ruuma. Nii jakas ta keidsele otsa ja sai sedäviisi tüki maad allpoole. Siski olli maa viil küllält kavven. Jälle ots miis tõise kõrva takast nõu, säält sai tõise eluka, a siski olli viil ää tükk maad maha. Mehel nakas viimate pää otsaiist sügelemä, sedä süiten löis ta kolmanda täi, kelle nahast ta tubli rihma sai, ent iks es mõjo viil midägi. Õnnes löis kukrust viil tüki tublemaba täi, kui ennitse olliva ollu, sellest sai [kuus?] rihma. Nüid olli küll maa joba õige lähikesin, a siski viil nii kavven küllält, et karata es julge. Nii ümre tsõõri kaeden pääsi viimate keids üleväst valla ja miis satte maha. Õnnetuse vai õnnes, mes tä nüid olli, olli ta mää suu kotale johtenu ja nii sügäväde maa sisse käinu, et pallas abe pääle maa jäi. Jälleki ädä, ei saa vällä. Olli nii kevädene aig, kon kõik linnu pesi teevä. Üits parts johtusi mehe habet silmämä ja tei õkva oma pesä sisse. Vastne õnnetus: muidu oles ehk viil kiäki mehe abet nannu ja appi tullu, a nüid ess saa abet ka enämb nätä. Kui parts poja vällä aus, tulli susi ja sei poja ärä. Perän süümist käänd tõine viil taguotsa pesä poole ja nakas aegutama. Nüid tulli mehel jälle ää nõu: ta aard soe annast kinni ja nakas esi kõvaste tänitämä. Susi pand sedä kuulden kangeste juuskma ja tõmmas suure uuga mehe maa sehest vällä. Nii olli selle mehe taivan käik.*

H II 31, 519/21 (2) < Otepää – J. Kivisaar, J. Birkenbaum (1889)

P2. Humoristlik puändita lühimonoloog (tihti kõlaliselt ornamenteeritud):

- *Üks ema kiitnud teise naise vastu: "Oo, oo, mis meie Annel viga oo: neli-viis sitsisiilikud kirstus! Kus mul oli enne üks ja kaks takust türba!"*
E 31549 < Ambla – J. Neublau (1897) (= Põldmäe nr. 150)
- *Emaste teotüdrugud uiland sedasi: "Emaste poisid, oh-üii! Mina Uluratta määäl suure alli kivi otsas. Kis mo äält kuuleb, see tulgu siiiaaa!"*
[On problemaatiline, kas see tekstike on žanrilt naljand, helletus vm.]
ERA II 254, 257 (4) < Emmaste – E. Ennist (1939) (= Põldmäe nr. 215)

P3. "Kvaasisüsteemaatiline" rida või vastandus (selle allrühma esindajaid tajutakse peam. anekdootidena):

- *Mida küsib selles või teises vanuses naine mehe kohta:
20-aastane: milline ta on?
30-aastane: kes ta on?
40-aastane: mis tal on?
50-aastane: kus ta on?*
- *WC-hajameelsusel on kolm astet.
Esimene ja kergeim aste: võetakse püksid alla, sooritatakse protseduur, vesi unustatakse tõmbamata.
Teine, keskmine aste: võetakse püksid alla ja tõmmatakse vett, sooritus ise ununeb.
Kolmas ja raskeim...[seda on tarbetu läbi nimetada, sest hiljemalt 2. astme lõpuks kuulajad juba naeravad].*
- *Mis vahe on diplomaadil ja naisel?
Kui diplomaat ütleb "jah", siis tähendab see 'võib-olla';
kui diplomaat ütleb "võib-olla", siis tähendab see 'ei';
kui diplomaat ütleb "ei", siis pole ta mingi diplomaat.
Kui naine ütleb "ei", siis tähendab see 'võib-olla';
kui naine ütleb "võib-olla", siis tähendab see 'jah';
kui naine ütleb "jah", siis pole ta mingi naine.*

Nimetame edasi mõningaid piiriprobleeme ja piirjuhte.

1.3. Kas koomilised jutud on folkloorsed või mitte?

Paljud varasemaist koomikateooriaist, mida arendati üldiste filosoofia- või esteetikateooriate raames, ei suhtunud rahvalja eriti hästi ning lugesid seda teisejärguliseks ja jämedaks. Seni pole kindlalt teadust folkloorse nalja spetsiifika kohta, sh. selgemat vastust küsimusele, mille poolest traditsioonis käibiv lühinali erineb mittetraditsioonilisest, nt. sisu, maailmavaate, väärtuskriteeriumide, koomilise semantiliste mehhanismide vm. plaanis. Kõrvuti teadaolevalt folkloorse naljandi- või anekdoodiainesega figureerib määratu massiiv naljatilgakesi, millega kõikvõimalikud kalendrid ja ajalehed on oma lugejaid kostitanud juba aastat paarsada, ning ka meil Eestis üle saja aasta tänapäevani välja. Nende ainete võrdlemine võiks mitmes mõttes kasulik olla.

1. Folklooriteoreetilises plaanis võiks see meid aidata rahvalja spetsiifika täpsustamisel.
2. See võiks anda huvitavaid tulemusi mentaliteetide ja maitsete ajaloo plaanis, kuna naljatilkade avaldajad on eeldanud, et nende poolt pakutavad naljad lugejaile meeldivad.
3. Kindlasti oleks sellest kuhjaga otsesemat tekstoloogilist kasu, sest naljand on vanasõna ja mõnede muude kõrval just neid žanre, kus möödunud sajandi kalendrisabadest, ajakirjadest jm. trükistest on arhiivi kandunud eriti hulgaliselt pseudofolkloorset ainet, mille väljaselgitamine on uurimistulemuste objektiivsusele tingimatuks eelduseks. Eesti naljandite rahvaehtsuskontroll on ikka veel tegemata. Kui see saab kord tehtuks, on meil ka naljandiarhiivist heakene tükk kadunud – kuid see-eest on võib-olla meie rahvalja genuinne loomus palju selgemaks saanud. Kõrvuti otseste mahakirjutustega on arhiivis väga palju ka sellist ainet, mis formaalselt on tõesti folkloor, käibib suulises traditsioonis ja on sealt ausal viisil üles kirjutatud, kuid kuulub üliläbipaistvalt nn. **sekundaarsesse** kihistusse, kus trükitud algallikad on tihtipeale otse näpuga näidatavad jne.

Tänapäeval, kus anekdooditrukiseid lähiminevikus ilmus vohavalt ja anekdoote pakuvad pidevalt ka kaasaegsed massiteabevahendid (raadio, televisioon, sh. telereklaamid ja -filmid), mis on ka nn. **parooli-** või **killuloome** põhilisi inspiraatoreid, on vahekorrad "genuinselt folkloorse" ja "sekundaarselt folkloorse" vahel eriti sassis ja nn. rahvaehtsuskontrolli tegemise mõte selle aine

puhul ise üsna naljakas. Omaette folklooriteoreetiline probleem on Interneti-folkloor, sh. nn. **netinaljad** –neist on lähemalt juttu tehtud ka siinses rahvahuumoris saidis.

1.4. Kas koomiline folklooripala on jutt või mittejutt?

Ma ei jaga **G. L. Permjakovi** seisukohta, et väga palju inimkeelsed tekstid, sh. suur osa folkloorseid tekste "от поговорки до сказки" on käsitatavad eriliste "situatsiooni märkidena" ning vaadeldavad sama järku üksustena ja sama meetodikaga.

Teisalt on suhteid eri liiki tekstide vahel olemas ja mitmed neist puudutavad ka koomilisi rahvajutte.

Kõigepealt, **fraseoloogia ja paröömika** kui lühifolkloor on üldse väga aldis laenama valmeid konstruktsioonelemente või seda või teist ülesannet täitvaid "allprogramme" mistahes ulatuslikumaile folklooriüksustele, teisalt võivad kunagiste juttude vm. suuremate üksuste fragmendid üsna tihti jätkata oma folkloorset eksistentsi kõnekäänuks kidunud viidetena. (Vt. ka näiteid konkreetseist piirjuhtudest eesti folklooris.) Eriti puhteestilise tekke ja levikuga naljandite hulgas on rohkesti üksusi, kus põhituuma moodustab mingi retoorilis-alliteratiivne humoristlik repliik ja narratiivne komponent on minimaalne. Aga ka selline laia levikuga ja kindlavormiline nähtus nagu **vellerism** on paröömilise ja narratiivse maailma piiripost: lääne pool, kus ta on produktiivne, peetakse teda ütlusfolkloori allžanriks, Eestis on enamik olemasolevaid raasukeid sulatatud naljandite hulka.

Koomilise rahvajutu suhe fraseoloogia ja paröömikaga ei piirdu aga laenusuhetega, vaid on olemuslikum ja sügavam.

Esiteks, paröömika ja fraseoloogia on **retoorilised** nähtused ja retoorikal tervenisti (eriti aga sellistel erivormidel, nagu **paradoks, kalambuuri, oksüümoron, absurd**) on koomilisega väga olulisi ühisjooni. Tegelikult tähendavad kõik epiteedid, mida kasutatakse hästiõnnestunud ütluste ja troopide kohta, nagu "tabav", "kujukas", "piltlik" jt. sisuliselt seda, et siin on tegemist millegi **naljakaga**.

Teiseks, koomika seob folkloori lühivorme ja narratiivset rahvahuumorit ka **tarkuse, vaimukuse, kavaluse** mõõtmeid pidi. Vanasõna loetakse üldiselt ka **didaktiliseks** žanriks ning didaktikat on esmapilgul raske naljaga seostada. Kuid **tarkuse** mõiste käsitus on nähtavasti üsna erinev Lääne ja Ida kultuurides ning vist ka kaasaegseis ja vanemais kultuurides: Lääne (ja kaasaegseis) kultuurides tajutakse tarkust eelkõige millegi tõsise ja abstraktsena, mis puudutab teadmisi, eruditsiooni jmt.; Idas (ja eriti vanemas) on tarkust käsitatud praktitsistlikumalt – kui õpetuseandmist konkreetsete näidete, ilmekate paralleelide ja kujundite kaudu. Idamaises teadvuses on paröömika sulanud kokku selliste naabernähtustega, nagu võrdlus, valm, nali, ning neid tähistatakse mitmeis keeltes ühe ja sama terminiga.

Valm(ja tema naaberžanrid, nagu vene **npumua, parabool** jt.) on didaktika ja koomilise eriti tähtis kohtumispaik. Valm on tunnuslikult kantud didaktikast ja nn. **moraal** paljude valmide lõpul on tüüpiliselt paröömilise vormiga, tihti mõni "päris"-vanasõna. Valmi süžest johtuv didaktika on aga väga spetsiifiline – see on valdavalt **tarkuse, kavaluse tähtsust rõhutav didaktika**. Valmi väärtusideoloogia on laenanud end nähtavasti mitmeisse folkloorse narratiivi liikidesse.

Loomamuinasjutuga on valm nii sarnane, et mõned autorid on pidanud neid lausa üheks ja samaks žanriks, ja siiani näib olevat lahtine küsimus, mismoodi just ristlevad nende ajaloo folkloorseid ja kirjanduslikud allikad ja mõjufaktorid. Igatahes aga samasugune mõistuse ja kavaluse apologetika, rumala ja kavala tegelase võitlus ja kavala tegelase võit domineerivad ka nt. juttudes rumalast kuradist ja vanemais naljandites (vt. lähemalt allpool). On väidetud, et valm (seega siis ka loomamuinasjutt?) võis tekkida ainult klassideks kihistunud ühiskonnas ja kajastab oma allegooriate kaudu klassiühiskonnas valitsevaid inimvahekordi. Ning ka valmi ja loomamuinasjutu kohta on oletatud, et nende ajaloolised juured on retoorikas, täpsemalt igapäevases sõimuses, sh.

loomanimetuste kasutamises sõimumetafooridena, ning valm ja loomajutt on omakorda andnud tugeva panuse hilisemasse retoorikasse, juurutades ja võimendades folkloorides ja keeltes loomajm. metafooride kasutamist, eriti **allegooriaks** nimetatavas erivormis. Valmi loetaksegi tihti

allegooria peatribüüniks.

Asja teine tahk on **vaimukus**, mis on samuti tarkusega väga tihedalt seotud. Koomilise seost mõistusega rõhutavad väga paljud, kes koomilisest üldse on kirjutanud. Ka väljaspool folkloorset paröömikat käibib tohtu hulk individuaalaforistikat, Goethest kuni August Krikmannini, ja meie kogemus eesti vanasõnade juures näitab veenvalt, kui suur on üldinimlik tõmme aforistliku loomingu poole. Vaimukus ei ole üksipäini oskus sõnadega osavasti manipuleerida. Vaimukuse taga on tingimata ka kvaliteetne mõtlemine. Kvaliteetne mõtlemine on aga teisest küljest potentsiaalne relv, st. kvaliteetselt mõtlev inimene on potentsiaalselt ohtlik vaenlane jne.

On huvitav, et ameerika autor **Albert Rapp**, kes püüab selgitada nalja päritolu ja ta vormide arenemise küsimusi, peab vaata et ajalooliselt järjestatavaks etappideks vaimukusevormide arengus väga paljusid selliseid asju, mis kuuluvad kõige otsesemalt folkloori ja mille žanrilise ärapaigutamise on eesti folkloristidel pidevalt peavalu olnud, ja asi on tänini lahtine. Need on: **mõistatus**kui selline kõige üldisemas mõttes (Rapp toob näiteid mõistatamisvõistluste pidamise traditsioonist ajaloolistes kultuurides);

nähtus, mida inglise keeles tähistatakse terminiga **conundrum** ja mis vastab ligikaudu meie **keerdküsimuse** mõistele, st. mingi konksuga küsimus või lootusetult äramõistatamatu mõistatus või lollitamisvormel, kus ausa mõistatamise kriteerium on asendatud petmiskriteeriumiga;

kalambuurile lähedane **pun**, mis opereerib sama sõna eri tähendustega, mõtte valesitõlgitsemisega vms.;

samuti **repartee** – s.o. retooriline **tõrjevormel**, "vastulöök", tabav vastus vms. Naljanditeks loetavate juttude hulgas ongi tegelikult hea hulk selliseid, mis on sisuliselt **repartee** 'd minimaalse süzeelise kontuuriga.

Paröömika on enamikul rahvastel valmistanud terve rea valmisprogramme, mis on funktsionaalselt täiesti **repartee** 'd sagedamini ettetulevate situatsioonide või ütluste tarvis: "vana", "pead!", "anna!" (nagu ka "oleks", "ise" jpm.).

Samuti kuuluvad koomilise folkloori hulka nn. **arreenia mõistatused**, üksused, kus osa elemente tuleb väljendada **pantomiimina** jne. Küsimusmallides "Mis ühist on...?", "Mis vahet on...?" ja mõnedes teistes näib keerdküsimusele omane narritamisfunktsioon olevat kogunisti taandunud, küsimus retooriliseks muutunud ja vastusega ühtseks narratiiviks kokku sulanud – neid kuulatakse nagu tavalisi anekdoote ega püütagi vastust ette ära arvata. Arhiivis võib osa sedalaadi tüpoloogilisi üksusi vormitehnilistel põhjustel poolitada keerdküsimuste ja naljandite või anekdootide vahel.

(Vahe on paiguti väga habras: nt. **arreenia raadiolt küsitavaid küsimusi** loetakse näiteks üldiselt anekdootide hulka; kui viide arreenia raadiotele puudub, muutuvad nad harilikeks keerdküsimusteks.

žanriliselt ebamäärased on ka eelmainitud **paradigmad või read**, kus tihti ainult intuitsiooni järgi otsustatakse, kas see või teine neist kuulub pigem paröömikasse või pigem anekdootide hulka.

Koomika teooriale pühendatud käsitlustes ei tehta sellistest pisiasjadest loomulikult mingit küsimust.)

Kui vaadata tänapäevaseid nn. "**paroole**" või "**kilde**", siis on enamikule neist raske anda folkloori "klassikaliste" žanride süsteemis mingitki hästisobivat kohta, teisalt on selge, et folkloorse nalja hulka kuuluvad nemadki.

1.5. Kas rahvajutt on koomiline või mitte?

Püüame siin skitseerida jämedais joontes naljandi **koha teiste jutužanride süsteemis**, lähtudes nn. **Aarne-Thompsoni süsteemis** kasutatavast juttude põhiliigitusest. Kõigepealt aga paar sõna **AT-süsteemi juturegistritest** üldse.

Soome meetod, nagu teada, taotles folklooripalade **algvormi, algkodu, tekkeaja, levikuteede** jne. väljaselgitamist ning selleks, et seda teha, vajab palju empiirikat (tekste), mida võrrelda, kõrvutada jne. Soome meetodi teine iseärasus oli see, et uurimine **oli orienteeritud tüübile**, st. oli tarvis saada ka ülevaade rahvusvaheliselt levinumaist jututüüpidest ja samuti rahvajutu alaliikidest. See oligi AT-süsteemi registrite üldisem tekkemotiiv.

1910. aastal avaldas **Antti Aarne** (FFC 3) juturegistri, mis annab nn. AT-süsteemi põhikondikava ja

on aluseks suurele hulgale samas süsteemis tehtud rahvuslikele ja rahvusvahelistele registritele. Suurem osa neist on ilmunud FFC-sarjas. Nimetame siin mõningaid neist.

- A. Aarne, Verzeichnis der Märchentypen. FFC 3. Helsinki, 1910.
A. Aarne, Finnische Märchenvarianten. Verzeichnis der bis 1908 gesammelten Aufzeichnungen. FFC 5. Hamina, 1911.
O. Hackmann, Katalog der Märchen der finnländischen Schweden. FFC 6. Leipzig, 1911.
A. Aarne, Estnische Märchen- und Sagenvarianten. FFC 25. Hamina, 1918.
V. Tille, Verzeichnis der böhmischen Märchen I. FFC 34. Porvoo, 1921.
M. de Meyer, Les Contes Populaires de la Flandre. FFC 37. Helsinki, 1921.
J. Qvigstad, Lappische Märchen- und Sagenvarianten. FFC 60. Helsinki, 1925.
O. Loorits, Livische Märchen- und Sagenvarianten. FFC 66. Helsinki, 1926.
S. Thompson, The Types of the Folk-Tale. A Classification and Bibliography. FFC 74. Helsinki, 1927.
N. P. Andrejev, Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне. Leningrad, 1929.
A. Schullerus, Verzeichnis der rumänischen Märchen und Märchenvarianten. FFC 78. Helsinki, 1928.
E. O. Sveinsson, Verzeichnis isländischer Märchenvarianten. FFC 83. Helsinki, 1929.
R. S. Boggs, Index of Spanish Folktales. FFC 90. Helsinki, 1930.
G. Laport, Les Contes Populaires Wallons. FFC 101. Helsinki, 1932.
W. Eberhard, Typen chinesischer Volksmärchen. FFC 120. Helsinki, 1937.
A. Medne, Latviešu dzīvnieku pasakas. Review of New Types in the Motif-Index of Latvian Animal Tales. Riga, 1940.
J. R. W. Sinninghe, Katalog der niederländischen Märchen-, Ursprungssagen-, Sagen- und Legendenvarianten. FFC 132. Helsinki, 1943.
S. Thompson, W. E. Roberts, Types of Indic Oral Tales. India, Pakistan and Ceylon. FFC 180. Helsinki, 1960.
S. Thompson, The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography. FFC 184. Helsinki, 1964.
L.G. Barag, I.P. Berezovski, K.P. Kabašnikov, N.V. Novikov, Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка. Leningrad, 1979.
P. Kippar, Estnische Tiermärchen. Typen- und Variantenverzeichnis. FFC 237. Helsinki, 1986.

Eestlastest esindavad siis FFC-sarja registreid seni kaks autorit:

Oskar Loorits (liivi juttude register, FFC 66, 1926),

Pille Kippar (eesti loomajuttude register, FFC 237, 1986).

Lisaks neile on **Loreida Raudsepa** kiriku- ja pastorinaljandite register (*Antiklerikale estnische Schwänke. Typen- und Variantenverzeichnis*. Tallinn, 1969), kus materjali esitus ei järgi AT-süsteemi, kuid juttude AT-numbrid on ära näidatud.

Aarne süsteem, mis puudusi ta juures praeguseks ka poleks avastatud, on omal moel geniaalne konstruktsioon – muusugune poleks arvatavasti nii pikale ajaproovile vastu pidanud. Eriti õnnestunud on rahvajuttude põhiliigitus.

Kordame AT-süsteemi põhikondikava lühidalt üle:

Jutuliiik	Tüübinumbri- vahemik
Loomamuinasjutud	1–299
Imemuinasjutud	300–749
Legendilaadilised jutud	750–849
Novellilaadilised jutud	850–999
Jutud rumalast kuradist	1000–1199
Naljandid ja anekdoovid	1200–2000

Edasi põhiliste jutuliikide suhetest ja naljandite žanrilistest lähisugulastest.

Kõigepealt võime jutuliigid jagada selle põhjal, **kas süžees toimub midagi üleloomulikku** või ei, st. kas seal on üleloomulikke tegelasi ja juhtub üleloomulikke asju, keda/mida ei saa ümber mõtestada allegooriaks, valetamiseks vm. Selliseid imesid juhtub ilmselt **ime-** ja **legendilaadilistes** juttudes.

Alan Dundeson väitnud, et ameerika indiaanlaste jutuvara analüüsides pole 'hea' ja 'halva' kategooriatega midagi peale hakata. Püüdmata seda väidet kinnitada või kummutada, tuleb öelda, et "Euroopa standardiga" folklooris näivad need kategooriad olevat küll väga kandva tähtsusega. Konflikti ning lõpplahendust kätkevaid jutte kannab ikka mingi **väärtus**: tegelane, kes seda väärtust omab, pärib jutu lõpul mingis mõttes võidu ja see, kes seda ei oma, saab kaotuse osaliseks. Näeme, et imejuttudes ja legendilaadilistes juttudes on selleks selekteerivaks põhiväärtuseks **voorus** (vahe **moraalse hea/kurja** vahel), loomajuttudes, rumala kuradi juttudes ja naljandites on selekteerivaks väärtuseks **intellekt** (vahe **tarkuse/lolluse** vahel), novellilaadilistes juttudes võivad töötada mõlemad.

Lisaks võib öelda, et juttudes on olemas "**mootor**", **määrav jõud**, mis sündmusi kauseerib ja konfliktidele lahendusi annab. Mitte-üleloomulikes juttudes on võitja/kaotaja ja väärtuse omaja/mitteomaja üldreeglinas sama ja intellekt on niihästi väärtuse kui ka mootori funktsioonis. Imejuttudes ja legendilaadilistes juttudes on voorusliku võitja (/ebavoorusliku kaotaja) roll ja mootori (abistaja, otsustaja, hindaja/kahjuri, karistaja) roll eri tegelaskujude kanda.

Võib öelda, et **loomajutud** ja **jutud rumalast kuradist** on teatud mõttes samuti üleloomulikud – loomad ju ei räägi ega tee tegusid, mida nad juttudes teevad, vanapaganaid pole arvatavasti üldse olemas. Kuid kui nt. imemuinasjuttudes tegevus areneb tükati loomulike inimlike motiivide, tükati aga üleloomulike mõjurite toimel, siis loomajutte (nagu ka valme) ja rumala kuradi jutte saab hästi tõlgendada allegooriatena. Nii et seda teisendust pole ilmselt õige pidada üleloomulikkuse avalduseks. Pigem on see samalaadne kaugendamisnähtus, mis on juttudes ja mujalgi universaalne ja kus võib näha kaht aspekti:

1) ilmselt on madalamale tasemele viidud või "kaugendatud" **situatsioonid** kuidagi psühholoogiliselt vastuvõetavamad;

2) kaotaja või **koomika objekttegelaste** "võõrandamine" on veel üldisem: naljandites ja mujal rakendatakse peale kõnealuse zoo- ja demonomorfismi laialt muidki "morfisme" – negatiivne tegelane viiakse tihti välja omaenda **klassist** (mõisnik, sant, pastor), omaenda **soost** (naine), tavalisest **seksrollist** (vanatüdruk), omaenda **hõimust** või **rahvast** (setu, hiidlane; mustlane, juut) jne. Ju see on nt. naljandi **sotsiaalse lõõgastamise funktsiooniga** hästi kooskõlas.

Novellilaadiliste juttude ja naljandite vahel on piir tükati väga hajus. Vast on märgatavamaks erinevuseks see, et novellides on intellekti väljenduseks tõsisemat laadi sõnaline tarkus, vaimukus, mille taga on tihti ka midagi tõsiselt moraliseerivat. Probleem laheneb n-õ. moraalse katarsise kaudu. Naljandis lahendatakse probleem sagedamini kavaluse/lolluse, st. tüssamise, pettuse, löögi või vastulöögi tasemel; ka siis, kui ei ole tegemist elukutselise petjaga ja kavalust kasutatakse enesekaitseks, kavalusakt ei jää puhtalt enesekaitse piiresse, vaid vastane saab enamasti mitte ainult moraalse õppetunni, vaid ka reaalsemat kahju. Novellilaadiline jutt on konstruktiivsem.

Ja näib, et novellidel ja vanadel naljanditüüpidel on veel see ühisjoon, mis neid ülejäänutest eristab, et siin on (eriti novellijuttudes) võimalik **süžee arenemine juhuslikkusfaktori arvel**, kuna teistes alaliikides on asjade käik **järgalt determineeritud tahtlike jõudude** poolt. Nii et selle nurga alt vaadates tundub, et **IMEJUTUD JA LEGENDID MOODUSTAVAD NAGU SELGEMALT OMAETTE RÜHMA JA KÕIK ÜLEJÄÄNUD NAGU OMAETTE**. Igatahes on kaunis selge, et mõni vana *švank* on üldiselt palju lähedasem loomajuttudele, novellidele või rumala kuradi juttudele kui nt. mõnele praegusaegsele anekdoodile, millega ta praegu ametlikult ühte žanri kuulub. Tundub, et teatud problemaatikate korral oleks vaja või olla juttude siseliigituse aktsente veidi ümber asetada.

2. LÜHIÜLEVAADE NALJANDITE TÜPOLOOGIAST

2.0. Ala AT 1200–2000

Nimetame naljandite piirkonna (saksak. registreis *Schwänke*, ingliskeelseis *Jokes and anecdotes*, venekeelseis *Анекдоты*) põhirubriigid AT-registri (uue versiooni) järgi:

1200–1349	Kilplasnaljandid
1350–1439	Naljandid abielupaaridest
1440–1524	Naljandid naisest ~ tüdrukust
1525–1874	Naljandid mehest ~ poisist:
1525–1639	kaval mees
1640–1674	õnn juhuse läbi
1675–1724	rumal mees
1725–1849	vaimulikud
1850–1874	muud inimrühmad
1875–1999	Valetamisjutud
2000–...	Vormelijutud, narritamisjutud jm.

Järgnevas refereerime lühidalt AT-numbreid omavaid eesti naljanditüüpe, mainides sekka ka muid laia levikuga naljandeid, millest eesti vasteid pole registreeritud; seejärel nimetame produktiivsemaid (oletatavalt) puhteestilisi naljanditüüpe, mis AT-numbreid ei kannu.

Toodavad arvandmed peegeldavad Eesti Rahvaluule Arhiivi naljandikartoteegi hetkeseisu, mis on kõike muud kui hea. Kaugeltki mitte kõik, mis on arhivaalides olemas, pole koopiadena või konspektidena kättesaadav. ERA algusaastail konspekteriti enamik Eiseni kogus sisalduvaid jututekste (sh. naljandeid) ebaühtlase suurusega õhukestele sedelitele; mitmeid kohti on konspekteritud topelt ja keegi ei tea täpselt, kui palju on vahelejätteid. 1930-ndail aastail rajas **Rudolf Põldmäe** ERA temaatilise naljandikartoteegi ja koondas sellesse Eiseni kogu konspektid ning hilisemad ühtlase formaadiga (sh. ta enda poolt tehtud) koopiad ja konspektid. Sõja tõttu jäi see töö pooleli. Pärast sõda on aeg-ajalt üritatud naljandikartoteegi täiendamist jätkata, kuid kuigi kaugele pole sellega jõutud. **Loreida Raudsep** on oma kataloogis registreerinud küll praktiliselt kõigi 1960-ndate aastate lõpuks korjunud kiriku- ja pastorinaljandite kohaviidad ja kui võrrelda, milliste tekstihulkadega on esindatud eesti naljanditüübid vahemikus AT 1725–1849 ning mujal, siis saab kartoteegi kehv üldseis päevselgeks. Kuid ERA naljandikartoteeki ei sügenenud selle töö tulemusel ainsatki uut koopiat ega konspekti. Uuemast anekdoodiainest on kartoteeki kopeeritud ainult tühine murdosa.

Lünklikud ja vananenud on ka AT-registreis endis, sh. viimaseski, 1964. a. versioonis (FFC 184) leiduvad arvandmed: Thompson kasutas lähtematerjalina paljusid varem ilmunud "ühe rahva" registreid ning nt. soome aines on seal esindatud 1908. a. seisuga (<FFC 5), eesti aines pelgalt J. Hurda koguga (<FFC 25) jne.

2.1. Kilplasnaljandid (AT 1200–1349)

Eestikeelne termin *kilplane* pole rahvakeelne, vaid pärineb **Fr. R. Kreutzwaldi** raamatust "*Kilplaste imevärklikud, väga kentsakad, maailmas kuulmata ja tänini veel üleskirjutamata jutud ja teod*" (1857), mis toetub suuresti **G. O. Marbachi** rahvaraamatule "*Der Schildbürger wunderseltsame, abenteuerliche, unerhörte und bisher unbeschriebene Geschichten und Thaten*" (1838) ja *kilplane* ise on mugandus saksakeelsest sõnast *Schildbürger*, mida kasutatakse ka saksakeelsetes AT-registrites vastava naljandirühma pealkirjastustes. Naljandi-lollpea ingliskeelne tavanimetus on *numskull*, soomekeelne *hölmöläinen* ja venekeelne *nowexoneu* (ka viimane pole rahvapärase tekkega – vt. nt. **V. Propi** kommentaari).

Tegelikus eesti kilplasaines kasutatakse koomiliste tegelaste tähistamiseks pea kõiki üldisi etnilisi ja sotsiaalseid silditüüpe, mis käibivad väljaspool kilplasnaljandeidki, näiteks:

1) perifeerlased (hiidlane, saarlane, setu, tartlane, rannamees, Võru mees, kihnlane);

2) muulased (juut, mustlane, venelane, lätlane);

3) sotsiaalselt marginaalsed tegelased (rätsep, sant, kerjus);

samuti ka

4) lihtsalt mees ~ poiss ~ naine ~ tüdruk;

5) kilplane (ilmselt Kreutzwaldi mõjuna).

St. koomikaobjektideks on ka siin igaliiki "hälvikud" ja kõik eelmainitud "inim-morfismid" on ka siin esindatud.

Nimetame eesti kilplasjuttude tüüpe ja motiive.

AT 1200. Soolakülvamine

Tuntud kogu Euroopas, eriti Põhja-Euroopas (rootsi 25, soome 14 jne.). Eestist väh. 5 teksti.

Lollid külvavad soola ja loodavad saada uut soola vm. produkti (rahvusvahelises aines võidakse külvata ka lehmased, et saada vasikaid).

Ning kohe näeme ka tendentsi, mis vanemais puändita naljandites on väga läbiv ja millele ka edaspidi pidevalt tuleb tähelepanu juhtida:

naljandi süžeesse tuuakse sisse štrihhe (nüansse, ornamente, episoode, vormeleid), mis sisuarenduse seisukohalt pole tihti üldse vajalikud, kuid aitavad tõsta jutu eredust).

Siin tüübis võib juttu olla lisatud nt. nõgeste motiiv: "soolapõllule" kasvavad nõgesed, keegi läheb sinna asjale ja saab arvatava soolaga kõrvetada, või hakatakse lõikama ja rõõmustatakse, et on kasvanud hästi kange soolaviljuke.

AT 1201. Kündjat kantakse (või üldse meetmed vilja mahatrampimise vältimiseks)

Materjal peamiselt Põhja-Euroopast, eriti Saksast (15). Eestist 2 teksti.

Kilplasjuttudel on selge **tendents kontamineeruda**. Ka 1200 + 1201 on ühes Vaivara tekstis (H. Masing) ridamisi: eesti variantides tegelikult ei kantagi kündjat ega veolooma, vaid loobitakse laudu, et vilja läinud loom saaks viljast välja tulla ilma seda lamandamata.

AT 1202. Ei tunne sirpi ~ Vilja koristamine püssiga

Enamik taas Põhja-Euroopast, eriti Soomest (20), Eestist 2 teksti.

Tavaliselt koristatakse vilja püssiga, keegi pakub sirpi, ostavad. Proovivad sirpi, keegi veristab end. Arvavad, et sirp on kurat vmt., uputavad sirbi ära või annavad tagasi.

Eesti Setu variandis taas štrihh:

Sirbi küljes on kivi, sirp jääb lootsiku ääre taha kinni, kivi tõmbab kogu lootsiku ümber.

AT 1202-l on ühisosa tüübiga AT 1650 (3 õnnelast), kus isa pärandab lastele asju ja üks neist on vikat.

AT 1203. Vikat lõikab pea maha

Põhiosa materjalist Rootsist (24) ja Soomest (13). Eestist 1 tekst.

Vikat lõikab pea ühel mehel. Teised arvavad, et nii peab olema, ja lõikavad endal ka.

AT 1204. Kana lüpsmine**

Näib, et Eestis puudub. Thompsoni järgi ainult Venest. Kuid *kana lüpsmine* iseendast on väga rahvusvaheliselt levinud rändabsurd. Selliseid rändabsurde on kilplasjutumotiivide hulgas üsna palju (ka 1200 – soolakülvamine – on nende hulgast).

AT 1210. Lehm viiakse katusele rohtu sööma

Võimas rahvusvaheline levik, *incl.* kogu Euroopas. Eestis 12 teksti.

Lehm puuakse üles tirides või ta tallab katuse sisse ja saab otsa.

AT 1211. Naine arvab, et lehm pilkab teda

Hõredalt kogu Euroopast, taas rohkem Soomest. Eestist 7 teksti. Vähemalt Eestis vist kontamineerunud tüübiga **AT 1265***(**Aa ee 1264***), nt.: Puder podiseb. Naine arvab, et sõimab teda. Annab pudru lehmale. Lehm ajab moka irevile. Naine arvab, et lehm osatab teda, tapab lehma. Kuhu lehma liha panna? Kapsastele rammuks. Jne.

AT 1212 Hobust veetakse mööda jääd

Hobuse nahk rebeneb ära. Thompsoni järgi Soomest 14, veel Horvaatiast ja Venest. Eestist **vist** üleskirjutusi pole.

AT 1215. "Albikära Ants" ("Asinus Vulgi")

J. W. Jannsen on selle loo tõlkinud ja nimi on ilmselt temalt. See nimi on eesti ütlustes olemas ja praegu ka jutt ise teatud. Kuid folkloorseid arhiivitekste Eestist pole, kuigi jutu levik iseendast on pea globaalne ja iga pikk. Euroopas on domineeriv tegelane mölder, idas on see üks Hodža Nasreddiniga seostatavaist juttudest.

Jutt ise kindlasti tuntud: On isa, poeg ja hobune või eesel, Alul nt. mölder ratsa – vaene laps käigu jala; siis laps ratsa – kas häbi ei ole, vana isake käib jala; siis mõlemad ratsa – vaesel loomal on kole raske; siis mõlemad jala – see on ju ERITI naeruväärne.

AT 1218. Loll istub munadel ja püüab poegi välja haududa

Vahel manitseb teisi, et need mune ei ehmataks, vahel kleebib endale mee vm-ga sulgi selga, et linnu moodi välja näha.

Thompson toob selle ilma levikut näitamata. Eestis pole vist tuntud.

Lähedane tüüpidega **AT 1677** (Kindral haub munadel) ~1677*. ("Türgi täku muna"), samuti **AT1319**-ga, mis on samuti kilplasjuttude hulgast.

AT 1227. Oravapüüdmine

Üks läheb oravat püüdma, teine paneb poti tulele. Esimene kukub end puu otsast surnuks või tapab end muul moel, teine lööb poti katki. Eestis ka nt. paneb terve toru rohtu täis, püss plahvatab. Siin üsna läbiv **vormel**: leiab surnud kaaslane, ütleb: *Intsi, intsi hambit, aga kes paja maksab?* vmt. Põhiosa Thompsoni materjali on Soomest ja Rootsist. FFC 25 ajal oli Eestist 4, praeguseks üle 20. Teglane on valdavalt hiidlane või mustlane.

AT 1228. Loll peab püssi pasunaks

ja püüab puhuda (või vaatab muul põhjusel torust sisse – ka **rumal kurat** teeb seda **AT 1158**) ja saab surma. Võib olla taas toru rohtu täis. **Štrihh**: pärast pauku kaaslane soovib välja sülitada, aga enam ei aita.

Eesti variantides tarvitatakse püssi kohta väljendeid *harjulaste torupill, virumeeste torupill*.

Põhiosa materjali Soomest (22 teksti), ka Eestist 19 teksti (Thompsoni järgi 4). Eestis on tegelaseks domineerivalt hiidlane või saarlane.

AT 1238. Maja katuse tegemine kuivaga/vihmaga ~ soojaga/külmaga

Nimetasin seda varem seoses Permjakovi paröömiate liigitusega – oli üks näiteid selle kohta, et sama süžee võib olla seotud inimtegelastega kui ka erinevaid "morfisme" esindavate tegelastega: siin on paralleeliks **AT 81** (seal on jänes, ahvid vm. loomad ehitajateks). Eestis Ø, kuid lasteraamatute jm. trükitekstide vahendusel on süžee praguseks meil kindlasti tuntud.

AT 1240. Raiub oksa, millel ise istub

Tihti liitunud tüübiga **1313** (kus mehele öeldakse, et ta sureb, kui juhtub peeretama vm. tühisel põhjusel).

Tohutu globaalne levik. Eestis 14 teksti. Štrihh: keegi hoiatab, loll küsib, kas sa prohvet oled, või pärast kukkumist peab teda prohvetiks.

See on üsna hea näide, et aru saada Permjakovi ahvatlusest luua ühtset metakeelt kirjeldamiseks

folkloori "от поговорки до сказки". On meil ja mujal laialt tuntud ka mitmesugustes ühtlusevormides.

AT 1242. "Kui vead üht halgu, vead ka kaht" jne.

Kõige enam tekste Rootsist. Eestist 7 teksti, neist enamik Kuu, Hlj, Jõe, 1 Aud; st. võib olla suuline rootsi laen.

Laadib selle loogika järgi, kuni hobune ei jaksa koormat ära viia.

Štrihh: Sama loogilise arutluse kaudu võtab koorma halu kaupa maha ja sõidab tühja reega tagasi.

AT 1242A. Osa koormat koormal istudes enda kanda

Terves Euroopas tuntud. Jutuna Eestis Ø, kuigi olen oma isalt selle jutu üles kirjutanud. Kuid on põhjarannikult kirjutatud 3–4 teksti iroonilise vanasõnana (või igatahes ütlusvormina):

Siis on hõlpu hobusel, kui on märssi mehe seljas (EV 1695).

AT 1243. Palki kantakse või veeretatakse (aeglaselt/tagasi hoides) mäest alla

Domineerib Soomest ja Rootsist üleskirjutatud materjal, Eestist 1 tekst Kadrinast.

Palk pääseb käest lahti ja veereb alla, veetakse üles tagasi, et "õigesti" alla toimetada.

AT 1244. Palki venitatakse pikemaks

Thompsoni järgi enam Saksast (17) ja Soomest (9). Eestist väh. 6 teksti (Aarne järgi 4).

Osa eesti tekste meenutab küll pigem absurdijutte, sest venitamine õnnestub, aga palgid saavad liiga pikad ja nad taotakse suure haamriga vm-ga lühemaks.

AT 1245. Valgust või sooja kantakse kotiga tuppa

Palju Soomest (57), Rootsist (39), Iirimaalt (19), Saksast (17). Eestist 3 teksti (Thompsoni järgi 1).

Majale jäeti aknad tegemata ja kantakse valgust tuppa. Või tehakse ahi õue, köetakse ära ja kantakse sealt kottide vm-ga soojust tuppa.

AT 1250. Kaevu sügavuse mõõtmine.

Väga lai levik (glob.). Enim Saksast (25) ja Rootsist (19). Eestist 2 teksti.

Tegelasteks hiidlased või Tartu mehed.

Štrihh: hiidlased leiavad, et nad on kõik täpselt 6 jalga pikad, st. saab mõõta.

Ülemine mees ripub põikpuu küljes, järgmised riputavad end tema jalgade külge rongi jne. Ülemine mees väsib ära (või eesti variantides tal tuleb tahtmine pihku sülitada) ja laseb käed lahti.

AT 1255. Kuhu kaevu muld panna?

Aarne järgi Eestis Ø. Tegelikult 1 (tegelased hiidlased Mats ja Tähve). Sporaadilisi tekste väga laialt alalt maailmas.

Tekib probleem, kuhu august või kaevust tulnud muld panna. Kaevavad teise augu, et mulda ära paigutada.

AT 1260. Tangu keedetakse jääaugus

Taas enim tekste Rootsist ja Soomest, üldse Euroopa põhjaosast.

Hüppavad järele proovima (et kas juba valmis või et kas sai ka hea).

Štrihhid:

Räpina variandis puistab kamajahu ja ütleb: *Jakku Jummal järve vett, jauho um viil paunah küll!*

Laiuse variandis üks kargab proovima, teised kardavad, et sööb kogu paksu, ja hüppavad järele.

AT 1262. Lollid praevad liha, tuli järve ühel kaldal, liha teisel

Thompsoni järgi pigem levinud lõunapoolses maailmas. Eestis Ø

AT 1263. Puder ühes, piim teises toas,

käivad siis putru kastmas.

Sporaadiline, peamiselt levinud Euroopas: Soomes 7, Leedus 9, Eestis 9 (tegelikult 12).

AT 1262 "sünonüüm".

Štrihh: keegi õpetab, kuis õigem. Lollid tänavad südamest.

AT 1264*. Tangude keemine vihastab naist

On ainult eesti ja vene registrites. Tavaliselt ongi kontaminatsioonides, eriti **AT 1211**-ga, kus seda mainisime.

Arvab, et pada või keev puder sõimab või narrib teda, ütleb nt. *ropp, ropp* või *hoor, hoor, loor, loor* vmt.

Edaspidi näeme ka nlj-te puhul veel korduvalt sedasama tüpoloogilist paradoksi, millest rääkisime varem ühenduses vs-dega:

mõni jutt võib iseenda juurde tüpoloogiliselt kindlaks jääda ja ainult harva kontamineeruda mõne teisega; mõni teine jutt võib aga olla kombinatsioon mingitest väiksematest lülidest või "legodest", mis teisel võivad ette tulla mitmesugustes muudes ümbrustes ja millel omaette eksisteerimise võime üldse puudub. St. taas igavene küsimus: mis on siin *tüüp* – kas "legode" kett tervikuna või iga üksik "lego" selles ketis?

AT 1265*. Müüb ühe naha asemel kaks

Thompsoni järgi üleskirjutusi ainult Soomest ja Eestist.

"Petab" kaupmeest: topib ühe naha teise sisse.

AT 1278*. Otsib odrakõrsi külvamise tuule järgi

Thompsoni järgi ainult Soome, Eesti, Läti üleskirjutusi.

Eesti variantides: sööb otri, paneb veel ühe odrapea kannule; pilv on taevas "märgiks", et pärast leiab kätte. Pilv läheb minema.

Vrd. rahvusvaheline **AT 1278** (Eestis Ø): midagi kukub merre, paadiga tähistatakse kukkumise kohta.

AT 1281. Tundmatu loom --- kass

Taas enam Soomes, Saksas, Rootsis. Eestis väh.8 (Aarne järgi 1).

Kuskil maal vm. paigas on palju hiiri, ostetakse kass.

Vormeleid:

1. müüja ütleb *hiirekoer* (üsna läbiv metonüümiline parafras).

2. vormel: *Mida sööb? – Liha ja rasva*. Kuuldakse: *Linna ja rahva*.

Hakatakse kassi karistama, süüdatakse maja.

AT 1282. Maja süüdatakse, et söödikutest vabaneda

Thompson ei näita eesti materjali, kuid see on tegelikult olemas: *incl.* vormel "*See on luttidel paras*" (viulimängija mängib seda, "Sinisukka meistrimehe poega" viisil näiteks).

AT 1284. Ei tunne iseennast, kui on uues riides, aetud habemega vmt.

Sporaadiliselt mitmelt mandrilt. Eestist Ø.

Sugulane **AT 1383**-ga, kus naine ei tunne end (on tõrvatud, sulgedega veeretatud vm.).

AT 1286. Hüppamine pükstesse

Sporaadiliselt kõikjalt Euroopast, eriti Irist, Saksast, Rootsist. Eestist väh. 3.

Naine riputab mehe püksid üles, et see saaks korraga mõlemasse sääarde sisse hüpata.

AT 1287. Ei oska lugeda endi arvu

Enam Rootsist (üle 50), Irist (36), Soomest (23), Eestist 3 (Aarne järgi Ø).

Eesti variandis on lugejaid 7 ja nad on rätsepad või hiidlased. Nad ei suuda end üle lugeda, sest igaüks jätab enese lugemata (või loeb: "mina, üks, kaks, kolm, neli")

Saavad probleemist lõpuks üle niiviisi, et torkavad ninad liivasse vm. ainesse ja loevad augud üle.

AT 1288. Ei leia endi jalgu

Enam materjali Soomest, Rootsist. Eestist 3 teksti.

Aidatakse vembraga, vrd. "ravi" löömisega üldse (sama ravimeetodit kasutatakse ka nt. jutus

AT 1313, kus mees peab end surnuks).

AT 1289. Kõik tahavad keskel magada

Eestist 2 teksti. Üldse vähe materjali siit-sealt.

Keegi ei taha serva peal magada, lõpuks heidavad ringi ümber madratsi, panevad külimitu keset tuba vmt.

AT 1290. Linapõldu peetakse mereks

Hüpatakse sisse ujuma.

Enam on rootsi, soome, prantsuse materjali. Eestist 1 tekst.

Eesti variandis tegelased ei lähegi ujuma, vaid keeravad tagasi, sest üle mere ei saa.

AT 1293* (Aa ee 1292*). Õppigu kuival maal ujuma

Ainult eesti (5) ja vene registreis.

Keegi uppumisohus, teised soovivad enne kuival maal ujuma õppida, või ta ise lubab pärast pääsemist, et edaspidi enne vette ei lähe, kui ujumine selge.

AT 1293 (Aa ee 1293*). Seob (naisel või hobusel) kõri kinni, et hing välja ei läheks.**

Puht-eestiline, aga väga produktiivne, Eestist 16 teksti.

Eestis on tegu peam. hiidlase (või setu, mustlase vm.) hobusega.

Štrihh, mis on kerge puändi kvaliteediga: kahetseb pärast, et jättis teised augud lahti, kust hing siiski välja pääses.

AT 1310. Vähi peetakse rätsepaks (sest tal käärid kaasas)

Rahvusvaheliselt: vähi, angerjat, kilpkonna vm. püütakse uputada. Väga laialt levinud, Eestist 6 teksti.

Lastakse vähk riidele ja vähi teekonda järgides lõigatakse ta järelt kääridega. Siis süüdistatakse vähi kas halva teenäitamise eest või ta näpistab kellelgi sõrme, ja otsustatakse vähk uputamise teel ära hukata.

Vrd. analoogilist motiivi mõistatustes meil ja mujal (*Saksa rätsep, kahed käärid*).

AT 1311. Hunti peetakse varsaks

Ainult soome rootsi, eesti vene. Eestist 2 teksti.

Mees läheb ära. Hunt sööb hobuse (vahel kavalpea VEENAB kedagi, et see on varss vm. koduloom).

AT 1313 on Thompsoni järgi mitme alltüübiga esindatud sülem, kus materjali paigutamisel alltüüpidesse võib olla tekkinud segiajamisi ja vigu (eesti aine paigutamisel igatahes on).

Sülemi ühishimetaja oleks: **Mees peab end surnuks**.

AT 1313 puhas on Thompsoni järgi jutt, kus naine ütleb mehele või keegi muu kellelegi muule mingi toidu kohta (vist selleks, et toda ei puututaks), et see on mürgitatud. Mees või keegi muu, kes soovib surra, sööb seda toitu ja arvab, et ongi surnud.

On ka eriredaktsioone, kus algusest peale ei usuta juttu mürgitatuses – nt. tekst, kus Hodža Nasreddin käis koolis.

"Lapsed, ma pean teid veidiks üksi jätma," ütles kaadi. "Käituge hästi, aga mis peaasi – ärge puutuge halvaad: see on mürgitatud." Kaadi sai vaevu välja, kui Nasreddin jagas halvaa võrdseteks osadeks ja jagas kõigile õpilastele. Kui söödi viimaseid raase, tuli kaadi tagasi ja küsis range häälega: "Kes halvaa ära söi?" – "Härra õpetaja," vastas Nasreddin, "ma murdsin Teie

sulenoa kogemata katki ja mu kurvastus oli nii suur, et otsustasin end otsekohe mürgitada, ja sõin halvaad. Kuid paraku osutus mürk nõrgaks."

Selle variandi koht pole ilmselt kilplasnaljandite hulgas. See on tüüpiline kavalusnaljand.

Eesti aines (jpm. kindlasti), mis on paigutatud puhta 1313 alla, ei ole tegelikult see, mis äsjases Nasreddini jutus, vaid **AT 1313A** või **AT 1313B**. Nii et levikuseiku pole mõtet tuua.

AT 1313A. Mees võtab surmaennustamist tõsiselt

Nagu öeldud, on see (aga ka **AT 1313B**) Eestis ja mujal tüüpiliselt kontaminatsioonil **AT 1240**-ga – st. järgneb oksasaagimise episoodile. Kukkuja on hoiatanu tarkusest jahmunud ja palub öelda, millal ta sureb. Vastus nt.: siis, kui (ühest Võnnu variandist parafraasi laenates) *vanamees lihamägede vahel kolm korda hüüab*. (See on ühtlasi produktiivne eesti mõistatus). Või järgneb taoline ennustus muule algusele.

Eesti tekstides võib ennustus olla seotud ka sama sündmusega hobuse juures, või kolmekordse kõhimisega vm. (Rahvaluuleline aines võib olla ka nt.:

kui punane niit tuleb su kerest välja;

kui käed ja jalad lähevad külmaks;

kui tilk vett kukub pähe vms.

See juhtubki, mees heidab maha ja arvab, et on surnud. Eesti materjalil on 2 põhiredaktsiooni, mõlemal **štrihhvormelid**:

1) see juhtub **veskil**, sead tulevad "surnu" kotte tustima, "surnu" mõtleb: oi, kui ma elus oleksin, küll ma neile sigadele näitaksin;

2) see juhtub **teekäigul** olles; hundid murravad varsa või hobuse, "surnu" mõtleb umbes samu mõtteid.

Neid redaktsioone esindab Eestis vähemalt 10 teksti.

AT 1313B. Usub, et sureb, kui tagumik külm

Eestist vähemalt 4 teksti.

Nõuandja käsib siis tee äärde või tee peale haua kaevata (või kaevab selle keegi omal initsiatiivil) ja oodata, kuni surm tuleb tõllaga.

Niihästi **AT 1313A** kui **AT 1313B** lõpevad tavaliselt "surnu" ravimisega piitsa või malaka abil: kas mölder tuleb sigu peletama ja ravib ühtlasi "surnu" üles või ehmatab hauasolija möödasõitva tõlla ees hobused peruks, tõld läheb kraavi ja kutsar ravib "surnu" vms.

AT 1313C. Surnu hakkab rääkima

See tüüp pole Eestis esindatud.

Mulle kättesaadavate allikate põhjal näib, et ka **AT 1313C** võib kontamineeruda **AT 1240**-ga, ka vist **AT 1339**-ga ja üldse kattuda põhiosas **AT 1313B**-ga. Identiteedi annab talle nähtavasti lõpuosa, kus "surnu" tahetakse viia raami peal ära ja kandjad eksivad teelt või tee läheb halvaks vm. ja "surnu" õpetab raami pealt: *Kui ma elus olin, läksin ikka todakaudu. Aga eks te ise tea vmt.*

AT 1317* (Aa ee 1317*). Ei tunne sitikat ("teine kuub seljas")

Tekste Taanist, Rootsist, Eestist (vähemalt 14), Soomest – ja Indiast!

Tegelased: 6 korda hiidlane, 3 korda saarlane, 2 korda tartlane, 1 kord mulk, 1 kord randlane, 1 kord mees.

Hiidlane või keegi muu saab herilaselt või kumalaseltsel nõelata (kas tahab kõrgi võtta või on püksikorral vm.) või peab herilaserakku munaks. Teisel päeval näeb (tavaliselt sillal või jõe ääres) sitikat, ütleb **vormeli**, mille põhivorm on umbes selline: *Küll ma sind tunnen, eile oli sul kollane ~kullane kuub, täna sinine särk ~must kuub...* – ja hüppab vette.

AT 1319. (Aa ee 1676*). Mees haub kõrvitsat

Tohutu globaalse levikuga jutt. (Vrd. Eestis haub mees kõrvitsast "türgi täkku" ja **AT 1677**: kindral haub munadel).

Haub kõrvitsast hobust vm. Tüdineb. Viskab põõsasse – jänes jookseb välja. Kahetseb, et asjata viskas, oleks võinud veel veidi kannatada.

Eesti materjal on **AT 1676***-le viidates näidatud **AT 1319** all, aga see pole tegelikult **AT 1319**.

AT 1319A* (Aa ee 1321*). Kella peetakse kuradi silmaks

Veidi siit-sealt: Soomest, Leedust, Flaamist, Lõuna-Euroopast. Eestist Aarne järgi 6, tegelikult vähemalt 30 teksti, st. väga produktiivne.

Tegelaste hulgas taas hiidlasi, saarlasi, tartlasi, talupoegi, kerjuseid, mustlasi jm.

Põhiolemus lihtne: Loll tegelane leiab taskukella, mis tiksus.

Štrihhiks on leiu interpretatsioonid:

1) *kuradi silm* (palju murde- jm. sünonüüme: *vanatondi*, *vanapergli*, *vanapagana*, *vanaõeluse*, *vanakurja*, *vanatondi*, *kõhna*, *juuda silm*); ka

2) *hobuse silm*;

3) *kilk leivakotis* jm.

Asi näib pahaendeline ja tegelane peksab või trambib kella sodiks.

AT 1326. Kiriku liigutamine

Lai rahvusvaheline levik. Eestis Ø.

Lollid tahavad kirikut liigutada. Kontrollimaks, kas liigub, laotab keegi oma kuue kiriku ette. See varastatakse ja lollid arvavad, et kirik on kuupeale astunud.

AT 1333. Hunt karjas!

Aisophose valm algselt. Meil tuntud ka tänapäeval, peamiselt õpikute ja trükiallikate kaudu.

Thompsoni järgi Eestis Ø.

(Pole õige kilplasnaljand, sest annab pigem didaktilise, moraalse õppetunni, nagu seda teevad tihti novellilaadilised mj-d).

Poiss hüüab naljaks: *Hunt karjas!*, tullakse vaatama – pole midagi; see kordub mitu korda – pärast enam ei usuta; kord tuleb päris hunt.

Hunt karjas käibib ka eraldi puhtretoorilise tsitaat-ütlusena.

AT 1334. Ei tunne võõras kohas kuud

Aarne järgi Eestis Ø, kuid tegelikult olemas ligi 10 teksti (lähend?).

Hiidlane või saarlane peamised tegelased.

Vormel: *Suurel maal (~linnas) on kõik asjad suured. Kuu nagu tõrrepõhi, meil oli nagu sirp (~leivakannikas) aiateibas.*

Veel paar **kuuga** seotud naljandit (**AT 1355–1336**), mis Eestis tundmatud:

AT 1335. Lehm kuu ära söönud

Lehm joob tiigist, kuu läheb pilve taha. Rumal arvab, et lehm on kuu ära söönud. Tapab lehma, et kuud päästa.

AT 1335A. Kuu päästmine

Rumal püüab kuu peegeldusele vees nõõri visata. Kukub sisse. Näeb kuud taevas, rõõmustab.

AT 1336. Kuu peegeldust vees peetakse juustuks

ja sukeldutakse järele. Algselt vist loomajutt **AT 34** (tegelaseks hunt vm.).

AT 1338A (Aa ee 2010*). Kas naerid kasvavad puus või maas?

Tegelane linnas olnud tüdruk. Puhteestiline. Vrd. teised analoogilised (nt. *Kuradi reha!*).

AT 1339A (Aa ee 1316*). Ei tunne vorsti.

Thompsoni järgi puhteestiline.

Loll pigistab vorstil täidise seest välja ja arvab, et nahast saab koti.

AT 1348 (Aa ee 2009*). Nägin sadat hunt!

Vestluskaaslane kahtleb, hundiägija võtab huntide arvu ikka väiksemaks, kuni ütleb puäntvormeli: *Mis seal põõsas siis krabistas?*

Pole õieti kilplasnaljand, vaid jahimehejutt, pealegi puändiga.

Levik sporaadiliselt kogu Euroopas, ka Indiast.

AT Ø. Ei tunne siili.

Vist puhteestiline jutt (17 teksti).

2.2. Naljandid abielupaaridest (AT 1350–1439)

Kõigepealt tsükkel jutte ebamoraalsest lesest

AT 1352*. Armastaja naine

Naine mehe haul. Soldat ~kohtuteener vm. trööstib. Vahel toimub kosjakaup, vahel lihtsalt siiruseproov. Varas võllast kadunud – meest ähvardab karistus, ta teeb ettepaneku asendada poodu lese surnud mehega. Surnud pole aga päris sarnased – teeb ettepaneku kadunukesel kaks hammast välja lüüa (või teha muid analoogilisi muutusi). Naine on agaralt nõus. Kaup jääb aga katki ja tekib moraalne õppetund.

Jaan Sandra (Vas) variant: enne küsib mehe seljast uut särki.

Näib puhteestiline (8 teksti). Tegelikult **AT 1510** modifikatsioon (tohtu rahvusvahelise levikuga jutt).

AT 1350 on samuti **AT 1510**-ga sarnane: siin naine pakub end naiseks mehele, kes talle ta mehe surmateate tõi. Eestis Ø.

(Ma ei tea, kas see on puändiga jutt või novelli maneeris.)

AT 1351. Mees ja naine veavad kihla

Kes esimesena räägib, peab midagi tegema (ukse sulgema vm.).

Eestis Ø, muidu väga laialt levinud.

Võõrad, vargad vm. tulevad, teevad paha (armastavad naisega või riisuvad). Teine ei pea vastu, protesteerib, ja kaotab.

AT 1353. Vanaeit aitab kuradit

Vrd. kuradijutt **Aa ee 1165*** ja vanasõna: *Kus kurat ise toime ei tule...*

Globaalne. Palju Rootsist, Leedust, Iirist.

Kurat ei saa abielupaari tülli, vanaeit aitab. Ütleb naisele: löika magavalt mehelt habemekarvu, siis armastab rohkem. Ja mehele ütleb: naine tahab sind tappa. Tekib tüli jne.

Edasi sülem jutte, kus keegi on peidus voodi all või puu otsas, kui midagi toimub (AT 1355 jj.)

AT 1355A. Issand ülal, isand all

Naine, armuke ja lollakas. Mees tuleb, armuke peidetakse voodi alla, loll võetakse voodisse. Mees läheb teekäigule: *I commend you to the Lord above!* Loll: *Commend her rather to the Lord below!* Eestis Ø. Puändiga, erandlik jutt.

AT 1355B. Siit on terve ilm näha!

Keegi armatseb kellegagi puu all ja karjus on puu otsas. Mees hüüatab: *Siit on ju...* jne. Karjus küsib: *Kas meie kirju vasikas ka paistab?*

Registri järgi Eestis Ø, tegelikult on meil ka. Õieti siis puändiga jutt, vist mitte väga vana.

Thompsoni järgi trükiallikaid peaaegu polegi.

AT 1355C. Lapsed toitku see, kes üleval

Thompsoni järgi Soomest üle 50 teksti, registreeritud ka Leedust, Rumeeniast, Ungarist. Eestist 22 teksti.

Tavaliselt pastor tüdrukuga puu all ja poiss puu otsas. Pastor püüab armatseda tüdrukuga. – *Aga kes lapsed toidab? – Küll see toidab, kes ülal.* – Poiss puu otsast ütleb, et ta ei kavatse hakata teiste tittesid toitma.

Seegi on tegelikult puänteeritud naljand.

(Naljandites on seda moodust palju: ühelt küsitakse, keegi teine, kellelt ei küsitud, vastab – situatsioon on konstrueeritud nii, et tekivad alltekstid).

AT 1360C. Vana Hildebrand

Uurimus: W. Anderson, "Der Schwank vom alten Hildebrand" (Tartu, 1931).

Eestis Aarne järgi Ø, tegelikult 10. Väga palju Iirist (u. 150), ka Skandinaaviast, Horvaatiast jne. Levik globaalne.

Naine saadab mehe rohtu tooma, soldat või keegi teine paneb mehe kotti, toob mingil ettekäändel naisele. Naine laulab või naine ja vaimulik-armuke teevad pilkelaule petetud mehest. Mees tuleb kotist välja, maksab kätte või vastab kotist omapoolsete salvidega.

AT 1361. Uputus

Chauceri "Möldri lugu" (The Miller's Tale) võib olla toimunud siin allika või võimendina.

Eestis Ø, palju Iirist, Leedust, üldiselt kogu Põhja-Euroopast.

(Süžee levikut võib takistada vajalike vormelite mittetõlgitavus, ühtlasi on see näide selle kohta, et traditsioon on võimeline ilmutama päris suurt leidlikkust, kui on vaja nt. jutuvormeleid keelest keelde tõlkida – venes kasutatakse nt. sõnamängu *non/nomon*.)

Üks öömajaline pannakse künasse magama, et tuleb uputus (papp soovitab). Papp on perenaise juures. Soldat löikab papil midagi ära, pakub teisele "vorsti" jne.

See on üks jutte, kus pimedas tekivad jantlikud situatsioonid. Nii ka siin: kellegi hambad näivad teisele sütena, see hakkab "praadima", siis "kustutab" veega, see karjub: *Иomon!* Künas magaja kukub künast välja.

AT 1362. Lumelaps

Veidi Norrast, Taanist, Islandilt. Eestist Ø.

Meremehe naisel on mehe merel olles laps tekkinud. Seletab: laps tuli lumesöömisest, olevat "lumelaps". Mees tapab poisi ja seletab: sulas ära.

Tüübisari AT 1365. Jutud jonnakast naisest:

AT 1365A. Naine ujub vastuvett

(Meil kasutatud jutus endas ka nimetust "Vastuvoolu Leenu"). Tegelikult puändiga naljand.

Laia levikuga, sh. Soomest ligi 70, Rootsist 14. Eestist 17 teksti (palju uut ainek, Aarne FFC 25 järgi vaid 2).

Lõpuks jonnakas naine uputatakse – ujub vastuvett.

AT 1365B. Heina niidetakse kääridega

Tekste palju kogu Euroopast (venes nt. antonüümipaar *кошено/стрижено*). Rootsist üle 40, Eestist 7 (Aarne FFC 25 järgi Ø).

Vaidlus selle üle, kas heina niidetakse vikati või kääridega. Naist hakatakse taas uputama. Kui suu enam veest välja ei küüni, näitab sõrmede abil ikka, et kääridega.

AT 1365C. Sõimab meest täiks

Kogu Euroopas levinud, Rootsist, Prantsusmaal. AT järgi Eestis Ø, tegelikult on küll, vähemalt praegu.

Eelmistega analoogiline. Sõimab meest täiks, asi lõpeb taas uputamise. Kui suu juba vee all, teeb käega täi käimist või täitappu imiteerivaid liigutusi.

AT 1366*. Mehel on mehe süda

Ainult Soomes, Eestis (FFC 25 järgi 1, kartoteegis praegu 6).

Tuhvlialune mees saab naiselt kolki, läheb süngi alla nutma. Naine küsib, mida ta seal nuuksub.

Mees ütleb: "Mehel on ikka mehe süda".

Mingitpidi suguluses ehk ka selle eesti jutuga, kust pärineb vormel *Naera seda naiste nalja, nii et silmad märjad*.

Vrd. ka vanasõna (EV 6631B): *Mehel õks mehe süä: muud saa-ai, sis taarige lask juuskma*.

Tegelikult selle vs lõpuots on laen tüübist "Mees voodi all ähvardab kurja teha" (lükkab leivaastja ümber või teeb voki katki või laseb kalja jooksmas), mis AT-registris puudub.

AT 1370. Laisk minia või naine saab peksta

Siit-sealt Euroopast. Eestis 9 teksti (1 kord minia, 8 korda tegelaseks naine).

Kassi pekstakse naise või minia asemel. Mingil viisil tehakse kass süüdlaseks, nt. kass peaks nagu mingit tööd tegema (naise asemel) või naine ajab süü kassi peale. Et kass ei läheks pekstes eest ära, seotakse ta naise jala külge või kästakse hoida. Kass kraabib ja naine hüüab: las ma parem ise...

NB! Paröömilised paralleelid: *Kassi pestäs, mõrsja mõistku* (vrd. ka vene *Кошку бьют – невестке наветки дают*).

AT 1373A. Naine sööb nii vähe

Mis moodustab selle tüübi identiteedi, pole päris selge.

Mees annab naisele vähe süüa, teenija soovib luurata, et sööb salaja – läbi korstna või madratsi alt. Saab põletada või kloppida.

Kindlasti suguluses AT 1407A-ga: millest Eestis registreeritud järgi Ø, kuid on arhiivitekste, nt, mõisniku ja ta proua kohta (naise aplusest infarkti saanud mees kogeleb: *Minu naine... kõik kolm...* ja mõtleb ärasöödud kanu, aga juuresolijad arvavad, et soovib kolme mõisat pärandada).

Samuti suguluses ka AT 1458-ga: Ema ütleb, et tütar sööb vähe. Tegelikult hoiab tagasi. Selgub, et on võimeline sööma väga tublistigi

AT 1380. Truudusetu naine

Segane sülem pealtkuulamisjutte. On jälle problemaatiline, mis just moodustab jutu tüpoloogilise identiteedi.

Naine küsib Jumalalt, kuidas oma meest petta. Mees ise vastab puu otsast, et võiks ta mingi hea söögiga pimedaks teha. Hiljem teesklebki pimedust, saab peale naise riivatusse, tapab armukese ja viskab laiba vette.

Segastes sugulussuhetes veel mitme muu tüübiga, näiteks:

AT 1405: Kes teeb viipsipuud, sel naine kooleb;

AT 1476: Vanatüdruk pangu jalga kaela taha;

AT 1536C, kus surnud armukese laipa kantakse ringi jm.

Eestis on igatahes jutt, kus naine tahab meest (või minia ämma) mürgitada. Jutul on justkui kaks versiooni:

1) laulab *Tukiving see mu hing, tangupuder see mu surm* (vrd. vanasõnades – nt. EV 9795, 12115, 12116);

2) Setus venemõjuline "**Tammõ jumal**": mees ronib tammetüvve (vrd. vn. Николай Дупленский) ja soovib meest pliinidega mürgitada.

Kas nende juttude "õige" nr. on **AT 1380** vm., seda ei oska ma öelda.

AT 1381. Nokasõda

Kogu Euroopast ja mujalt palju, eriti Soomest, Eestist, Leedust, Venest. Eestist üle 70 variandi, üks üleskirjutatumaid.

Mees, kel on rumal, kuid lobisemishimuline naine, leiab rahakasti vms. Naise võimalike tunnistuste

diskrediteerimiseks teeb mees temaga mitmesuguseid trikke: nt. paneb ta tunni, laseb kanadel tunnikaanelt teri nokkida ja seletab, et toimub suur nokasõda; või paneb valesid loomi valedesse püünistesse ja laseb naisel neid "leida" vms.

Eestis ongi kaks põhimotiivi:

1) "nokasõda"

2) metsis ~jänes võrgus, havi paeltes,
+ muid:

kuradid peksavad härrat; saia sadas taevast maha; sadas tuld ja tõrva jm.

(absurdidest, nagu *Metsis võrgus*, *havi paelus*, jt. on ka rahvusvaheliselt tuntud ütlevasteid).

(Alltüübid **AT 1381A–E** pole Eestis tuntud, siin on kasutusel mitmed muud meetmed väljalobisemise vältimiseks.)

AT 1382. Naine müüb lehma turule

Palju materjali jälle Soomest ja Rootsist. Eestist 5 teksti.

Vrd. AT 1385 (Naine paneb lehma "pandiks"), **AT 1383** (Naine ei tunne iseend).

Vormeleid jm. štrihhe, mis käivitavad võtmesõna *turg*:

E. Poomi tekstis naine ütleb vanasõna *Turg teeb hinna*;

mõnes tekstis väidab petis oma nime olevat Turg ~Jüri Turg

+ naine joodetakse täis, ei tunne end (liitub seega siis **AT 1383**-ga) või peab pandi andma...

Eestis on põhiline kavalusmotiiv: mees sogab ridvaga kaevus või õngitseb kaevust kirvest või püüab tänaval kala.

AT 1383. Naine ei tunne iseennast

Rohkem Soomest, Rootsist, Leedust, Venest, Eestist 11 teksti.

See on komponent väga segasest jutupõimikust, kuhu kuuluvad näiteks veel:

AT 1384 (mees otsib oma naisest rumalamat);

AT 1336A (mees ei tunne oma peegelpilti vees; Eestis pole);

AT 1382 (vist kontaminatsioon, Eestis pole);

AT 1531A (habe ja juuksed lõigatud: ei tunne end ära);

AT 1681, kus väljundiks samuti poiss tõrvatünnis + suled.

Eestis on tavaline algus: mees saadab naise rukist lõikama või heinale (naise nimi on tihti Elts).

Mees leiab magava naise.

Järgnevad **trikid**: seob kuljused kaela ~riietesse ~tõrvab üle (ja veeretab sulgedega) ~lõikab juuksed ära ~"valab sooja vett" (kuseb) peale. Naine ei tunne end.

Vormelid, mida naine end vaadates või katsudes ütleb:

Mina see ei ole, mina olen üks teine! ~Olõ- i eis! ~Kas minukene on ikka minukene?

Võib esineda ka motiiv: koer ei tunne naist ära.

Või: tuleb koju ja küsib: *Kas Elts kodus? – Jah.* – Läheb ära, sest arvab, et ta pole Elts.

Või: Lapsed tunnevad ta ära, saab teada, et ta on ta ise.

Või dialoog lastega: *Mis te ema keetis? – Rukkijahuputru.*– Saab aru, et tema on ta ise.

Mõnedes setu variantides inimesed peavad naist kuradiks, kutsuvad papi palvet tegema.

AT 1384. Mees otsib oma naisest rumalamat

Hästi produktiivne tüüp, globaalne levik: Rootsi 61, Soome 30, Iiri 95, Saksa 23, Vene + Ukraina 28 jne. Eestist 21 (sh. palju Setust ja Võrumaalt).

Vrd.

AT 1450. Tark Elts (õhulossid, kaljapulk); **AT 1540. Mees paradiisist.**

"Starter": Tavaliselt naine teeb lollusi, nt. laseb kalja maha (koera pekstes vm.). Mees läheb lollimat otsima – järgneb ahel läbi paljude kilplasmotiivide, nt.:

AT 1245 (valgust kantakse kotiga tupp);

AT 1265 (Thompson mainib seda nr-it, mida aga vist puhtal kujul ei olegi);

AT 1286 (pükstesse hüppamine);

AT 1310 (vähki peetakse rätsepaks);
AT 1326 (kiriku liigutamine);
AT 1371* (naine teeb poti katki ja laob killud ilusti riita);
AT 1385 (lehm käsirahaks);
AT 1386 (lehmaliha "kapsarammuks");
AT 1387 (kali lastakse maha joosta).

AT 1385. Üks lehm jääb käsirahaks

Enam materjali Põhja-Euroopast: Soome 33, Saksa 12, Eesti 4.
Petis petab naiselt lehmad ja annab ühe lehma tagasi võla "käsirahaks".
Algus tihti **AT 1382** (naine müüb lehma turule);
jätkuiks võib olla **AT 1384** (mees otsib oma naisest rumalamat).

AT 1386. Lehmaliha kapsastele "rammuks"

Iirist 190, Soomest 23, Eestist 17 (FFC 25), tegelikult u. 25.
Tekib põhjus lihatükkidega kapsaid väetada ("kapsarammuks"): tapetakse härga vm. looma (või tapab naine ise lehma, nt. sageli **AT 1211**, kus naine arvas, et lehm teda pilkab või "sõimab"). Eestis on jätkuiks tihti **AT 1387**.

AT 1387. Naine läheb õlut tooma (kuivatab jahudega põrandat)

Eestist palju tekste (ligi 30), üldse läbisegi Euroopast.
Tavaline on selline sündmustik:
Alul **AT 1386**. Koer kraabib kapsaväetamise liha välja. Peksmiseks seotakse koer kaljaastja pulga külge. Koer tõmbab pulga eest ära. Naine kuivatab jahudega põrandat.
Mitmes variandis esineb **kommentaar**, mis sugulane vanasõnaga *Kes paha teeb, see paha parandab*, nt. *Kurja tegin, ära kohensin, paha tegin, ära paransin*.
Sugulastüüpe:
AT 1450 (tark Elts);
AT 1653A (ukse valvamise, juhuse läbi saadakse endale röövlite varandus).

AT 1405–1423. Rumal mees ja ta naine

AT 1405. Laisk ketraja

Riburada kogu Euroopast, enam Soomest, Leedust, Horvaatiast, Eestist u. 20.
Eestis tavaliselt sisuks 2 motiivi, tihti mõlemad ridamisi.
1) Naine ei viitsi kedrata: pole asplipuud ~virbipuud. Mees toogu. Ise hõikab põõsast: "Kes viipsipuud ~vislapuud ~vispooli teeb, sel naine sureb!" Mees ei julge jätkata.
2) Mees arvab, et naine on talve otsa virgalt kedranud. Naine hakkab "lõnga" pesema: takud patta. Keelab koera tuppa laskmast, muidu lähevad lõngad tagasi takkudeks. Ise meelitab koera tuppa – lõng "moondubki" takkudeks tagasi.

AT 1406. Naine lollitab meest kihlveo peale

Aa ee 1409* on üks element selles või lähedane või seesama.
Väga lai levik. Enam Lõuna- ja Ida-Euroopast. Eestist 6 (Setust 4), kõik Lõuna-Eestist.
Naised veavad kihla, kes oma meest paremini lollitab.
Põhimotiive:
1) Paneb mehe uskuma, et mees on surnud. Vrd. **AT 1313** (mees arvab, et on surnud)
2) Paneb mehe uskuma, et ketrab nii peent lõnga, et ei näe. Vrd. **AT 1620** (kuninga uued rõivad)
3) Paneb mehe uskuma, et mees on koer vmt.
Eesti tekstides on sisu vahel veidi ebaloogiline ja motivatsioonid segasevõitu.
Tuleb ette **AT 1383**-ga samu motiive:
mees meenutab küüni mõõtusid või mõõdab maja;

naine küsib: *Kus sa nii kaua olid?*

mees mõtleb: äkki olengi kurat?

Ühes setu tekstis kontaminatsioon AT 1739-ga (pastor ja vasikas).

AT 1407A. Minu naine... kõik kolm...

Meenutasime seda juttu juba AT 1373A alt (kus oli samuti probleemiks, kas naine sööb vähe või palju: mees luurab lõõrist või on polstri ~madratsi all peidus vm. ning saab mingil ettekäändel põletada või kloppida).

Mõisnik otsib naist, kes vähe sööks; keegi teeskleb ja kositaksegi; sööb salaja; kord mees näeb seda juhuslikult, saab rabanduse ja kogeleb: *Minu naine... kõik kolm...*, mõeldes ärasöödud kanu, aga juuresolijad arvavad, et soovib naisele oma kolme mõisat pärandada.

AT 1408. Mees ja naine vahetavad tööd

Taas suur tüüp. Kogu Euroopast jm. Soomest 99, Rootsist 46, Iirist 45; Eestist ligi 30.

Tihti kontamineerunud AT 1387-ga (kali jookseb maha).

Motiiviahelaid eesti materjalis:

Teeb võid – siga ~kass ajab kirnu ümber – tapab sea – kali maha.

Lüpsab lehma – kirn kaevule, lehm ajab piima kaevu – kaevu puhastamine – vahepeal läheb puder kõrbema.

Kukub (jahu)tünni ~kirstukaane vahele – naine aitab välja.

Osal tekstidest seoseid AT 1210-ga (lehm viiakse katusele sööma). Vahel esineb ka motiiv, mille õigeim nr. on vist AT 1876: mees seob kana ja pojad jalgupidi kokku, et laiali ei jookseks – kull viib kõik.

Pigem novellilaadiline jutt kui naljand. Mees saab moraalse õppetunni. Naise roll on passiivne, see pole selgelt väljendatud kavalusakt. Mees parandab oma maailmapilti põhiliselt omaenda kogemuse kaudu, naine lihtsalt lükkab sündmusi veidi takka.

AT 1409A–C. Mitmed motiivid liiga kuulekast mehest

Eestist Ø.

AT 1415. Õnnelik Ants.

Praktiliselt globaalne levik, Eestist 4 teksti.

On härra teenistuses või teeb mingi heateo – saab kuldtüki ~kuldmuna. Vahetab selle järjest tühisemate asjade vastu: → hobune → lehm ~härg → oinas ~siga → (koer) → (hani), lõpuks on tühjade kätega.

Eestis on ainult ühes J. Sandra variandis tegu kihlveoga (rahvusvaheliselt on see aga vist üldine: naine ei vihasta ja mees võidab kihlveo).

AT 1416. Hiir hõbekannus

Lai levik, Eestis 8.

Naine kurdab Eeva uudishimu üle ja ütleb, et praegu see enam nii ei ole. Kuningas või Jumal kogub naised kirikusse ja keelab neil hõbekannu avada. Avavad ikka, sealt jookseb hiir välja. Saadetakse naised tagasi.

(Seegi meenutab noveellilaadilist juttu: tegu on pigem "ülalt alla" teostatava didaktilise või moraalse õppetunniga kui klassikalise kavalusaktiga.)

AT 1419A–H. Mitmed motiivid, kus lähtesituatsioon on: naine on armukesega, kui oma mees tuleb tagasi. Naine pääseb mitmete trikkidega.

Eestis tundmatud.

AT 1420A–G. Armuke saab naisele antud kingituse kavalusega tagasi

Mitmed motiivid, Eestis kõik Ø.

Käsitus: John Webster Spargo "Chaucer's Shipman's Tale. The Lover's Gift Regained" (FFC 91, Helsinki, 1930).

AT 1430–1439. Loll abielupaar

AT 1430 ja AT 1430A. Vanatüdruk ~Abielupaar teeb õhulosse rikastumisest

Siinseil motiividel on taas vasteid mitme muu nr-i all:

AT 1681* (loll mees valmistub pulmadeks ~matusteks ja teeb palju paha);

AT 1450 (unistaja laseb kalja maha).

Tohutu levik. Thompson nimetab rahvusvahelised **põhimotiivid**:

- 1) meepoti müümine (purustab poti);
- 2) klaasasjade müümine (purustab asjad);
- 3) munakorvi müümine (purustab munad).
- 4) piimalüpsiku müümine (ajab lüpsiku ümber).

Eesti aines on tegelaseks enamasti mitte abielupaar, vaid vanatüdruk – (36 teksti); mees, poiss või vanapoiss (24); sant (15); jahimees (5) – kokku u. 50.

Mis täpselt neis motiivides esindab käesolevat numbrit, pole selge.

Eesti materjali **põhimotiivid** ("starterid", ahelad, suubumiskohad):

1. Muna → (kanad) → siga → varss (seljarihm)

Tegelaseks peam. vanatüdruk või naine. Imiteerib tantsu või muud tegevust mehega või laulavad koos mehega pulmas. Kujutleb, et on proua, lööb jalga vastu maad (munad katki).

Tõreleb lastega – **vormelid** nt.:

Poisid, ärge naereid kiskuge! (korv läheb ümber);

Matsi ja Mardi, kui ei tõuse, siis ma...;

Hurjutab laiska poega: *Poiss, mis sa teed!*;

Sõidab hobusega kap-kap! (teeb munad katki).

2. Piim → või → ...

Tegelaseks peam. vanatüdruk. Põrutab poisse: *Mart ja Mihkel.... ~Märt, Mats, rehele! ~Piiter, Piip, Jakob, üles! ~Riks Raksiga, ar Mandruist maalõ löögu- i!* vmt.

3. Pudi → ...

Tegelaseks vanatüdruk. Annab nt. pojale vastu kõrvu: *Prillu ja Prallu, vitsu!*

4. Marjad → ...

Samuti naistegelane.

Keelab vanemaid nooremate kallalt: *Prigo, ää tee Praksile paha!*

5. Puäntvormeliga Ära varsa selga ära rõhu! lõppevad ahelad

Tegelaseks sant, mees või mustlane.

Domineerib lõpp: Õhulossis on hobune ostetud ja sel on varss ja poiss ütleb: *Lähem varsaga sõitma!*

Sant annab poisile mõtteliselt vastu kõrvu: *Ära varsa selga ära rõhu!* vmt. (sel vormelil on samuti vasteid ütlustes – vt. EV 13862).

6. Jänes → ...

Enamasti meestegelane (mees, poiss, vanapoiss, jahimees).

Käsitab teomehi: *Moonakse, kuradi, ruttu!* Või tapleb lastega: *Priska, ära tee Praskale haiget!*

~Ants, ära tee liiga! (poeg tahab parte visata). Või käratab naise peale: *Pagan lahti, kui naine ei hakka sõna kuulama!* Või ütleb tükule *trpuu!* Või hakkab rõõmust laulma.

On ka küllalt palju **erandlikke arendusi**, nt. 2 Kagu-Eesti teksti, kus õhulossitegijad unistavad piimarüüppamisest ja lähevad tülli, et miks teine kaks korda järjest tahab servata.

AT 1431(Aa ee muistend nr. 23). Haigutus hakkab külge

Thompsoni järgi lms ja horvaatia materjali.

Nt. algus: mees tahab naist karistada, et see **haigutas** kirikus ühe mehe järel. Läheb metsa – naine ütleb vanasõna.

Eesti aines on vaid 2 variandis süžee stimuleeritud haigutamisest. Ka põhikuju tuleb ette: sulane

haigutab ees, perenaine või tütar järel; mees tahab haigutaja üles puua, too kommenteerib vanasõnaga.

Vanasõnade ja kõnekäändudena esinevad vastavad vormelid rahvusvaheliselt:

Haik ajab haiku taga; Haigutamine on hakkaja haigus; Käib nagu haik suust suhu; sm Orava hyppää puusta puuhun, haukko lentää suusta suuhun.

Kumbapidised on selle jutu ja nende ütluste geneesisuhted, seda ma ei oska arvata.

2.3. Naljandid naisest või tüdrukust (AT 1440–1524)

AT 1445*. Leiba kasta, kuni ahjuots märg

Ainult eesti tüüp, 9 teksti.

Tegelased: ema ja tütar ~ämm ja minia ~perenaine ja tüdruk. Ema või ämm õpetab: leiba tuleb kasta seni, kui ahjuots märg. Rumal tütar või minia võtab asja bukvaalselt ja kui ahi ei taha ega taha märjaks minna, viskab talle ise vett peale.

Võtmeväljendil on paralleele eesti ütlustes (nt. vs EV 5656).

AT 1446. Võiksid kooke süüa

Notiitse hõredalt: saksa, vene. Eestist 3 teksti (kõik J. P. Söggel).

Proua ütleb saunamehe kohta: "Miks need maarahvas küll nii nälgas on? Nad võiksid kringleid ja heeringaid süüa ja õlut peale juua!"

Ilmselt uuem lehesaba-hõnguline puäntnaljand.

[AT 1450–1474 allrühm Naiseotsimine. Pruuditestid]

AT 1450. Tark Elts (Clever Elsie ~Die kluge Else)

Tohutu levik, ka väljaspool Euroopat. Eestist 5 teksti.

Tüdruk saadetakse (sageli just kosilase tuleku puhul) keldrist õlut tooma. Jääb seal unelema.

Peamisi mõtteliine on kaks:

1) mõtleb poegade nimedest, nt. Aado ja Peedo, ja kuidas nad tõllaga sõidavad ning ta kamandab poegi: *Aado, aja!* ja *Peedo, pea!*

2) õllekeldri ukse kohal ~aidalael haak, Elts kardab, et see kukub alla ja tapab ta lapsed või viskab poiss keriselt kivi või kukub lihakints ahju otsast alla.

Unelemise ajal juhtub midagi paha: õlu jookseb maha või kosilane tüdineb ja lahkub.

Rahvusvaheliselt tüpoloogilisi seoseid juttudega AT 1384 (mees otsib oma naisest rumalamat); AT 1387 (kali jookseb maha); AT 1430 ja 1430A (õhulossid rikastumise kohta).

AT 1451. Vaeslapse riided takutortidest

Registrite järgi Eestis Ø, tegelikult 6 teksti. Levikupilt segane ja hõre.

Eesti jutu tavakuju:

Peres on peretütar ja vaeslaps ning peretütrel on peigmees. Tantsides peretütar või vaeslaps ise laulab, nt. *Vaata, vaata vaesta lasta, / tantsib takutompudes, / mis on rikas maha viskand, / sellest vaene lõnga ketrand* vms. Peigmees kosib vaeslapse.

See on samuti pigem novell kui naljand. Kavalus ja lollus on siin nii nõrgalt väljendatud, et sama laulmisakt võib esindada mõlemat: kui laulja on peretütar, siis on laul tema poolt rumalus, sest reedab ebasoodsad tõsiasjad; kui laulab vaeslaps, siis on see kavalusakt, tegus enesereklaam.

AT 1452. Pruuditest juustulõikamisega

Eestis ilmselt puudub, kuid ümberkaudu on: Rootsis, Norras, Venes jne.

1) pruut, kes sööb juustu koos koorega, hüljatakse, sest ta on ahne või kitsi;

2) pruut, kes lõikab paksu koore, hüljatakse, sest ta on raiskaja;

3) pruut, kes lõikab paraja paksusega koore, kositakse.

AT 1453. Pruuditest: Võti laisa tüdruku koonlas

Materjali kogu Euroopast, nt. Soome 30, Rootsi 47 jne. Ka Eestis ligi 40 teksti (st. meie üldnivoo kohta palju).

Süžeeskeem sellegipeale kompaktne. Peigmees küsib pruudilt, kui nobedasti too ketrab. Vastuses (tihti eufooniliselt organiseeritud) **vormelid**: *seitse koonalt päevas ~teine päev ja seitsmes koonal* vms. Vormelitel paistab olevat imekombel **lokaalredaktsioone**:

- 1) *öösel üheksa pooli ~koonalt, päeval kaheksa* (eL redaktsioon);
- 2) *seitse seesugust ~semmsugust päevas* (eP, eriti Ranna-Eesti vormid);
- 3) *(4 nehukest ja) 7 sehukest* (vist lääne-eestilised vormid).

Kosilane peidab aidavõtme koonlasse. Nädala vm. tüki aja pärast tuleb peigmees tagasi ja küsib, mis uudist. Tüdruk ütleb, et ei midagi erilist, ainult nende aidavõti on kadunud. "Virkus" saab ilmsiks.

Paar teksti esindab ka **erandredaktsiooni**, kus väidetav virkus ei seisne ketramises, vaid piiblilugemises ja testimisvahendiks on Piibli vahele pandud sukanõel.

AT 1453** (Aa ee 1453*). Pruuditest: Leivatainas küünthe all

Enam ainst Põhja-Euroopast: Soomes, Rootsis, Venes. Eestist ligi 40 teksti.

Kosilane ütleb, et tal oleks vaja hobuse haigele jalale või talle endale arstimiks "pruudi küünneranna leiba", mis peab olema kolm päeva või kolm nädalat vana. Teenijal ~vaeslapsel pole, peretütrel on: eile ~eelmisel nädalal alles kastis leiba.

AT 1455. Äi kerjusena pruuti vaatamas

Enam materjali Põhja-Euroopast, Eestist 17 teksti.

Äi tuleb kerjuseks maskeeritult pruudi südameheadust jm. omadusi testima.

Motiive, katseid:

1. Palub süüa ~taari juua – tüdruk ei anna: mingu ise kaevule ~jõe.
2. Palub endale aseme teha – tüdruk ei tee, vaid viskab talle pühkmeid külje alla.
3. Palub end sauna viia – tüdruk ei vii (NB! ühes Nõo variandis õigustab oma teguviisi vanasõnaga: *Aita sant sanna, aita lavale, anna viht ning vihtle ka*).
4. Tüdrukul kukub lõngakera ~vokk maha – ütleb sandile, et andku kätte, siis kutsub pulma.

Eriredaktsioon: pruut on truudusetu, läheb rätsepa juurde magama; sant viib rätsepa püksid kaasa ja kasutab neid hiljem asitõendina.

Tihti on pahal tüdrukul vaeslapsel või teenijatüdrukust antipood, kes on sandi vastu hea ja täidab kõik ta soovid ning valitakse kurja tüdruku asemel naiseks. Sündmustik meenutab mitmetes imemuinasjuttudes toimuvaid katseid peretütrel ja vaeslapsel.

On (eriti vist Lääne-Eestis ja saartel) kontamineerunud jutuga **AT 910A**, kus isa annab pojale kolm õpetust:

- 1) Ära anna tiinet mära teise kätte!
 - 2) Ära käi tihti naabritel!
 - 3) Ära võta kaugelt naist!
- (vrd. ka vanasõnana EV 8808).

AT 1456. Kositav tüdruk pime

Tuntud kogu Euroopas, Soomest 65, Rootsist 46. Eestist tegelikult ligi 60 üleskirjutust, st. väga palju.

Eestis motiivid:

1. Dispositsioon. Pimeda tütre mehelepaneku probleem

Sageli on tüdruk rikas, mõnikord on ta juba vanatüdruk. Vahel on tal antipood (vaeslaps). Sageli on jutt lahti, et ta on pime. Tuleb kosilane.

2. Stseen nõelaotsimisega

Ema ja tütar lepivad kokku demonstreerida kosilasele tüdruku head nägemist. Nõel peidetakse seinaprakku ~läve alla ~pühkmetesse ~uue luua sisse vm. Ema kurdab, et ei leia. Tütar: "Mina näen kaugelt (ahju pealt vm.), sina ei näe lähedalt!"

Vähemalt 3 variandis (Jõh, Jür, Lai) esineb ema repliik, mis on loomuldasa **vormel**:
(No näed) *noorel ikka nugissilmad (vanal varese silmad)* – so. üsna produktiivne lms vanasõna.
See kavalus tavaliselt annulleeritakse järgmise episoodiga, kuid erandina see õnnestub, või on õnnestumine enne pulmi ja fiasko pärast pulmi.

3. Kassile virutamise episood

See on jutu nael, kulminatsioon, võiks öelda **puänt**, eriti tõhus kontrastis nõelaotsimisega, mis pole obligatoorne. Laual on või sinna tuuakse mingi söögiriist (võikauss, piimakapp, kaljakapp, koore-, tee- või kohvikann, kosjaviinapudel vm.) või valge komps. Tihti on see ese valge või must. Tüdruk virutab sellele ja käratab: "Kõtt, kurivaim, laualt maha!" vmt. Sisu lendab tihti kosilasele sülle. Tihti lõpebki jutt sellega, kuid üsna tüüpiliselt järgneb veel järgmine episood.

4. Taguotsale suuandmise episood

Peigmees teeb ettepaneku (nt. lahkumiseks) suudelda ja keerab vale otsa ette. Tüdruk kommenteerib hiljem oma muljeid ja siin on mõningad **püsvormelid**:

a) *paksud mokad ja paha hingeõhk ~pruntjad paled ja hapukas hingehais ~paksud paled, madal nina, hirmus sant hingeõhk*;

b) (pussulaskmise interpretatsioon): tüdruk arvab räägitanuvat sellest, millal peigmees lubas tagasi tulla: *Issi-issi esmaspäevaks, tissi-tissi teisipäevaks, ~es-es esmaspäev tuleb* vmt. (jutt on tavaliselt esmaspäevast või teisipäevast).

E. Kitzbergil on variant Kroonlinnast, kus täiesti heast peast ilma suuandmise episoodita on pandud peigmehe suhu selline ilmselt soomemõjuline laulukatke, mis võiks olla iseendast pila mingi tütarde komplekti kohta:

Esimesel olid suured silmad, / Teisel paksud pillu huuled, / Kolmas see on alta haugi, / Neljandal on raska taudi.

AT 1457. Pudikeelega tütre

Levinud kogu Euroopas ja väljaspool, Soomest 57, Rootsist 36, Saksast 20 jne. Eestist üle 30 teksti.

Peres on kolm pudikeelset tütar. Ema keelab (kosilaste ootel või muidu): ärgu rääkigu. Tuleb kosilane, tütre vaigivad. Juhuse tõttu või kosilase ärgitusel juhtub midagi, tütre hakkavad rääkima.

Mõned tüüpilisemad liinid:

1. Jutt kustunud tulest

Peerg kustub → repliigid: 1) Tuli kustus (*Tuli tustub* vmt.); 2) Pane põlema (*Tütita* vmt.) + 3) korduvalt öeldav hoiatus, tavaliselt 3. tütre poolt: *Kas memm ~nänn käskis rääkida?*

2. Jutt süttinud tulest

Peigmees viskab peeru takkudesse vm. → repliigid, mille sisu: 1) Juba süttib! (*Uih, juba tüttib!* vmt.) ~Mis seal koldes suitseb?; 2) Kustuta ära vms. + 3) *Kas memm käskis...?*

3. Jutt katkenud lõngast

Tüdrukud ketravad, ühel lõng katkeb → repliigid, mille sisuks: 1) Lõng läks katki(*Tõnd läts tattti* vmt.); 2) Seo kinni ~sõlma ~jätka ~keeruta + viimane. repliik jälle: *Kas memm käskis rääkida?* (See liin on vist kõige produktiivsem Eestis).

4. Kulbiküsimine

Tavaliselt sisu: 1) Kus kulp....(*Tus tulp?*) → Seatonni taga ~Kambris kapi otsas.

Need kulbirepliigid on ilmselt suguluses ämma ja minia dialoogis ettetulevate vormelitega **Kus kulp, kuri ämm?** – *Laua all, laisk mini ~Laisk lits, laua all*. See viimane üksus on jälle nende hulgast, mis on oma olekult narratiivi ja laulu, narratiivi ja ütluse ja ei tea veel, mille piiril. Põldmäe on seda tüüpi (või mõnd selle esindajat) vist pidanud naljandiks (vt. nr. 415 tema valimikus).

5. Jutud kassist

1a) ainult repliik: *Oh sa nurat nassi veel! Võtan su narust ninni ja viskan narupidi naka otsa!*

1b) ühes Setu tekstis *Meil tass tatlah, tallolallo veere pääl* (konteksti järgi peaks see olema kulp); see vormel on ilmselt suguluses muude mõistukõnedega kassi kohta, nt. ühes teises naljandis lapsed vm. kirjeldavad taaritõrde uppunud kassi: *kaks kiilusilma, kaks kikikõrva ja tolulolu*; samade

vormelitega on ka mõistatusi kassist: *Kaks kiilusilma, (kaks kikikõrva ~neli nipijalga), suur pikk toruloru taga jts.*

2. või harilikult 3. repliik on jälle noorima tütre etteheide, et kas memm käskis rääkida vmt. Mõnedes tekstides võib noorima tütre suhu olla pandud ka veidi poeetilisemaid repliike, nt.: *Mina memme kuku tütar ei ütle ühelegi ~sõnagi ei kõnele...*, mis tulevad ette ka muudes naljandites reetlikest lastest (nt. Põldmäe valimikus nr. 59: *Mina memme üvä laps ja taadi tark laps, ei ütle ühele, ei kiida kellele, et taat ja memm tapava lakal külä mussa ärgä!*).

AT 1458. Vähesööja naine

Eestis Ø.

See on veel üks juttudest vähesööja naise kohta. Thompsoni kommentaari järgi ei saa aru, mille poolest ja kuivõrd üldse ta erineb juttudest **AT 1373A** (kus mees näljutas naist), **AT 1407** (kus korstnast või madratsi alt peale passiti) ja **AT 1407A** (kus oli *Minu naine... kõik kolm...*). Peigmehele püütakse siingi jätta muljeid, et tütar sööb vähe, ja peigmees leiab, et see tegelikult päris nii ei ole.

AT 1458*. Klimbid sukasääres

Thompsoni järgi tuntud ainult Soomes ja Eestis. Eesti tekste on vist 3.

Kedagi söödetakse peres, nt. rätsepat. Pudrul või kõrdil on tombud sees ja sööja **ironiseerib**, et küll on head klimbid. Tüdruk hüüab, et tal on neid veel terve sukasääretäis välja korjatud.

Vrd. naljandit toapoisist või -tüdrukust, kes filtreeris kohvi läbi sukasääre ja proua etteheite peale vabandas, et see oli ta oma vana sukk.

AT 1459*. Pruut hüljatakse tühisel põhjusel

Thompsonil on märgitud ainult lapi materjale, kuid Aarne eesti registris (FFC 25) on tüüp sama numbri all esindatud (praeguseks väh. 12 teksti).

Mitmed tekstid on taandunud: lihtsalt pruut juhtub kogemata peeretama ja peigmees hülgab ta selle tühja asja pärast – selliste tekstide edasijutustamise motiivid on mulle selgusetud. Kuid leidub ka säilinumaid variante, kus hüljatud pruut teeb midagi peigmehe hoiaku muutmiseks.

Eesti materjalid on esindatud 2 redaktsiooni:

1) **pruut peeretab või aevastab** ja hüljatakse → otsib hülgaja nähes nõela (mis ammu kaotatud) prahist või lumest või sõnnikust → peigmees kahtleb asja mõttekuses → pruut ütleb: "Ennem leian nõela, kui sina pruudi, kes umbne on";

2) **pruut tapab leivalabida peal täi või kirbu** ja hüljatakse → läheb peigmehele maskeeritult teele vastu, kiidab hüljatud tüdrukut → peigmees mõtleb ümber.

See on jälle pigem novellilaadsete juttude laadis näitlik õppetund absurdi kaudu kui normaalne kavalusakt.

AT 1475–1499. Jutud vanatüdrukutest

AT 1475. Väljastpoolt kihelkonda naisevõtt keelatud

Materjali sporaadiliselt, enam lms rahvailt. Eestist ligi 20 teksti.

Eestis pole jutt enamasti küll kihelkonnapiirangust, vaid vanatüdruk palub pastorit: soovitagu kantslist vanatüdruid kosima. Pastor teebki nii.

Püsimotiivid pastori reklaamis:

1) võtke naisi, muidu tüdrukud lähevad **Saksamaale!**

2) võtke naisi õiges järjekorras: **vanemad enne**, nooremad pärast!

Vanatüdruk kuulab ja hõikab vastu oma **vormeli**:

Õige, õige, õpetajahärä! Pässu ~oina andsin, teise töotan vms.

Ühtlasi siis näide puänteriva (dissonantse) vormelrepliigiga lõppeva naljandi kohta.

AT 1476. Vanatüdruk palub kirikus endale meest + Appi, appi, armas rahvas...

Midagi kogu Euroopast: Saksast 36, Prantsusmaalt 12, Soomest 8 jne. Eestist väh. 50 (20+30) teksti. Tüüp koosneb 2 motiivist:

1. Mehepalumise motiiv

Vanatüdruk või lihtsalt tüdruk palub kirikus:

Jeesus, anna see poiss ~teise pere Tõnts ~valge peaga Jaan/Jüri ~Aru Kustas ~Otsa Jaan ~teise pere Jaan ~Märt ~Reinu Mats ~Maantee Mihkli Mats ~Matsi-Mihkli Maanu mulle!

Altari taga vm. on peidus kirikumees ~köster ~kellamees ~poiss ~sulane vm., kes vastab, et ei saa ~ei anna vmt.

Palve ja keeldumine korduvad 3–4 korda tõusvas joones. Siis tüdruk tüdineb ja ütleb **puäntrepliigi**, nt.: *Noh, Jeesuke, ära ninna kah karga!* (domineeriv repliik) *~Käi siis põrgu!* *~Kui ei anna, ei tahagi!* *~Ära siis anna teistele ka!*

2. Jala kaela taha paneku motiiv

Rahvusvahelises aines domineerib pikem versioon, kus peidusolija ei narrita tüdrukut lihtsa keeldumisega, vaid nõuab mehelesaamise eeltingimusena, et tüdruk paneks jala kaela taha. Jala kaela taha paneku motiiv ise on Eestis samuti tuntud (ligi 30 üleskirjutust, enamik neist 1930-ndaist aastast), kuid ei järgne arhiivmaterjalis kordagi mehepalumise motiivile, vaid seisab sellest täiesti lahus.

Kondiväänamis-eksperiment võib meilgi olla välja pakutud mehelesaamise tingimusena või ajenduda soovist jäljendada jalga kaela taha panevaid lapsi või poisse, jalaga kukalt sügavaid lambaid vm. Katse toimub tavaliselt lambalaudas, tüdrukul läheb korda jalga kaela taha saada, kuid mitte enam sealt tagasi.

Mitmeis tekstides on kulg lõpplahendusele vahendatud grotesksetest **štrihhidest**:

- 1) lambad vm. loomad tulevad tüdruku paljastatud kehaosi lakkuma või näsima;
- 2) lapsed satuvad lauta ja viivad tuppa hirmsaid sõnumeid, et loomad on tüdrukul pea otsast söönud vmt.

Läbiv **puäntvormel**, mis käibib ka omaette kõnekäänuna, on tüdruku appikutse: *Appi, appi, armas rahvas, aga mitte meesterahvas!*

Selleski naljandis on võimalik jälgida uuema puändimalli ja vanema lõpplahendusmalli "võitlust": enamasti viiakse jutt süžeeliselt nulli tagasi (tüdrukul aidatakse jalga kaela tagant ära, vahel saab ta lisaks naerda või peksta vmt.), kuid 1930-ndate aastate ja hilisemate kirjapanekute hulgas on väh. 7 sellist, mis puäntvormeliga lõpevadki.

AT 1476C. Surm, kui magus on su oda!

Thompsoni järgi esindatud peam. Soome ainega, kuid kindlasti tuntud ka ka meil, alates vähemalt 1930-ndaist, võib-olla trükiallikate toel. Pole tegelikult naljand, vaid puändiga anekdoot.

Vanatüdruk palub surma. Kelm ütleb, et tema ongi surm. Magavad. Tüdruk ütleb **puäntvormeli**: *Surm, kui magus on su oda! Torka veel üks kord!*

See räige puäntvormel – irooniline küll! – võib olla inspireeritud ülituntud piiblikohast 1Kor 15,55, mis vanemas tavavormis kõlas: *Surm, kus on su oda, põrguhaud, kus on su võimus?*

AT 1477. Vanatüdruk peab hunti kosilaseks

Thompsoni järgi enamik materjali (20 teksti) Soomest, Eestist praeguseks vist 2 teksti.

Hunt haarab vanatüdruku, või see satub juhtumisi hundi külge. Tüdruk arvab, et kosilane on tulnud teda viima.

See jutt, kus naljaline ja ka narratiivne mõõde on pea olematu, on päris hea näide mõtisklemaks naljakuse kriteeriumide muutumise üle: mis on naljakas ühel ajastul, ei tarvitse olla teisel ajastul ja vastupidi. (Selle küsimuse taga hiilib omakorda teine, veel fundamentaalsem: kas esteetiliste otsustuste ja maitsete alal tohib üldse rääkida nende **arengust** või tohib ainult konstateerida nende **erinevusi**?)

AT 1478. Vanatüdruk sööb ube

Thompsoni järgi tuntud Soomes, Eestis, Venes. Eestist praeguseks üle 20 variandi.

Eesti materjal:

Poiss lubab vanatüdruku ära võtta, kui ta sööb ära kolm uba selle ajaga, kui poiss teda üle järve või jõe sõuab. Vanatüdrukul pole kuigi palju hambaid, mistõttu söömine ei edene nii ruttu, kui tahaks, ja ta hakkab ütlema **vormeleid**, mis jagunevad kahte redaktsiooni:

1) soovitud sõita diagonaalis: *Viltu, viltu, vennike! ~Lase viltu, vennike! ~Ojo üks viltu, velekene! ~Sõua viltu, vennakene! ~Tiideviltu, pujuke!*

2) oasöömise hetkeseisu kirjeldused: *Esimene ~uba suus, teine peos ~huule peal upakus, kolmasupil ootamas ~uppi huule peal ~kokutamise pääl ~alles algamata.*

Viimasel vormelil on samuti paralleele kõnekäändudes, nt. ütlushi agara või kiire söömise kohta: *Pala suus, teine peos, kolmasupil ootamas vmt.*

Jutt võib lõppedagi selle vormeliga või siis konstateeritakse, et kosjakaup jäi katki. Ühelt poolt sooritatakse kavalusakt, teisalt on vormel, mis moodustab kerge puändi.

AT 1479*. Vanatüdruk külmaga katusel

Thompsoni järgi ainet veidi Soomest, Eestist, Venest. Eestist praeguseks väh. 15 teksti.

Vanatüdrukunaljadele stereotüüpne algus: peigmees lubab tüdruku ära võtta, kui see teeb läbi külmaproovi (tavaliselt peab olema öö otsa külmaga katusel või lumehanges või valatakse külma vett vms.).

Katusel olles ütleb tüdruk **vormeleid**, nt.:

Täna küpses külmast ~väljas ~külman küüinin, homme noore poisi ~mehe hõlmas ~soojas hõlmas; ~Täna iiditit ~vipa-vapa ~irvi hambad irevil, homme ihhahhaa ~iha-aha ~kika-kaka vms.

Harilikult külmub tüdruk surnuks ja kukub katuselt alla.

Jutt võib olla kontamineerunud AT 1476-ga (jala kaela taha panek) ja AT 1478-ga (oasöömine).

AT 1480*. Vanatüdruk unistab magamisest

See on veel üks õhulossi-jutt, mille tüpoloogilised seosed juttudega AT 1430 ja AT 1450 pole kuigi selged.

Thompson nimetab eesti ja liivi aineksest. Eestist praeguseks väh. 10 teksti.

Tegelaseks vanatüdruk, vahel lihtsalt tüdruk või ka poiss. Magab tavaliselt lakas, unistab mehega magamisest või üldse perekondlikust magamisest. Vahel võtab õlekoo ja puuhalu meheks ja lapseks.

Kujutlusmotiivid (üsna analoogilised AT 1430 omadega):

1) lükkab kujuteldavat meest serva poole ja sõitleb, et tehku kujutletavale lapsele ruumi; vahel ütleb vormeleid, nt.: *Nigulas, nihuta sinne poole, pisuke Reino tahab ka ruumi;*

2) kujutleb, et mees tahab teda kallistada, aga teeb, nagu ei salliks teda, ja nihkub serva poole.

Igatahes kukub lõpuks üle lakaserva või luugist alla ja saab haiget või leiab otsa.

AT 1485*. Kuidas suu ilusti seisab

Nähtavasti puhteestiline tüüp, väh. 20 üleskirjutust.

Vanatüdrukul või tüdrukul on probleemid suuga – see on tal kas tõllis või tikub lahti vm. Õpetuse peale või omaenda tarkusest seab suu enne kirikusse minekut peegli ees ilusaks, öeldes **p-lõpulisi vormeleid**. Põhivormelid on -supp-lõpulised: *hernesupp ~upesupp ~pisimamma supp*; vahel sekka ka muid: *sepp; tirlipp; piip* vm.

Tavaline jätk on, et teel tuleb siga vastu, tüdruk ütleb seale *Õits!* vms. ja suu läheb jälle valessti.

Osas variantides tuleb muid asju vahele ja tüdruk peab korduvalt tagasi peegli ette huuli sättima minema.

R. Põldmäe valimikus (nr. 212 a) leidub Jüri Schmidt kirjutatud erandvorm, kus lähtutakse küll "hernesupi"-motiivist, kuid arendus ja nalja struktuur on hoopis erinevad:

Noor perenaene valmistab ennast kirikuteele. Astus peegli ette, säädis peas rätiku ilusaste, säädis ka mokad nii, et nad hästi peened välja näitaks. Tahtis juba minema hakata, kui tüdruk küsis: "Mis lõuneks keeta?" Noorik ei tahtnud omi peeneks säetud mokki rikkuda ja vastas: "Epu süp." Tüdruk

ei saanud aru ja küsis: "Mis lõuneks keeta?" Noorik vastas: "Epu süp." Tüdruk ei saanud veelgi aru ja küsis: "Mis lõuneks keeta?" Noorik vastas: "Toho kurat, hernesuppi!"

AT 1485A*. Tüdruk tahab, et teda kirikuteel vaadataks

Thompsoni järgi puhtsoomeline jutt, kuid on ka Eestis esindatud väh. 13 arhiivitekstiga.

Vanatüdruk või tüdruk on mures, et teda kirikus või kirikuteel ei vaadata. Poiss ~rätsep ~sulane ~kelm ~tark ~teine tüdruk õpetab, kuidas probleemist üle saada.

Õpetuste põhivariandid:

1) riputa pastlad või kingad kaela (näib olevat Harjumaa redaktsioon);

2) pane rangid kaela;

3) võta äke pea peale (2 Viljandimaa tekstis), puhuti muidki.

Ühes Viljandi tekstis (üleskirjutaja J. Meomuttel) tuleb ette kogum: jalarätid pähe + saapasääred kätte + heinatuust jala ümber + rehehame selga.

Tüdruk talitab õpetuse järgi ja teda vaadatakse tõepoolest, kuid mehele ta ikka ei saa (või mõnedes variantides rõõmustab, et ikkagi vaadatakse).

AT 1486*. Pea pool suud kinni!

Thompson märgib seda puhtalt liivi jutuna, kuid üleskirjutusi on ka Eestist.

Tüdruk lobiseb liialt ja ema õpetab: *Pea ikka pool suud kinni!* Tütar hoiab näppudega.

Tüdruku vormelil on ütlusparalleele, nt. *Pea pool suud kinni, poolega kõnele* (EV 8971). Jutt kuulub "fraseologismide otsestamise" sarja ja on vist lähteütluse suhtes teisene.

AT 1500–1524. Muud naljandid naistest

Siiä rubriiki ei ole sattunud kuigi palju eesti jutte. Meenutagem ainult järgmisi:

AT 1510. Võllast varastatud poodu ja abivalmis lesk

Mulle jääb Thompsoni kommentaaride põhjal ebaselgeks, mispoolest jutt AT 1510 erineb puhteestiliseks loetud jutust AT 1352* (see oli motiiv, kus soldat vm. ütles truule leinajale, et tal on laip võllast kadunud, ja naine pakkus oma meest asemele) – tõenäoliselt ei erine mitte millegi poolest ja tegu on olnud lihtsalt "konverteerimismüradega".

AT 1516C*. Taevasepääsu kriteeriumid

Thompson mainib soome, prantsuse, hispaania tekste. Praeguseks leidub ka 2 hilist teksti Eestist (1939–40; võib-olla trükistest õpitud).

Inimesed ootavad taevavärvast sisselaskmist ja Peetrus selekteerib neid nende maise perekonnaseisu järgi:

E. Poomi tekstis (Rap või Mär) saadetakse poissmees põrgu, sest ta pole veel põrgut tunda saanud; naisemees saab sisse, sest naine oli talle maises elus juba küllalt põrgut teinud; kaks korda abiellunu saadetakse põrgu, sest ta ei võtnud esimesest korrast õpetust; vanatüdruk lastakse sisse, kuna ta ei teinud maa peal kellegi elu põrguks.

M. Silla kirjapandud (Trm) tekstis saab vanapoiss sisse (põhjendus on veidi segane); naisemees saab samuti sisse, sest tal oli maa peal risti ja viletsust juba küll; kaks korda abiellunu saadetakse põrgu, kuna ei võtnud õpetust ristikist ja viletsusest, mis esimese naisega nägi.

2.4. Naljandid mehest või poisist (AT 1525–1874)

AT 1525–1639. Kaval mees

AT 1525. Meistervaras

See on petmisjuttude kvintessents, rikkalik motiivirägastik või -jada. AT 1525 ise ei olegi õieti tüüp, vaid alltüüpide kohale konstrueeritud "katus" ja alltüüpi AT 1525 "puhas" on Thompson paigutanud vist mitmesugust materjali, mille kuuluvuse täpsustamisega on olnud probleeme, mis on

mitme AT 1525 alltüübi liited jne.

Tunnuslik on, et vargused ja petmised toimuvad mitte n-ö. olude sunnil, enesekaitseks või kättemaksuks, vaid reeglina **tellimuse ja kihlvedude peale**. Rahvusvaheline taust on rikkalik ja eesti aines samuti produktiivne. Tegelane on tihti kolmas poeg või noorim vend, kes ei ole endale teistest erinevalt korralikku ametit hankinud ja professionaalseks vargaks hakanud. Nimeks on eesti triksteril sageli **Ants**, **Uulispilli Ants** vmt. (< *Ulenspiegel*).

AT 1525A. Varguste ahel: hobusevargus + sõrmusevargus + valvekoerte kottiajamine + pesu või voodiriiete vargus + lauanõude vargus

Ka rahvusvaheline taust on ülirikkalik: Iirist täpsustamatu, kuid igatahes tohutu tekstihulk, Soomest üle 230, Leedust ligi 100, Venest ligi 40, Saksast ligi 30, Serbohorvaatiast 25, Tšehhist üle 20 jne. Eestist arhiivitekste praeguseks väh. 60.

Jutt algab tavaliselt mitmesuguste **sissejuhatavate episoodidega**, mis süžee lahti päästavad: kas varas hoopleb ise oma võimetega või talle tehakse ettepanek kihlveo peale varastada vm.

Põhimotiivid (vargused ja meetmed) eesti materjalis

Konkreetsetel vargustel ja võtetel on tugevad korrelatsioonid, teisalt põimuvad ja segunevad nad ka päris tublisti. Varguste järjekord on küllalt varieeruv ja erandeid kõikekokku palju.

1. Hobusevargus – kõige läbivam, esineb ligi 40 tekstis.

Väga tüüpiline meetod on see, et varas tuleb eideks või kerjuseks maskeerituna, joodab tallimehed ~valvurid täis (lihtsalt või unerohu segades).

Sagedased on taas **nüansseerivad štrihhid**, nt.:

a) kutsar on pandud hobuse selga ja platseeritakse sealt ümber kaksiti aia või latri otsa, b) üks valvur hoiab lakast, teine sabast – nood lõigatakse ära või pannakse valvuri sõrmed teise valvuri juustesse vmt.; need meetmed peaksid siis vist vältima valvajate tähelepanu ergastumist, säilitades neile n-ö. aistingute jätkuva samasuse.

2. Proua sõrmuse või proua enda vargus – kokku u. 30 tekstis.

Tavalisemad meetodid (mida võidakse kasutada siin ka muude varguste puhul):

1) surnu või nukk või kübar õletuusti otsas vm. tuuakse akna taha, härra ja/või valvurid tulistavad oletatavat varast;

2) torgatakse keegi surnu peadpidi (või surnu käsi) aknast sisse; pea või käsi raiutakse maha.

Edasi lähevad valvajad ja härrased eeldatavat "laipa" vaatama, varas maskeerub härraks, tuleb mingil ettekäändel (nt. et seda vajatakse surnu matmiseks vm.) proualt sõrmust küsima ja saabki selle.

3. Valvekoerte kahjutuks tegemine – u. 25 tekstis.

See on vahel abivahend, vahel kihlveobjekt omaette. Koerad aetakse kotti või noota või märssi, mis kuudi ette pandud, või lastakse joosta auku. Vahel võetakse neilt sisikonnad ja kasutatakse vahenditena järgmises episoodis.

4. Särgi ~pükste ~alusundruku ~voodilinate ~padja vargus – u. 15 tekstis.

Meetod on tavaliselt see, et **midagi vastikut** pannakse voodisse: vedelat pärmi või leivajuuretist või väljaheidet või tapetud koerte sisikonnad, nülitud kass vm. Magajal tekib enda või paarilise suhtes kahtlusi, rõivad visatakse voodi alla ja varas võtab need.

5. Lauanõude või kuldasjade vargus – u. 10 teksti.

Meetodid hajuvad ja eelmiste varguste omad võivad siingi esineda, kuid spetsiifilised on ehk **tulekahjuga** seotud motiivid: nt. **tõrvaga määratud kits** või sikk pistetakse põlema ja lastakse jooksu või pannakse kukk rõugu otsa ja rõuk põlema. Valvajad/majalised hakkavad imeasja vaatama ja varas varastab.

Tüüpilisemad liited:

1) AT 1525 enda piires: **AT 1525D**-ga (pettus teele jäetud paarisesemate abil); **AT 2525P**-ga (end. **Aa 1525G*** – so. härjavarguse motiiv, kus kündjale jäetakse muljeid, et väike härg on suure ära söönud).

2) Väljapoole: **pastorinaljanditega**, eriti **AT 1737**-ga (jutt, kus pastorit viiakse kotis "taevasse" ja kus tuleb ette vormel "Taevatee on vaevaline"); **AT 1740A**-ga (jutt, kus vähkidele pannakse

küünlad selga ja tekitatakse pastoris viimsepäeva meeleolusid; AT 1737 ja 1740A on omavahel väga tihti liites). Pastori sissetoomine on tihtipeale nagu kunstlik: kas on ta petetud härra vihamees ja härra teeb ettepaneku teda ka petta, või hakkab pastor petetud härrat noomima ja saab ise proovida.

AT 1525B. Varas näitab, kuidas hobust varastada

On suhteliselt ebaproduktiivne ja ehk küsitava tüpoloogilise identiteediga motiiv ja Eestist pole üles kirjutatud.

Essents on see: tegelikult varastabki. Lähedane muile analoogilistele hobusevarguse motiividele:

AT 1540-le, kus varas väidab end varast taga ajavat ja palub hobust laenuks;

AT 1542-le (õieti **1542A**-le), kus petisele tehakse ettepanek petta ja ta ütleb, et ei saa, sest petmisriistad jäid koju → saab laenuks hobuse, et ära tuua.

AT 1525C. Kalapüük kuival maal

Vähe materjali, sh. soome, rootsi, eesti. Eestist u. 10 teksti.

Põhimotiiv: kauba-, kala- vm. voor on teel, laadal vm. Keegi püüab kuival maal kala; voorilised jäävad imetlema või pilkama, seni kaaslased varastavad kraami. (Kalapüügi asemel võidakse teha ka muid lollusi: tantsitakse, imiteeritakse kaklust, pestakse kasukat vm.)

Paaris variandis **mõistukõnevormelid**: küsimuse peale, kas mehed loodavad siit tõesti ikka kala saada, vastatakse nt.: *Kui siit ei saa, teisest kohast ikka saab ~ Kui meie ei saa, meie vennad ikka saavad* vmt.

AT 1525D. Vargus teele jäetud esemete abil

Enam materjali taas Põhja-Euroopast. Eestist vähemalt 20 teksti.

Taas vargus tähelepanu kõrvalejuhtimise abil.

Motiivid:

Varastatav objekt: vasikas ~härg ~lehm ~hobune ~proua ise.

Vahel algab sissejuhatusega kolme poja **soodumusest**:

Esimene juhhib tähelepanu põllule, teine karjale, kolmas tendeerib vargaks või mõrtsukaks.

Või esimene mõtleb rummupuudest, teine pütilaudadest vmt. Eestis esineb see motiiv ka eraldi.

Põhimotiiv: teele jäetud saabas (tihti mudaga või saviga määritud) ~kinnas ja selle paarismees.

Rahvusvahelises materjalis võib olla veel mõök ja tupp, nuga ja kahvel.

Paar varianti on ka **alternatiivse motiivistikuga**: varas teeskleb poodut, varsti leitakse teine poodu veel jne. – härjamehed hakkavad pooduid loendama, lähevad segi, alustavad otsast, jätavad seniks koormad valveta, varas varastab kraami.

Kontamineerunud **1525P**-ga (end. **G***): väike härg sõi suure.

AT 1525E. Varas ja varga õpilane varastavad teineteise tagant

Õpilane võidab. Eestis Ø.

AT 1525F. Pastorilt varastatakse hobused, proualt raha

Thompsoni järgi esindatud soome, soomerootsi, eesti, prantsuse, vene ainega. Eestist vist 1 üleskirjutus.

Vist enamik seda nr-it esindavaid tekste üldse on kontaminatsioonilised, tüübi identiteet tekitab taas probleeme. Kelm varastab tõesti pastorilt või härralt hobused ja petab välja proualt raha, kuid hobusevarguse tehnika näib kattuvat täpisealt sellega, mis esineb ka jutus **AT 1534** (viimane omakorda on kokku kasvanud tüübiga **AT 1660** (Vaenemees kohtus), olles tavaliselt **AT 1660**-le eellooks): petis saab pastorilt mingi trikiga hobuse.

Ainsas eesti tekstis (J. Tamme üleskirjutus, vist Põlvast) on poiss Ants, kes teeb nalju ja petab kõiki. Õpetaja tuleb Antsu võimeid uurima. Ants künnab nurmel lahja kronuga. Õpetaja tellib Antsult nalja. Ants kurdab, et naljategemisriistad koju jäänud (st. **AT 1542A** e. vana **Aa 1528***). Õpetaja pakub oma hobust riistade äratoomiseks. Ants tõrgub moepärast, et vast jääb hobune porri

kinni. Õpetaja ei loobu ja annab Antsule hobuse.

Järgneb **hobusesaba**-motiiv, mille numbriks olema pretendeerivad **1525F** ja **1534**: Ants toob kodunt hobusesaba, torkab porri. Kutsub õpetajat appi, et täkk vajus porri. Too tuleb, hakatakse sabast tõmbama – saba "katkeb".

Järgneb **rahavarguse** motiiv, mis on siis vist numbril 1525F selgeim esindaja ja näeb eesti tekstis välja nii:

Ants sõidab väljapetunud tākuga pastoraati ja ütleb prouale, et õpetaja ostis mõisa ja saatis ta raha järele. Saab raha. Proua kurdab, et ei oska prantsuse keelt, Ants soovib: kōitku kaks patja selga, käigu mööda tuba ja tehku "kulu-kulu". Õpetaja tuleb koju ja arvab, et proua on lolliks läinud. Pettus selgub.

Eesti tekstil on veel sellinegi jätk:

Ants on end vahepeal naiseks riietanud ja ütleb õpetajale, et ta on Antsu õde. Õpetaja võtab ta karistuseks Antsu pahategude eest endale teenijaks. Mõisnik otsib naist, kes suudab pudelisse pissida. Naisena esinev Ants teeb seda. Mõisnik abiellub temaga; pulmades ajal Ants põgeneb mõisniku kulla ja kalliskividega.

AT 1525P (end. Aa 1525G*). Väike härg sõi suure ära

Mainisime seda juba **AT 1525A** juures. On ühtlasi rumala kuradi jutu **AT 1004** üks motiive.

Leedust 14 teksti, materjali ka Venest ja Saksast. Eestis vähemalt paarteist teksti.

Sulane või talumees või keegi muu künnab härgadega. Varas laulab võsast (vahel linnuna, ühes variandis on selleks Vanapagana poeg Toomas, kes on end linnuks moondanud): *Väike sööb suure ära!* vms. Kündja läheb metsa asja uudistama. Varas varastab härja ja paneb selle saba väiksele härjale suhu. Mees naaseb ja arvab, et väike härg on suure ära söönud.

Sageli on **kaks** varast – noor ja vana ~ õppinud ja sündinud, ja järgneb **lisaepisood**, kus noor petab vana tagant härja liha: taob vemblaga vastu härjanahka (st. jätab mulje, nagu teda pekstaks) ja karjub: "Ega ma üksi polnud, vana oli ka!" Vana varas põgeneb, liha jääb noorele.

AT 1526. Sant varastel abimeheks

Enam materjali taas Põhja-Euroopast, Eestist u. 10 teksti.

Eesti tekstide südmustik toimub sageli Peterburis. Sant või keegi vaesunu rõivastatakse kelmide poolt kindraliks vm. härraks, talle õpetatakse: öelgu aga iga küsimuse peale *Horošoo!* (ja *Net*) ~*Ladno!* ~*Da!* vms., ja minnakse riidepoodi kaupa "ostma". Kaup laaditakse peale ja sellid seletavad, et kindral või keegi muu maksab. Asi tuleb avalikuks ja lõpeb mittemidagiütlevalt.

Edasi on tüpoloogias vist midagi segi läinud.

Aa ee 1528* on tüüp, kus härra või keegi teine teeb petisele ettepaneku teda petta. Petis ütleb, et on petmisriistad koju jätnud, ja saab hobuse, et järele minna. Sellest on Eestis vähemalt 3 teksti.

Thompson ütleb, et Aarne **vana 1528*** on nüüd **AT 1527A**, aga see pole õige, sest **AT 1527A** on hoopis jutt, kus **röövel meelitatakse oma laskemoona ära kulutama** ja võetakse siis kinni (pole Eestist registreeritud).

Jutu **Aa ee 1528*** õige muudetud number Thompsoni uue registri järgi on **AT 1542A** (või tegelikult **AT 1542** üks motiive). Seal on viide endisele eesti (FFC 25 järgi) numbrile **1525***, mida ei eksisteeri; st. näib olevat juhtunud trükiviga ja mõeldud on nr-it **1528***.

AT 1528. Lind mütsi all

Laia levikuga üksus, mis võib esineda ka omaette jutuna, kuid sagedamini sõlmmotiivina, mis võidakse läbida väga mitmesuguste alguste järel, nagu **AT 1731** (Poiss ja ilusad saapad), **AT 1540** (Mees paradiisist), **AT 1534/1660** (Ärarebenenud sabaga hobune / Vaenemees kohtus) jt.

Eestist vähemalt 7 teksti, enam materjali Thompsoni järgi veel Rootsist ja Venest.

Keegi ajab petist taga. Petis teeb hunniku teele, paneb mütsi peale ja ootab. Tagaajajad tulevad, petis ütleb, et aitaks jälitada, kui saaks hobuse ja kui valvataks seni imeilusat lindu, mis ta mütsi all. Saab hobuse ja kaob, tagaajajad jäävad mütsi valvama, tüdinevad lõpuks ära ja otsustavad "linnu"

kiire liigutusega mütsi alt kätte saada. Selge, millega lugu lõpeb.

AT 1529 (Aa ee 1529*). Hobuseks nõiutud mees

Pigem eelkõige Lääne- ja Lõuna-Euroopas tuntud. Eestist 2 teksti:

1) talumees petab juuti;

2) köster ja papp petavad talumeest (mis on naljandis haruldane).

Nt. talupoeg on juudiga hobused vahetanud ja petta saanud. Juut magab kord koormal, talupoeg laseb hobuse ära viia, asub ise asemele ja ütleb: "Olin hobuseks nõiutud inimene, nüüd sain inimeseks tagasi". Talupoeg müüb hobuse edasi, juut näeb teda juhuslikult laadal ja sosistab talle kõrva: "Ostaksin su tagasi, aga äkki muutud jälle inimeseks." Viimasel repliigil on **puändi** kvaliteet.

AT 1530. Kelm hoiab kaljut ülal

On AT 1528-ga mõneti sarnane motiiv, Eestis Ø.

Kelm teeb näo, et hoiab suurt kaljut ülal, meelitab kellegi end asendama ja kaob selle varaga.

Analoogiline **rootsi loomajutuga AT 9A**, kus karu peksab reht ja rebane teeb näo, et hoiab katust kinni, et see karule kaela ei kukuks.

AT 1530*. Koertel imelikud nimed

Hõredalt tuntud jutt, Eestis vähemalt 8 teksti.

Keegi on oma koertele pannud imelikud nimed; eesti variantides näiteks *Tooteivas ~Teivas* (kõige sagedamini) ja *Karjapoiss ~Jooksupoiss*; *Kassakuuled* ja *Missateed* vmt. Varas on ametis, mees kutsus juhtumisi koeri. Varas arvab, et jutt on temast, ja põgeneb või annab end kätte. Väga ebatüüpiline varganaljand, meenutab pigem jutte juhuste kokkusattumustest (**AT 1640–1674**).

Vrd. imelike nimede kohta ka **AT 1545** jm.

AT 1531 (Aa ee 1531*). Joodik arvab, et oli paradiisis

Ebamäärase levikuulatusega, mitte eriti produktiivne. Eestist vähemalt 4 teksti.

Härra leiab magava joodiku, too pannakse peende riidesse, ümmardatakse, söödetakse-joodetakse. Toimub uhke pidu, mehel lastakse võita kaardimängus jne. Ta joodetakse uuesti purju, jääb jälle magama, viiakse kraavi tagasi. Arvab, et oli taevas või nägi und.

Selle jutu paiknemine petisejuttude hulgas on väga imelik.

Thompson ütleb, et jutul on liiteid nr-tega **AT 1313A** (so. see, kus mees arvas end varsti surevat) ja **AT 1526** (sant varastel abimeheks), aga eesti materjalis neid liiteid ei esine.

AT 1533ja 1533A on jutud toidu (linnu, seapea) jagamisest

mitmete sümboolsete juttude või piiblitsitaatide saatel.

Eestis Ø.

Nt. kelm jagab lindu: 1) **pea** peremehele, et oskaks kõike hästi mõelda; 2) **kael** perenaisele, et hästi kõike näeks ja järele vaataks; 3) **tiivad** tütardele, et oleksid lennukad; 4) **jalad** poegadele, et oleksid hästi nobedad; kõik ülejäänud talle endale.

Meenutab paröömiaid, millest on olnud juttu muus ühenduses, nagu piiblivanasõna *Mees on naise pea jätkuga ...ja naine mehe kael, mis pöörab pead sinna, kuhu tahab*.

AT 1534. Hobusesaba äratõmbamise motiiv

Seda pole Eestis justkui fikseeritud, kuid 1 tekst näib seda siiski päris hästi esindavat (vt. ka **AT 1525F** ja **AT 1660** juures!):

Poiss "kuldab" tasu eest tõrvaga õpetaja proua ja tütre juukseid ja paneb nad akna peale päid "kuivatama". Õpetaja naaseb koju, pärib aru ja sõidab vihaga kelmi taga ajama. Poiss läheb vahepeal veskisse, maskeerib end möldriks ja õpetaja küsimuse peale, kas ta on poissi näinud, vastab, et on, ja pakub end abiks tagaajamisel (vrd. ka **AT 1528**). Pastor annabki hobuse. Järgneb **AT 1534** (või **AT 1525F**).

Kontaminatsioon AT 1534+1660 ("Vaenemees kohtus") on ka rahvusvahelises aines vist hästi sagedane (refereerimegi seda liidet seal).

AT 1535. Rikas ja vaene talupoeg ~ Suur Klaus ja Väike Klaus

Tohutult produktiivne ja globaalse levikuga tüüp. AT järgi Soomes üle 170, Leedus üle 100, Iiris 400, Prantsusmaal üle 90 jne. Eestist FFC 25 järgi 57 teksti, kartoteeki konspekteeritud märksa vähem.

Kompositsiooni ülesehitusprintsip: "Rikas" või "Suur" teeb kõik "Vaesele" või "Väikesele" järele.

Tüüpilisemad episoodid:

1. Vaene töötab rikka hobustega, ütleb, et on tema omad. Rikas tapab vaese ainsa hobuse.
2. Vaene nülleb naha, viib linna. Kas a) leiab juhusliku raha või b) näeb pealt kõrtsinaise amelemist võõrastega ja ütleb, et tal olevat imeline nahk, mis teab tõde, ja saab rikkaliku vaikimistasu. Rikas tapab ka oma hobused ja ei saa naende nahkadest midagi võrreldavat.
3. Rikas on vihane ja tahab vaest tappa. Tuleb öösel, kuid kas a) vaene on naisega kohad vahetanud või b) tal on juhtumisi ema surnud ja voodisse pandud, ning löök satub naisele või surnule.
4. Vaene läheb ema või naise laibaga kõrtsi. Kõrtsmik pakub laibale õlut, too ei reageeri, kõrtsmik müksab teda vms., laip kukub pikali. Mees süüdistab kõrtsmikku oma ema või naise tapmises ja saab ohtralt lunaraha. Rikkale ütleb, et sai raha naise laiba eest. Rikas tapab oma naise ja mõistetakse süüdi.
5. Rikas tahab vaest uputada. Paneb vaese kotti, kuid see laseb end asendada leppe või pettuse teel (nt. tuleb loomakarjaga vastu vana karjus, kes ihkab surma, kuid peab loomi valvama; mees lubab ise loomade järele vaadata ja karjus asub kotti). Vaene mees tuleb rikkale loomakarjaga vastu ja seletab küsimuse peale, et sai loomad vete-emalt vms. Rikas laseb end kotiga vette visata ja upub.

AT 1536A. (Aa ee 1536). Naine kirstus ~kastis

Lai globaalne levik: Soomest 130, Leedust üle 30, Iirist 145 jne.

Eestist Aarne FFC 25 järgi 32 teksti, kuid ainult väike osa neist kartoteegis.

Kardetakse, et keegi teenijaist varastab (või vaenemees saab endale maagilise abilise, kes vara tassib, vm.) – igatahes perenaine ~rikka naabertalu naine vm. heidab jahukasti piiluma. Varas või varavedaja tapab piiluja. Matmise käigus jäetakse muljeid, et surnu tuleb korduvalt tagasi ja varastab: laip pannakse nt. viljasalve ja topitakse tal suu vilja täis, lihatünni äärde, kont hambus jne.

AT 1536B. Mitu korda uputatud tapetud

Üleskirjutusi sporaadiliselt üle ilma. Eesti materjal enamasti FFC 25-st hilisem, väh. 6 teksti.

Eesti juttude algus meenutab tüüpi AT 1730 1. redaktsiooni ("Kolmekordistatud 1725"): papid vm. kirikutegelased on kutsutud mingi ajaintervalliga naise juurde ja peidetakse üksteise eest (nt. ahju või mujale). Lõpuks tuleb oma mees.

Pappidega tehtavad tembud on aga siin ja seal erinevad. Tüübis AT 1536B nad tapetakse, mees räägib kellelegi oma tuttavale (tav. on see joodik), nagu oleks tegu olnud üheainsa papiga, ja kaupleb tolle pappide laipu vette viima. Uputamise käigus selgub, et uputatu n-ö. tuleb korduvalt tagasi ja käiku tuleb korrata. Pärast viimase papi uputamist tuleb joodikule vastu elus vaimulik, joodik arvab, et tegu on jälle tagasitulekuga, tapab siis sellegi ja viib vette.

AT 1537. Viis korda tapetud laip

Üliproduktiivne globaalse levikuga tüüp. Aarne järgi Eestist 6 teksti, tegelikult väh. 12, osa hetkel kättesamatud.

Refereerin võimalikku eesti tavaversiooni.

Vaene on parandanud rikka aidaluku ja rikas maksab talle liiga vähe tasu. Rikkal sureb ema, kes pannakse puusärgiga aita. Vaene tungib öösel aita, asetab laiba salve või kühvli najale, ise tühjendab aida viljast. Rikas on hirmunud, arvab, et koolnu varastas, palub vaest ema kirstu tagasi panna. Vaene on 300 rubla eest nõus. Järgmisel ööl seob vaene surnu rehe alla hobuse selga (raudkang käes). Rikas palub vaest ema maha matta. Vaene teeb seda, saab selle eest 1000 rubla ja tal hakkab hästi minema.

Osa Aa ee 1537 alla registreeritud tekste meenutavad pigem AT 1535 uputamiseepisoodi.

AT 1538. Poissi petetakse härjamüümisel

Materjali laialt alalt, sh. Soomest ligi 20, Prantsusmaalt ja Leedust pooteistkümmend. Eestis Aarne järgi 3, kartoteegi järgi 1 tekst (D. Pruhl Hlj).

Talumees laseb luige, viib härrale, härra ei maksa midagi, laseb meest peksta.

Mees tuleb puusepana, viib härra metsa, annab peksa. Härra jääb haigeks.

Tuleb kupulaskjana, viib härra sauna ja peksab jälle. Jne.

(See variant on üsna mittemidagiütlev, vist poolununenud).

AT 1539. Kavalus ja kergeusklikkus. Imettegevad asjad.

Ilmselt globaalne levik. Eestis Aarne FFC 25 järgi 32, kartoteegi järgi kümme-kond teksti.

Petis müüb pseudomaagilisi asju. Nimi on tal ses tüübis tihti Hans, ta partner mõnikord ka Vanapagan.

Pakutavad imeriistad:

1) müüb hundi sugulooma ~saksamaa sugupulli ~siku pähe (hunt murrab loomad);

2) müts, mis maksab kõik arved (ise lepib enne kõrtsmikuga kokku);

3) pasun ~sarv, millega surnuid äratatakse;

4) nuga, mis teeb naise kuulekaks (kokkumäng, naisel nt. verega täidetud põis kaenla all või härja südamed rinnale asetatud);

5) hobune, kelle saba alt kukub kulda (need seotud hobuse saba alla ja hobust lüüakse, või korjatakse hobuse tagant lina pealt ~sõnnikust raha);

6) look, mis ise laua katab sinna, kuhu loogaga visata, või laud, mis ise end katab, või pada, mis tuleta keedab;

7) ühes tekstis esineb ka isesõitev regi (sõidab mäest alla).

Härra, papp või keegi muu ostab need, proovib ja satub hätta. Ruttab kätte maksuma ja satub järgmisesse lõksu. Järgneb tihti petise kotis vetteviimise motiiv (vrd. **AT 1535**). On ka motiiv, mis Thompsonil samuti märgitud: petis olevat n-ö. surnud ja petetu läheb ta hauale hunnikut tegema – too torkab maa alt oraga.

AT 1540. Mees paradiisist

Uurimus: A. Aarne, *Der Mann aus dem Paradiese in der Literatur und im Volksmunde. Eine vergleichende Schwankuntersuchung.* FFC 22 (1915)

Jutu kirjanduslikud allikad ulatuvad Aarne andmeil aastasse 1509, tal on olnud rahvasuus tohutu levik ja produktiivsus: AT järgi Soomest u. 140, Rootsist 170, Iirist üle 160 teksti. Eestist Aarne registri järgi 32, kartoteegis hetkel 12.

Aarne järgi on jutu rahvusvaheline põhikondikava järgmine.

Jutt võib käibida ka omaette, kuid tavalisemalt liidetes, kus alguosa moodustab kas **AT 1541** (Liha antakse "pikale päevale"), **AT 1382** (Naine müüb lehma "turule"), **AT 1383** (Naine ei tunne end ära), **AT 1384** (Mees otsib oma naisest rumalamat), **AT 1450** (Tark Elts) vm., ja **AT 1540** on jätk või lõpp.

Kohtuvad petetav ja petja. Petetav on reeglina naine, kes eesti aines on sageli (mõisa- vm.) proua, kuid üldiselt lihtsalt rikas "omasugune". Petja on tudeng, rändjünger vm. rännumees, reisisell, kelm, soldat, madrus, mõni ametimees, Eestis tihti ka sant, või lihtsalt mees, talumees, Idas ka Hodža Nasreddin – igatahes vaene.

Petmisakti sõlmumine võib olla ettekatsetatud või spontaanne. Reeglina algab dialoog sellega, et naine küsib, kust mees tuleb või kes ta selline on. Vastused jagunevad lääneliseks ja idaliseks versiooniks.

Lääneline (ja ühtlasi domineeriv) versioon põhineb mehe poolt öeldud kohanime väärnimõistmisel ning jutt näitab ühtlasi, et motiivid ja vormelid võivad keelelisel mугanemisel ilmutada suurt paindlikkust ja leidlikkust. Lääne-Euroopas domineeriv (ning ühtlasi vanim) moone on *Pariis* → *paradiis* (tüübi saksakeelne leppenimetus ongi "Der Schüler aus dem Paradiese", ingliskeelne nimetus "The student from Paradise"), kuid tuleb ette ka muid. Soomes nt. võivad vääriti

mõistetavad kohanimed olla *Parainen* või *Parala*, aga valdav moone on seal *Taivassalo* → *taivaansali* v. *taivaantalo* (Ida- ja Põhja-Soomes kohtab ka muid *Tai*-algulisi kohanimedid). Skandinaavias moondub Norra nimi *Ringerike* → *Himmelrike*, Taanis *Himmerland* → *Himmerig(e)*. Väheses inglise materjalis tuleb ette *Whitehaven* → *white heaven*. Slaavi keeltes suubuvad *Loboga*, *Z Dõbova* või Bugi jõe nimi moondeks *om Boza*. Idas, aga ka nt. paljudes soome variantides vääritimõistmine puudub ja mees vastab lihtsalt ja otse, et tuleb taevast.

Eesti aines üsna valdavalt (ja Aarne andmeil ka mõnedes saksa variantides) ilmneb erivorm: mees (kes tihti on siis sant) laulab *Ma tulen taevast ülevalt*.

Muid erivorme järgneb veel *Kes sa oled?* -küsimusele: taevane lihunik või taevakokk, arvatavasti siis just alguste AT 1382 või 1541 korral.

Näib, et Aarne eesti registris on määratletud tüübiks 1540 ka jutte, kus tavaline surnud mehele või sugulasele kraamisaatmise motiiv üldse puudub ja siirdutakse kohe tagaajamisstseenide juurde. Üldiselt aga on see päris läbivalt olemas ning Aarne eristab taas Lääne ja Ida versioone selle järgi, et vanades kirjanduslikes allikates ja läänepoolsetes folkloorides on surnu petetava naise mees, Idas aga mõni muu sugulane. Surnul on tihti ka nimi, sagedamini Peter, Johannes ~Hans või Mats. Igatahes küsib naine taevatulnukalt, kas ta teab midagi tema kadunud omakse käekäigust teises ilmas, ja tulnukas vastab, et kadunukesel läheb pahasti – riided on katki, pole midagi süüa jne. (folkloorsetes tekstides on lisatud muidki korduvaid **štrihhe**: et ta peab sea-, hane-, kure-, lamba-vm. karjas käima, vett vedama, põrgukatla jaoks puud vedama vms.). Naine kurvastab seeütle ja saadab surnule tulnukaga mitmesugust kraami: enamasti raha ja riideid, kuid vahel ka toitu ja ehteasju, mõnedes soome variantides elusa lehma või härja (vist siis lehmakauplemisega seonduvate alguste korral), samuti hobuse(d), millega saadetavat kergem kohale toimetada, Taanis isegi kirve ja sae. Petis lubab saadetise edasi anda ja kaob.

Järgnevad mitmesugused jälitamiseepisoodid, mis eesti aines võivad küll tihti ka puududa. Aarne järgi on jälitaja isik (tulenevalt juba surnu isikust) erinev: Läänes tüüpiliselt petetud naise teine mees, Idas lihtsalt naise mees, harvem muid (isa, poeg, tütar). Paradiisimees ja jälitaja kohtuvad teel ning kelm petab ka jälitajat. Konkreetse petmismeetodi poolest jaguneb aines mitmesse alternatiivsesse redaktsiooni.

1. meetod: Vanades kirjanduslikes allikates ja paljudes folklooritekstides ütleb kelm jälitajale, et ta nägi varast mööduvat, juhatab talle teed ja lubab ise seni ta hobust valvata (vahel on lisatud argumente, et varas läks kuhugi, kuhu hobusega järele ei pääse, või et poleks soovitatav, kui too kuuleks hobuse kabjaplaginat vm.). Mõnikord läheb jälitaja ise väidetava varga nuhtlemiseks metsast keppi hankima ja usaldab oma hobuse seniks taevapojale. See võtab hobuse, laob peidetud kraami hobusele ja kaob.

2. meetod: Kelm vahib taevasse ja paneb jälitaja uskuma, et on näinud just praegu üht meest taevasse lennanuvat. Vahel on ta parema nähtavuse huvides puusse roninud või selili visanud, puu otsast võib ühtlasi langeda väidet kinnitavaid hobusejunne vm. Jälitaja kas jääb lihtsalt taevasseminekut uskuma ja pöördub tagasi või talle tehakse ettepanek samuti seljali heita ja vaadata, mispeale kelm kargab püsti, istub ta hobusele ja kaob.

3. meetod: Taevamees ütleb samuti, et nägi varast ja võiks tagaajamisel aidata, kuid peab täitma mingit tähtsat ülesannet – nt. kuldlindu mütsi all hoidma (so. **AT 1528**), (kaldukasvanud) puud ülal hoidma (st. **AT 1530**), katust lammutama vm. Jälitaja on nõus teda ses tähtsas töös asendama ja annab talle väidetava varga jahtimiseks oma hobuse. Lisaks määrab jälitaja kuldlindu püüdes käed (ja sobival viisil võib siis järgneda **AT 1698A***) või saab kolki hoone omaniku käest, kelle katust ta hoolega lammutas.

4. meetod: Petis ei teeskle kaastundlikku pealtnägijat, vaid ahvatleb jälitaja ennast või kedagi teist jalgsi taga ajama, eksitab ta ja võtab ta hobuse. Siin on eriti tunnuslik Idas ja Euraasia piirialadel levinud (sh. Nasreddiniga seotud) kiilaspäise möldri redaktsioon. Petis räägib kiilaspeale, et tsaar on andnud korralduse kõik kiilaspäed skalpeerida või vangistada ja otsekohe on saabumas mees, kes peab käsu täide viima. Ehmunud mölder põgeneb puu otsa, samal ajal saabub jälitaja ja pärib varga järele, kelm osutab ronivale möldrile, jälitaja sööstab samuti puu otsa ja kelm võtab ta hobuse. On veel mitmeid juhuslikumaid meetodeid.

Jutu lõpustseenis petetud naine ja mees kohtuvad. Reeglina varjab mees omi äpardusi naise eest ja ütleb, et taevasaadik osutus autentseks ja ta andis talle oma hobuse taevasaadetise täienduseks või jalavaeva kergenduseks.

AT 1541. Liha hoitakse "pikale päevale"

Materjali palju kõikjalt, sh. Iirist 131, Soomest 52, Rootsist 25, Saksast 20, Leedust 18. Aarne järgi Eestis 6 teksti.

Liha hoitakse "Pikale päevale" (see väljend tähendas eesti keeles 'kiireks suviseks tööajaks, mil ühtlasi olid pikad päevad', kõnekäänuna ka viidet mingeile muudele ooteaegadele, nt. rasedusele, vangis olekule).

Eit annab liha pikale juhuteekäijale, või kelms tuleb ise ja ütleb, et ta nimi on Pikk Päev.

AT 1542

on suur tüüp, mille identiteet on hämar ja mis näib koosnevat mitme tüübi juppidest:

1539 – (imettegevad asjad); **1535** (Suur ja Väike Hans); **1542A** (petmisnõud koju jäänud).

Eestis Ø.

AT 1542A (Aa ee 1542). Petmisnõud koju jäänud**

Aarne järgi Eestist 6 teksti.

Esineb ilmselt peam. liidetes. Viitasime sellele nr-ile juba **1525B** alt (kus kelms näitas, kuidas hobust varastada), **1525F** alt (kus proua tegi "kulu-kulu") ja **Aa ee 1528*** alt (kus oli segadus uute ja vanade nr-ite vahel). Veel on Thompsonil tüüp **1635*** (Ulenspiegeli trikid), mis on samuti mitme muu asja, sh. 1542A mikstuur.

AT 1542 (Aa ee 1542*). Tütarlapse au**

Ema käsib tütrele oma au hoida. Rätsep või sulane teeb ettepaneku, et õmbleme au sootuks kinni, on kindlam. Ja siis õmblevad. Mitmes variandis on **puänt**, kus rätsep ütleb, et enam ei õmble, niit sai otsa ja tüdruk väidab vastu, et kuidas nii, tervelt kaks kera on ju veel.

AT 1543. Köster varastab pastori raha

Vt. ka **AT 1789*** (Eesti materjal vist tervenisti seal?).

Ühendmotiiv: ei taha võtta raha, kui summa pole ümmargune (= **Andr. 1609***).

AT järgi Eestis Ø, kuid tegelikult on vähemalt 2 teksti, mis ilmselt seda tüüpi.

Mõlemas on tegelane juut, kuid ühes kavala, teises lolli rollis (antipoodid kaupmees ja joodik). Juut räägib nt.: ta võtaks 100 rubla maast üles, 99 ei.

Kaupmees teeb proovi – juut kaob rahaga. Kaupmees kaebab kohtusse – juut ei saa tulla, pole palitut; kaupmees annab palitu, juut kaob ka palituga.

Teises variandis on juut kaotaja, järgneb **seletusmuistendi** moodi osa: juuti petnud joodik pannakse ööseks kirikusse kinni – kui on süüdi, siis juutide jumal sööb ta ära, kui ei, siis ei. Mees teeb öösel hunniku nurka, seletab: jumalad kaklesid, juutide oma tegi hunniku. Juudid määrivad seda ainet pähe ja kannavad sestpeale pigimütse.

Siin järgneb AT-tüpoloogias suur ja segane põimik obstsöönseist naljanditest, kus on raske öelda, milline tunnus määrab just ühe või teise numbriga identiteedi või autonoomia.

AT 1543*. The Man Without a Member (Thompson on siia paigutanud ka varasema **Aa ee 1543***, kuid too on AT uue redaktsiooni järgi pigem **AT 1543A*** ("**Kammimismasin**").

Kolmas tüüp ses põimikus on **AT 1545B** (varasem **Aa 1544***, ka eesti registri järgi): **Poiss ~ Sulane, kes ei tea midagi naistest.**

Algused:

1. Tüdruk tahab endale meest "without a member" (see on vist kõige selgem AT 1543* identiteeti määrav motiiv). Poiss seob hobusele saba selga ja möödub majast lauldes: *Hobune ilma ohjata ja*

kohi mees ~ Hobene ilma hannata, miis "without a member" vmt. Abielluvadki ja elavad mõnda aega, siis naine tüdineb ja saadab mehe puuduvat liiget ostma.

On veel erandlik arendus vastupidise dispositsiooniga: mehel on asjaomane puue ja ta saab vanamehelt või sandilt imesõrmuse, mis selle puude likvideerib otse hüperboolse määrani (järgnevad mitmesugused grotesksed episoodid).

Teine erandlik arendus on selline, et **isa** otsib tütrele meest "*without jne.*", mees teeskleb soovitud seisundit maskeerivate võtetega, ning järgneb AT 1543A*.

2. Otsitakse sulast, kes ei teaks midagi naistest – järgneb naiivsustest paaritavate loomadega (see on loomuldasa nagu AT 1545B tunnuskomponent, kuid eesti aines järgneb sellele väga tüüpiliselt 1543A*, st. "Kammimismasin").

Naiivsustestid võivad õnnestuda esimesel korral või olla 2-käigulised – alul edutu katse, siis maskeeritult tagasitulek ja uus edukas katse. Eesti aines on naiivsusteste väh. 13 tekstis.

Põhilised edukad seletused on eesti materjalis seotud taevakehadega: *Pull vaatab, kui kõrgel on päike ~ päev; Härg tahab näha kuu kerkimist ~ Kult vaatab, kas kuu tõuseb; Koerad vaatavad, kas päike on keskhommikus; Täkk vaatab, kas päike looja läheb; Ups tahab näha, kas ehatäht paistab; Härg vaatab taeva kõrgust* vmt. Muid juhuslikumaid seletusi ja reageeringuid: *Täkk vaatab, kas märal on rangid kaelas; Täkk vaatab, kui kaugel teised on; Maa on kõva ja kult aitab emisel tuhnida (lökkab takka); Kult tahab kõhtu täis süüa; Valge hani tahab kirjut ka puhtaks pesta.*

Ka võidakse teesklemisi kurjustada isasloomadega, et nad teevad teisele liiga, arvata, et märal on saba all haav jm.

3. motiiv (jutu absoluutse algusena või naiivsustesti järel, AT 1543A* koostises igatahes obligatoorsena): Sulane satub (või satutab end meelega) paljana koos naiivsete tütardega kuhugi (sauna, ujuma, tiigiäärde pesu pesema) ja nood esitavad küsimusi ta anatoomilise eripära kohta – järgnevad allegoorilised seletused jm. AT 1543A* raames.

Jätkud

AT 1545B raames ei ole kuigi reljeefsed. Mees joob liikmeosturaha maha ja ütleb, et hinnad olid vahepeal tõusnud, või joob raha lihtsalt maha (sest tegelikult tal polnudki tarvis ju ostu sooritada), või ei ostagi, vaid ütleb, et laenas hoopis ristiisalt vmt. – ning järgneb kas lihtsalt *happy end* või siis seesama "kammi" vetteviskamise motiiv, mis on väga üldine AT 1543A* juures (vt. järgnevas).

AT 1543A* tuumaks on ilmselt mõistukõned, millega vastatakse tüdrukute küsimusele *Mis see sul on?* Domineeriv vastus on: *kamm ~ ihukamm ~ alumiste juuste kamm*. Muid stereotüüpe: *hari ~ pintsel; nuustik ~ morovka ~ samaaariamehe matsalka; viil ~ ihuluisk; kõhuvalu arstimise rohi; nõuandja* vm. Vastavalt konkreetsele seletusele nimetatakse järgnevalt korduvat tegevusrutiini kammimiseks, pesemiseks, viilimiseks, vähipüüdmiseks vm.

Lõpuosa:

"Kammi" vetteviskamise ja otsimise motiivid on eriti tüüpilised muidugi "kammimiste" endi järel (AT 1543A*), kuid esinevad eesti aines mitte vähem kui 5 korda ka riistaostmispisoodide järel (AT 1543*).

Tavaliselt hakkab sulane vm. nime kandev petis lahkuma, sest ta on tüdinud või hakkab asi avalikuks tulema, ja tütreid tahavad "kammiks" vm. asjaks nimetatud eset endale jätta või ära osta. Sulane teeskleb, et viskab selle mingil ettekäändel jõkke vm. veekogusse (tegelikult viskab kivi, noa vm.), või ütleb, et see ongi juba kogemata jõkke kukkunud. Tüüpilised jätkud on Eestis sellised:
a) isa (kes on harilikult papp või pastor) tuleb appi otsima ja võtab end vette minnes paljaks või
b) juut vm. ujub juhtumisi sealsamas jões (või pakub end appi otsima) – järgnevad leidmisrõõmu-episoodid vormelitega, nagu *Näe, ongi meie hari!* või *Meie matsalka, meie matsalka!*, mis kvalifitseeruvad puändina.

5–6 tekstis järgneb veel AT 1739 (tingnimetusega "Pastor ja vasikas"), mida refereerime edaspidi.

Tüüpiline ahel on seega: [Naiivsustest (AT 1545B) → "Kamm" (AT 1543A*) → "Kamm" vette (AT 1543A*?)] [→AT 1739]

Võimalikud ahelad ka nt.:

Riistaostmine (AT 1543*) → "Kamm" vette (AT 1543A*?) [→AT 1739];

Naiivsustest (AT 1545B) → Riistaostmine (AT 1543*) → "Kamm" vette (AT 1543A*?).

AT 1544 (Aa ee 1570*). Mees saab kavalusega süüa ja öömaja

See on praktiliselt sama jutt, mis AT 1543B* (mis on algselt Andr. 1543*).

Sporaadiline levik laial alal, Eestist Aarne järgi 3 teksti. Eesti aines on üsna kahvatu, kuid jutu kui sellise tuum on järgmine.

Keegi, kes ON kurt või TEESKLEB kurti, tuleb tallu (vahel tuntud kitsipungade tallu kihlveo peale) söögiajaks.

Mingi juhuküsimuse peale – *Kas väljas on külm? ~Kas homme saab loogu võtta?* vmt. vastab: *Vaja minna, kui kangesti kutsutakse* vmt., istub lauda ja helbib mehiselt.

Rahvusvahelises aines on motiivivalik rikkalikum ja kelmist külalise tänamatus ei piirdu kutsumata söömaminekuga. Thompson nimetab veel nt. selliseid asju:

- 1) võtab peremehe hobuse tallist ja paneb oma asemele;
- 2) maksab võõrustamise eest peremehe enda kitsenahaga;
- 3) magab peremehe naise või tütreaga.

AT 1545 (Aa ee 1732*). Pastori sulase nimed

Materjali sporaadiliselt kogu Euroopast, ka Ameerika mandrilt. Eestist vähemalt 25 teksti (Aarne järgi 5).

Raam on üsna lihtne. Kelm palkab end sulaseks ~toapoisiks ~kutsariks – harilikult papi või pastori (või ka mõisniku, kuninga, vürsti, peremehe) juurde. Ütleb igale pereliikmele oma nimeks eri tobeduse, mis tihtipeale pole mitte lihtsalt tähendust omavad sõnad, vaid terved laused, ja reeglina äärmiselt ropud. Tavaliselt hakkab ta seejärel öösi majaisanda tütart (või tütreid, või naist) võrgutama, ning järgnevad mitmesugused grotesksed segadused asjaomaste "nimede" nimetamisega ja neist vääralt arusaamisega.

Sagedasemaid "nimesid" ning neid indutseerivate ja neist lähtuvate situatsioonide elemente:

Kuuvalgus! ~ *Kuupaistabpääle* ~ *Kuuvari (rõhub mind)!* vms. – vanemate vastusrepliike teisest toast: *Musutakõiki, pane luugid kinni!* ~ *Nikukaksmõlemadtublisi, pane luugid kinni!* vmt.

Piimasupp! ~ *Leivasupp rõhub!* ~ *Kohv torgib!* – vastuseks soovitud käimlase minna vmt.

Pe- sügeleb! ~ ... *kiheleb!* – vastuseks soovitatakse sügada.

Muid vormellikke elemente ja motiive:

Nikumindsiin (tavaliselt prouale öeldud "nimi") – proua hõikab seda kirikus jutluse ajal, kui näeb põgenenud tütardevõrgutajat; pastor soovitab oodata, kuni lõpetab jumalateenistuse.

Tagaajamisstseenides produktiivsemaid vormeleid:

Vanaõlu lõi mu maha! ~ *Mardipäevaõlu lõi mu maha!* ~ *Viin lõi mulle pähe!*

Majaisanda hõikeid tagaajamise käigus: *Hoidke ...-st kahe käega kinni!* ~ *Kes Viissõrmepe-sse kätte saab, saab tündri rukkeid!* vmt. – korraldused täidetakse bukvaalselt (viimasele korraldusele vastatakse sageli: *Üle kolme ei mahu!* vmt.).

AT 1546. Palju maksaks peasuurune kullatükk?

Vist ka Eestis käibel olnud jutt (kuigi Aarne märgib Eestist Ø).

Kelm tuleb juudi juurde ja hakkab pärima, palju võiks maksta peasuurune kullatükk, jätab mulje, et tal on see tükk, ja saab n-ö. käsiraha. Kui juut tahab hiljem hakata kaupa tegema, selgub, et partner pidas silmas puhtteoreetilisi variante.

AT 1548 (algselt Andr. 1548). Kirvesupp.

Hästituntud süžee vist tänini. Oli nõukogude maailmas hoolega populariseeritud jutt, sest näitas vene soldati nutikust. Eestist pole AT-registris materjali märgitud, tegelikult on ligi 15 üleskirjutust.

Tavaliselt soldat (harva sulane või mustlane) tuleb tallu (sageli talle öeldakse, et perenaine kitsi), küsib süüa, pole midagi anda. Teeb ettepaneku panna kirves patta, hakatakse siis kirvest suppi või putru keetma. Soldat küsib juurde tangu, võid, rasva, soola, liha, kartuleid, kapsaid. Perenaine sööb ka ja kiidab, et küll sai hea supp.

Nagu ikka, pannakse ka **štrihhid**: enamasti kerkib probleem, kas kirvest ennast ei söödagi – tavaline

vastus on, et ei keenud veel päris pehmeks, keetku perenaine ise edasi. Ühes variandis on kirve asemel rattapulk, mil ilmsed geneetilised seosed vanasõnadega, nagu *Hea perenaine keedab rattapulga pudru*; *Hea perenaine teeb kasukahõlmastki õhtusöögi* jts.

AT 1551. Lambad on sead

Peamiselt Euroopa lõunaosas ja kirjandusliku töötluse kaudu levinud jutt. Eestis Ø. Kelm veab karjusega kihla, et tema lambad on tegelikult sead. Otsustatakse küsida objektiivselt juhumöödujalt. Selleks on kelmi kaaslane, kes kinnitab, et on tõesti sead.

AT 1553*. Laevamehe töötus

AT järgi ainult üks vallooni tekst. Eestist Ø, kuid seda motiivi on mainitud **G. Mülleri jutlustes** ja kasutatud **J. Liivi** jutus "*Peipsi pääl*". E. Laugaste on kuskil arvanud, et viimasest pärinev kuulus kliše *Lühter on lühter* on saanud vanasõnaks. Võib-olla ta on, kuid arhiivimaterjal ei kinnita seda miski.

AT 1560. Moe pärast süüa, moe pärast niita

Üleskirjutusi veidi kogu Euroopast, Eestist u. 10. Kitsi peremees teeb ettepaneku: sööme moe pärast ainult, kätt tõstes, et teised näeksid (ühes Tori variandis **vormel**: *Teeme kah tempu teiste ajal*). Sulane on nõus ja kui heinale minnakse, võtab analoogiat järgides löe otsast vikat ära ja liigutab paljast vikativart edasi-tagasi. Peremees saab aru ja loobub oma mõttest.

AT 1561. Hommikust, lõunat ja õhtut korruga süüa

Sporaadiliselt kogu Euroopast, Iirist 20 teksti, Eestist vähemalt 12. Tavaliselt teeb peremees ettepaneku süüa 3 sööki korruga. Sulane on nõus ja viskab pärast "õhtusööki" magama: kes siis pärast õhtusööki veel tööle hakkab! Kavala ja petetava tegelase rollide jaotus jääb siin samaks, kuid esimese käigu tegija võib olla erinev: osas variantides teeb sulane ise õhtusöögi ettepaneku või kõik ettepanekud.

AT 1562. Mõtle enne kolm korda, kui ütled

Eestist Ø, kuid on mitmelt poolt Põhja-Euroopast, sh. Soomest. Tsiteerin imekena soome varianti **Lauri Laiho** valimikust "*Suomen kansan kaskuja*" (Helsinki, 1938, lk. 98):
Oli ennen hyvin pahankurinen räätäli, joka aina kuritti oppilastaan, jos tälle sattui vaikka kuinka pieni erehdys. Hän neuvoi aina, että ensin piti "vuntierata" (ajatella), ennenkuin mitään puhui. Kerran kuin mestari lämmitteli uunin edessä takapuoltaan, sattuihin tuli ottamaan ukon takin liepeeseen. Oppilas huomasi sen. Poika sanoi: "Minä vuntieraan, minä vuntieraan ja taas minä vuntieraan, minä vuntieraan, vuntieraanhan minä vain." – "Mitä p-ttä sinä vuntieraat, tee työtäsi!" tiuskasi mestari. "Niin minä vain tässä vuntieraan, kun teidän takkinne häntä on palanut poroksi," sanoi poika. "No, jumal'auta, mikä h-n põlkkypää sinä olet, etkö voinut sitä ennemmin sanoa," ärjyi mestari kiukustuneena. "Niin," vastasi poika tyynesti, "mutta onhan mestari aina sanonut, että pitää ensin vuntierata, ennenkuin mitään puhuu, niin luulin sen tässäkin olevan tarpeen."

AT 1562A. Asjadel imelikud nimed

Laialt kogu Euroopas, Eestist Ø. Refereerin vene tekste. Soldat tuleb öömajale perre, kus peremees on pannud asjadele imelisi nimesid: nt. kassile "puhtus" (*чистота*), tulele "ilu" (*красота*), katusele "kõrgus" (*высота*). Peremees laseb soldatil neid nimesid mõistatada ja mõnitab teda või peksab, kui ta neid ära ei suuda arvata. Öösel seob öömajaline kassile põleva õletuusti sappa ja laseb ta katusele ning karjub ise: *Чистота понесла красоту на высоту!* Peremees ei suuda seda ta enda lollustest koostatud signali ära mõistatada ja maja põleb maha.

AT 1563. Kas mõlemad?

Levinud laialt kogu ilmas, enam Euroopa põhjaosas: Soomest üle 40 variandi, Leedust üle 20, Iirist üle 10. Eestist 5 ringis.

Tegelaseks tavaliselt sulane ja peremees (G. Tikerpuu Pühalepa variandis Ants ja Vanapagan). Peremees saadab sulase kaht kirvest, kaht luisku vm. tooma. Kuuldekauguses alustab sulane võrgutamisläbirääkimisi perenaise ja peretütrega, öeldes, et peremees ise käskis. Naised ei usu. Sulane hõikab peremehele: *Kas mõlemad? – Jah.* – Peremehe sõna on seadus ja naised kuuletuvad.

Meenutab üht vormelit **AT 1545**-st (Imelikud nimed). Üks variant algab naiivsustesti motiiviga (**1545B**).

AT 1564*. Varastatud viljakoorem langeb kraavi

Puhteesti tüüp, väh. 4 teksti. Tühine süžee, tekstid tüpoloogiliselt heterogeensed.

Rehepapp vm. mees on mõisast vilja varastanud ja koormaga kraavi läinud. Härra tuleb ja mees ütleb talle, et see on ta oma vili, millega tahtis veskile minna, või et peitis koti silla alla, et keegi ära ei viiks. Härra kiidab või aitab välja tõsta.

AT 1564 (Aa ee 1565**). Rehepapp toob mõisaviljale lisa**

Taas puhteestiline, kuid u. 20 teksti.

Rehepapp varastab mõisast vilja ja sõidab viljakoormaga koju. Näeb, et härra tuleb eemalt, keerab otsa ringi ja liigub mõisa poole tagasi. Kohtuvad, härra küsib: *Kuhu lähed, milles asi? – Härra on kurtnud, et tänavu on vilja nii vähe, tõin omast veidi lisa. – Kas ma su sant olen! Kohe vii tagasi!* jne.

AT 1567A (Aa ee 1566*). Kali teeb leivatee lahti

Märgitud vaid soome, eesti ja liivi materjale. Eestist vähemalt 23 teksti.

Perele joodetakse kalja või vett, et vähem sööksid.

Sulane näitab kaljajoomise asjus üllatavat entusiasmi, joob meeleldi ja palju. Peremehe küsimuse peale ütleb vormellikke repliike, nagu: *Kali teeb leivatee lahti* (domineeriv); *Külm vesi teeb soolikad puhtaks, et rohkem toitu sisse mahuks ~kangesti hea isu ~tegi leivale ruumi* vms.

Peremees hakkab kartma, et äkki ongi nii, ja loobub veejootmisest.

AT 1567B (Aa ee 1567). Koorukesed hakkavad kõhus ligunema**

Puhteesti tüüp, Aarne FFC 25 järgi 3 teksti, tegelikult u. 15.

Põhiredaktsioon on üsna lihtsameelne:

Kitsi peremees sööb ise sisu, sulasele annab koorukesi. Niidavad või teevad muud tööd, peremehel läheb kõht tühjaks, tahab lõunale. – *Kas sul pole kõht tühi? – Ei, mul koorukesed hakkavad alles ligunema.* Tavaliselt selle repliigi järel peremees hakkab sulast normaalselt söötma, aga ei saa aru, miks (harva küll öeldakse, et mõistis, et teda tõgatakse).

Kuid on ka kahekäiguline redaktsioon: jätk on see, et peremees vahetab sisu ja koorukesed ära ja sulasel ikka ei lähe kõht tühjaks – vormelid: *Sisu hakkas alles alla vajuma ~hapnema.* Seejärel probleem nullitakse.

AT 1567C. Küsigu suure kala käest

Eestis Ø, kuid on nt. Soomes ja Leedus.

Poiss või sulane saab väikse kala, vana või pererahvas hoiavad suure endale. Poiss torkab väikse kala endale ninapidi kõrva: ütleb, et küsis kalalt midagi ja väike kala ütles, et ta ei tea, aga küsigu sellelt suurelt kalalt, mis voodi alla peidetud.

AT 1562E* ja AT 1567*. Heeringale tehakse tikkudest jalad

Ee Ø, kuid on soome materjali. Motiivid näivad olevat tüpoloogilises suguluses.

1. versioon: Pole võid laual. *Kas sulane heeringat ei söögi? – Vastus: Heeringa saatsin võid tooma.*

2. versioon: heeringale tehakse tegelikult tegelikult tikkudest jalad ja n-ö. saadetakse võid tooma.

1568*. Kausipööramine

AT järgi peamiselt lms ja balti materjal. Eestis aga ligi 30 teksti, st. üsna produktiivne. Pudru võisilm või pudrukausi söömata pool või lihatükid vm. on ühe, tavaliselt peremehe poole peal, ja siis pööratakse kaussi tavaliselt 1–3 korda mitmete repliikide ja kontrarepliikide saatel. Partner on tavaliselt sulane või rätsep või öömajaline. Repliikide sisu järgi moodustub mitu selget redaktsiooni.

1) Jutt kausi hinnast

See on kõige produktiivsem motiiv (u. 10 teksti). Näiteks:

Domineeriv dialoog: a) *See maksis uult nii ja nii palju.* b) *Seda võis ta väärt olla küll.*

a) *See on ilus kauss.* b) *Ta maksis ka ostes nii ja nii*

Või: a) *Küll on see hea kauss, maksis palju.* b) *Mis ta siis maksis?*

Ka kordub ahel: a) *Ei tea, mis ta ka uult maksis?* b) *Eks ta nii ja nii palju maksis ~ Mis ta eriti ikka maksis.*

Ühes Haljala (A. Reepärgi) variandis päris pikk dialoog: a) *Mis maksab?* b) *12 kopikat.* c) *Kas ta seda maksab?* d) *Maksab küll.*

2) Jutt laevapööramisest (6 teksti)

Ka materjal ise enam-vähem mereäärseilt aladelt. ja tunnuslik, et reeglina vaid üksainus repliik: *Minu isa oli tugev mees ~ vend on kange meremees, ükskord võttis ja pööras laeva niimoodi....*

Ainult ühes variandis ütleb partner, et tema vend keeras laeva vastassuunas.

3) Jutt kaelakäänamisest (4 teksti)

Kui mu naine mulle süüa ei anna, siis keeran ta kaela niimoodi ~ Keeraksin oma vihamehel pea ümber...

4) Jutt maailma või pilvede ringikäimisest (ligi 10 teksti)

Niimoodi käib maailm ringi. (Kontrarepliik nt.: *Ah nii käibki? ~ Aga kui edasi pöörleb, siis on teil öö ja meil päev*)

NB! See versioon lõpeb tihti kolmanda **puäntrepliigiga**, mis käib enamasti välgu ja müristamise kohta. Nt.: a) *Maailm on imelik, pöörab end.* b) *loodusväed on veel imelikumad, näe, kuidas välku lööb ja müristab* (lööb kausi maha); Või: a) *Pilved käivad ikka möödatuult.* b) *Äikesepilved ka vastutuult.* c) *Ja kui müristab, lööb välku siuh-sauh* (segab pudrusilma kõikjale).

AT 1568A*. Peremees magab jalg teise jala peal.

AT annab selle puhtsoome jutuna, kuid on Eestis ligi 20 teksti. Osa tekste on lihtsalt kitsidushüperboolid, mitte korralikud kavalusnaljandid.

Oli nii kitsi peremees, et ei andnud palju söömaund, pani jala teise peale jne., vaat kui kitsi oli ~ kõik olid vihased, aga mis sa teed.

Normaalredaktsioon jätkub aga nii: kord sulased tõstsid jala teise pealt maha või sidusid jalgadele "hernekepid" ümber ja siis magati õhtuni.

AT 1569*. Maailma ausaim teekaaslane

Taas puhteestiline (FFC 25 järgi 2 teksti, kuid materjal hetkel leidmata).

Sulane ütleb härrale, et talle unes öeldud, et leiab suure varanduse, kui võtab seltsiks maailma ausaima mehe ja läheb otsima. Otsivad kolm ööd, teeskleb eksimist ja hoiatab, et sureb nälga, kui ei kasva ümber. kasvab ümber

Ca sama, mis **puhtleedu** jutt 1572E*.

AT 1570* (Andr. *1570 I). Жримолча

Venes ja Ukrainas tuntud jutt. Eestis Ø.

Soldat sööb öömajal olles perenaisel tühjaks terve nõutäie vareenikuid ja küsib, kuidas seda sööki ka nimetatakse. Perenaine, kes on soldati heast isust juba vihale aetud, ühmab: *Жри молча!* Soldat ütleb: *Дай-камне еще этой жримолчи!*

Ühtlasi järjekordne kena näide "loll-kavala" tegelase toimimis- ja ütlemismallide kohta.

AT 1571*. Ma olen härra!

Puhteestiline tüüp, AT järgi 15 teksti, aga osa kartoteeki kopeerimata.

Rehepapid või teomehed pimedas. Härra tuleb luurama, et kas ei varastata. Rehepapid hakkavad härrat peksma, teeseldes, et peavad teda vargaks. Tekib sõnamänguline dialoog. Härra karjub: *Ma olen härra! – Ah sa lähed veel ära?!* (ja materdamine jätkus).

Vahel on dialoog 3-osaliseks pikendatud:

2. lausevahetus: *Ma olen saks! – Ah teid on veel kaks?!*

3. lausevahetus: *Ma olen parun! – Ah nüüd juba palud?!*

Toimub niisiis sotsiaalsete unelmate realiseerimine, mis ei hooli vähimatki psühholoogilisest vm. tõepäras: naljand lõpeb triumfiga ega tee endale mingit probleemi sellest, mis järgmisel päeval võis juhtuda.

AT 1572*. Sulasel laiskusetõbi, peremehe peksutõbi

Thompsoni järgi ainult 3 lms rahvailt (sm, ee, lii), pluss rootsi, saksa, vene materjal. Eestist u. 15 teksti.

Kaubeldakse sulast. Sulane ütleb, et tal on üks viga, peremees ütleb, et tal on ka (sageli on need üks kord nädalas vm. intervalliga). Need vead on ligi pooltel juhtudest termineeritud neutraalselt:

1) sulane on haige, peremees hull ~tal on hulltõbi ~hullustuse tuju,

aga võivad olla sõnastatud ka poeetilisemalt:

2) *kõhkleb – vehkleb ~vehib* (kõh-algusega tõbesid on muidki: *kõhnitseb ~kõhvitund ~tahab kühnädä*);

3) *kiinitõbi ~jookseb kiini – tuulispäähädä*;

4) peremehe tõbi on veejoomisest purjajäämine (mitmes variandis).

Mõne aja pärast sulase tõbi ilmutab end, peremehe oma ka kohe seejärel: määrteb või materdab sulast kepi vm. riistaga. See kordub sageli paar korda, siis kasvavad ümber.

NB! Jutt on naljandite hulgas üks väheseid erandeid, kus peremees pärib sulase vastu võidu.

AT 1572A*. Jumalakuju ~Pühapilt koore ära söönud

Thompsoni väitel ainult Leedust, kuid on ka kindlasti Venest ja Ukrainast (slaavi registris sama nr. 1572A* all).

Sulane sööb peremehe koore ära, määrteb pühakujul suu koorega ja ajab süü tolle peale.

AT 1573*. Koeralaip voodis

AT järgi ainult Eestist, Leedust, Venest. Eesti materjal ei tea, kus (ehk AT 1525A juures?).

Kelm paneb koeralaipe või -naha vm. jälkuse pererahva vahele voodisse (või ajab peretütred kahtlustama üksteist ja tülli).

Thompson ütleb, et vrd. AT 1453, aga see on vist viga, sest see on tüüp "Võti laisa tüdruku takukoonlas" ja seal pole seda motiivi. Küll on aga midagi üsna lähedast "Meistervarga" alltüübis AT 1525A (vt. ülal).

AT 1574 on mitmed alltüübid, kus on juttu rätsepa riidelappidest.

AT 1574. Varastatud riidelappidest lipp

Esineb ainult trükiallikates, sh. ühes Hodža Nasreddini jutus.

Rätsep näeb unes, et viimsel kohtupäeval on lipp, mis on tehtud tema poolt varastatud riidetükkidest. Ärgates palub abilist, et need hoiataksid, kui tal järgmine kord on himu varastada.

Kui nii juhtub, ütleb: *See tükk ei sobiks nagunii lipu sisse!*

AT eesti ainet ei märgi, kuid tegelikult on väh. 1 tekst J. Sandralt ("Kirrev lipp"): rätsep sõidab unes vanakurja seljas põrgu poole jne. Lõpeb mitte ettekäände, vaid tegeliku loobumisega.

AT 1574A (Aa ee 2005*). Sissepoole/pealepoole

AT järgi ainult eesti 1 ja soome 1.

Eesti tekst jälle J. Sandralt: Rätsep õmbleb varastatud riide või naha enda arvates oma riiete alla, aga kogemata siiski peale, või see vajub alla ja hakkab paistma. Tuleb pahandus ja vargus ebaõnnestub.

Miks see jutt paikneb kavala mehe juttude hulgas, sellest ei saa ma aru.

AT 1574B (ka end. rootsi 2005*). Lõikab kogemata omaenda kuuest tüki

AT järgi ainult Rootsist, kuid on ka Eestist vähemalt 14 teksti, mis ilmselt kuuluvad samasse tüüpi.

Rootsis on varga rollis vist rätsep, meil hiidlased, rannamehed, tartlased või ka sant.

Ollakse kuskil peres öömajal ja ilm on pime või sant ise on pime. Ta leiab rõiva, arvab, et see on peremehe või kellegi teise kuub, ja rebib endale jalanartsud vm. tarbelapid. Selgub, et tegelikult oli see ta enda kuub. Kui tõde tuleb ilmsiks, ütleb lapilõikaja või ta jutukaaslane (eriti kui ta on hiidlane) mitmesuguseid **vormellikke** lauseid: *Seda ma vaatasin, et jäkul änd nõnda tõrtsub ~mis muidu na tõrtsub takka* (Krk) *~händ hentsub* (Khk) *~omap su hända tõnku lööb* (Jür).

AT 1574C (Aa ee 1567*). Riideohver kuradile**

AT järgi ainult soome, rootsi, flaami, india, kuid ka Eestist 2: 1 Amb, 1 Rap/Mär (E. Poom).

Rätsepal ei lasta varastada. Viskab tüki riiet aknast välja: *Kurat, säh oma jagu!*, justkui oleks see ohver kuradile, mis annab tööle edu. Riie ripub niidi otsas, tõmbab pärast tagasi ja võtab endale.

AT 1574* (Aa ee 1574). Arvasin seda isegi

Veider levik: Eestist 8, Iirist 1, 1 Ameerika neegreilt.

Kubjas vm. teenija vastab härra iga käsu peale: *Olen seda ise ka mõelnud*.

Kord ütleb härra: *Vaja minna sohu soola külvama* (st. mot. **AT 1200**) vm. absurdi – alam reageerib ikka omal rutiinsel viisil ja saab karistada.

Eestis on olemas ka paralleelredaktsioon toatüdrukuga, kes arvas isegi, et kasukat pesta vaja.

Edasi jälle 2 süžeed poisist puu otsas –

vrđ. **AT 1380**, kus mees peidus ja naine palub Jumalalt nõu abielurikkumise asjus, samuti **AT 1476**, kus vanatüdruk palub endale meest.

AT 1575*. Anna karjuse palk kätte!

Ainet Soomest, Eestist, Venest.

Peremees ei taha karjuse palka või laenu kätte anda. Karjus räägib Jumalana puu otsast peremehega ja käsib palga kätte anda. Peremees hirmub ja kuuletub.

AT 1575. "Jumal" käsib puu otsast teenijaid paremini toita**

Umbes sama: AT järgi ainult soome materjal.

Jutt on seekord ilmselt mitte palgast, vaid teenijate halvast toitmisest.

AT 1576*. Heinamärss aisa otsas

Ainult Eestist ja ainult 1 tekst (J. Saalverk Jürist).

Härra on vihane aeglase sõidu pärast. Kutsar näljutab hobuseid ja paneb märsi aisa otsa.

Heinamärss ~ kaerakott aisa otsas on aga kindlasti rahvusvaheliselt tuntud retooriline üksus. Võib-olla juttu tegelikult pole olemaski, vaid Saalverk lihtsalt fabuleeris selle ütlusest lähtudes.

AT 1577. Pimedad aetakse raha pärast tülli

Siin on jälle midagi segamini. Thompson ütleb, et siia käib ka endine **Aa ee 1577***, aga see on tegelikult endise numbri all (vt. järgmine).

Tegelik 1577 on (tekste siit-sealt): Kelm petab pimedad sandid raha pärast kaklema. Ta sosistab ühele, et andis teisele almust ja see oli mõeldud kõigi vahel laialijagamiseks, või annab ühele vastu pead (vene aines nt.), teine arvab, et anti almust, ja hakkab nõudma endale ka.

AT 1577*. Mees saab pimedalt santidelt kavalusega raha tagasi

Imelik levik jälle: Sloveenia, Türgi ja Eesti. Eestist u. 5 teksti.

Kaval tegelane on meil talumees või soldat või rätsep.

Mingil ettekäandel küsib pime sant mehelt suurema väärtusega mündi oma kätte (või näppab selle) ja peidab oma riietesse vm. ja ütleb, et kadus ära või ei saanudki.

Keegi õpetab või mees ise läheb santidele järele. Neil on maja ja seal suur varandus peidus, mees näeb, kus see asub, ja võtab ära. Teine sant teeb esimesele etteheiteid, et too raha halvasti peitis – tema peitvat mütsi vahele. Mees võtab siis mütsi vahelt ka ära.

AT 1578*. Saia- ja koeralõikamisnuga

Ainult 1 tekst Eestist.

Sant annab perenaisele oma noa, et talle saia lõigataks. Selgub, et see on hea nuga ja sant on sellega just edukalt koera nülginud – saab kogu saia endale.

Motiiv või sünonüümirühm on tegelikult palju laiem: (tegeliku või väidetava) solkimisega saadakse hea toit endale. Vrd. ka järgmine tüüp.

AT 1578A*. Jooginõu

Ilmselt puhtalt ladina-ameerika päritolu.

Janune ja perepoeg. *Kas ema pahandaks, kui veel joon? – Ei, rott uppus nõusse, me ise ei hooligi.*

Tahab vihaga nõu andjale vastu pead puruks lüüa – *Ära löö, see on ema pissipott ~koerasööginõu!*

AT 1579. Hunt, sokk ja kapsad

NB! See on **jutt-mõistatus**. Eestis ongi vastav materjal mõistatuste juures (hulk uuemat ainet).

Lahendvariante on AT järgi kaks:

1) [sokk üle, tühjalt tagasi] → [hunt üle, sokk tagasi] → [kapsad üle, tühjalt tagasi] → [sokk üle];

2) [sokk üle, tühjalt tagasi] → [kapsad üle, sokk tagasi] → [hunt üle, tühjalt tagasi] → [sokk üle].

Esimene liigutus saab olla ainult **sokk**. Sokk on ahela "keskliige" ja tema üleviimine väldib ärasöömisvõimalused mõlemas suunas korraga.

AT 1580A*. Miks te kõik korraga upitama hakkasite?

AT järgi ainult Itaaliast, Sloveeniast ja Horvaatiast. On küll ka 1 tekst Eestist (ja ka **S. Läti** naljandivalimikus nr. 257 ära toodud), kuid see on H. Karro tekst ja võib olla kuskilt trükiallikast laenatud.

Purjus papp püüab hobuse selga istuda – ei õnnestu. Palub: *Püha Jüri, Püha Peetrus, Püha Paulus, aidake! Võtab liialt hoogu, kukub üle hobuse teisele poole ja tänitab: Mis te siis kõik korraga upitama hakkasite!*

AT 1585. Kohtunik ja süüdimatu

Globaalselt laia levikuga jutt. AT järgi Eestist 0, kuid on vähemalt 2 teksti (E. Poom ja M. Siipson).

Mees müüb sama härga mitmele. Asi läheb kohtusse. Kohtunik soovitab: *Teeskle lolli*. Teeskleb edukalt. Kui kohtunik tahab oma lepitud tasu saada, teeskleb mees jätkuvasti lolli.

AT 1586. Kärbssetapmisluba

Ka laia globaalse levikuga, kuid Eestist 0, ja nii vist ka tegelikult.

Vene versioonis nt. lolli (*шут Балакирев*) kaebab kärbeste peale ja saab kohtult või Peeter Suurelt loa tappa neid kus iganes – tapab siis ühe ka Peetri või kellegi teise üliku ninalt.

AT 1586A. Saatuslik putukatapmine

Sporaadiliselt laiialt alalt. Eestist 0.

Motiivid:

1) lolli näeb kärbest oma ema või sõbra peas ja lööb kirvega;

2) tirts lendab küti õlale, teine laseb püssiga;

3) karuteene (tegelikult loomajutt **163A***).

Taas võib küsida: miks on see jutt kavala mehe naljandite hulgas?

AT 1587. Luba valida poomispuud

Eestis Ø, muidu sporaadiliselt laialt alalt.

Kurjategijal lubatakse valida endale puu, kuhu otsa ta puuakse. Otsib kaua ega leiagi sobivat.

AT 1587*. Koer löögiriistana

Puhtsoome tüüp.

Jutus: süüdistatav vihastab kohtuniku peale ja lööb teda koeraga, sest midagi sobivamat ei satu käe alla.

Jutt on ehk fabuleeritud vanasõna järgi (*Kyllä lyöjä mies aseena löytää, koppaa vaikka koiran lattialta*).

AT 1590. Oma maa (mulla) peal

Lai globaalne levik, kuid Eestis Ø, võib-olla tehnilistel põhjustel: maa/muld = земля.

Jutt on igatahes oma/võõra maa/mulla peal viibimisest. Vene redaktsioonis tsaar (Peeter vm.) ajab lolli (шут Балакирев) ära: *Чтоб тебя не было на моей земле!* Tembumees ostab võõramaa mulda vankrisse, tuleb ikkagi tagasi.

AT 1592. Jutud usust asjade, sh. laenatud asjade moondumisse:

AT 1592A. Moondunud kuldkõrvits

Folkloorseid tekste näib olevat vaid 1 Indiast:

Keegi on laenanud kuldkõrvitsa ja tagastab pronksise ja ütleb, et moondus pronksiks. Kõrvitsa omanik võtab laenaja poja, tagastab ahvi ja ütleb, et poiss moondus ahviks.

AT 1592B. Pott poegis ja suri

Sporaadiliselt siit-sealt. Eestist Ø.

Laenaja tagastab üks kord poti koos väiksemaga ja ütleb, et poegis. Teine kord laenab veel, ei tagasta üldse ja ütleb, et suri ära.

AT 1600. Loll mörtsukaks

Tohutu levik: Iiri 155, Leedu 42, Soome, Eesti ja Türgi 20 ümber jne.

Analoogia jutuga **AT 1381** ("Nokasõda") jt., kus tunnistajat lastakse lollina paista.

Loll on kellegi tapnud. Vennad vahetavad laiba kitsega, diskrediteerivad lolli venna tunnistused ja päästavad ta niiviisi süüdistusest.

Eestis peam. kontaminatsioon **AT 1643 + 1600**, mida Thompson ei märgi. Räägime sellest ühendist lähemalt **AT 1643** juures.

AT 1610. Tasuks pooled hoobid

Suure levikuga tüüp, ka Eestist p.o. palju, kuid kartoteegist kadunud.

Tegelaseks talumees ja soldat vm., ka juut. Üks lubab teisele poole tasust (või kogu tasu), mis kuningas talle annab – saab pooled saadaolevaist hoopidest või kogu peksu.

Ka see on ka üks motiive tüübis **AT 1642**.

AT 1611. Mastironimisvõistlus

Eestist Ø, kuid on Soomest, Rootsist, Taanist, Venest jne.

Madrusekandidaati testitakse. Kukul mastist, jääb juhuslikult taagelvärki rippuma ja hüüab: *Tehke järele!* Teised imetlevad ta osavust ja ta võetakse tööle.

AT 1612. Ujumisvõistlus

Levik sporaadiline. Soomest üle 20, Iirist 13. Thompsoni järgi Eestist 0, tegelikult midagi on, vähemalt 1 tekst Hlj.

Kavalpea läheb ujumismeistriga võistlema ja lubab leivakoti kaasa võtta. Meister hakkab pelgama ja loobub.

Meenutab Antsu ja Vanapagana jutte, kus analoogilisi hirmutamistrikke tehakse mitmes süžees.

AT 1614. Kaval kaevukaevaja

AT järgi Eestist 1, Iirist 2.

Kaev langeb sisse. Kaevumesiter viskab riided auku, ise poeb peitu. Inimesed mõtlevad, et kaevus on uppunu, ja kaevavad kaevu lahti (st. teevad taastamistöö tema eest ära).

AT 1620. Kuninga uued rõivad

Kuulus laia levikuga tüüp. Meil praeguseks samuti kindlasti tuntud, kuid kirjalike allikate kaudu.

Kuningale tehakse rõivad, mis olevat nähtavad ainult neile, kes sündinud seaduslikust abielust. Kõik teesklevad, et näevad rõivaid – lõpuks keegi laps hõikab: *Kuningas on alasti!*

See viimane repliik on saanud üldtuntud lentsõnaks.

AT 1620*. Kääraka ja ühesilmse dialoog

Ainet Soomest, Flaamist, Saksast. Ka Eestist ligi 10 teksti.

Põhiredaktsioon meil:

Ühesilmne ja käärakas vahetavad pilkerepliike. Ühesilmne avab dialoogi: *Kuhu lähed nii vara nii suure seljakotiga?* Käärakas vastab: *Polegi nii vara, tee teine luuk ka lahti, küll näed.*

AT1621*. Pastor rumalam kui valge hobune

Üleskirjutusi Taanist, Ungarist, ka Eestist paarteist teksti.

Enamasti üles ehitatud teatava vormeli tõlgendusena: *Jumalat ei usu, keisrit ei kardata ja meie pastor on rumalam kui minu valge hobune.*

Selle lause eest satub mees süüdistuse alla ja seletab:

1) ilmastik on heitlik (vrd. vanasõnu asjust, mida ei tohi uskuda, nt. meil EV 12960: *Jumala ilma, suure saksa suud ja pisikese lapse pe-d ei või uskuda*);

2) maksud on makstud, kohustused täidetud – mida seal karta;

3) valge hobune sattus kord mülkasse ja edaspidi vältis seda kohta, kuid pastoril on vallaslapsed mitme eri tüdrukuga.

AT 1624. Juurviljavaras ja tuul

Eestist 0, kuid levinud sporaadiliselt laialt.

Juurviljavaras tabatakse ja tekib dialoog. *Kust sa siia said? – Tuul tõi. – Ja kes naerid üles kiskus? – Samuti tuul. – Aga kes nad sinu kotti toppis? – Seda ma praegu ise mõtlengi.*

AT 1626. Kes näeb ilusaima unenäo?

Tüübil on lähimotiive valenaljandeis (eriti vist AT 1920-ga).

Globaalne levik, enim arhiivitekste Iirist (üle 40), kuid Eestist 0.

On pastor ja köster vm. teeliste paar. Lepivad: hea toit (praetud pörsas vm.) jääb sellele, kes näeb ilusama unenäo. Pastor räägib hommikul, et nägi unes mitmesuguseid taevaõndsusi, sh. rikkalikku toitu. Köster vm. madalam mees ütleb, et ta mõtleski, et härral on seal toitu laialt, ja sõi pörsa ise ära.

AT 1628. Emakeel ununenud

Lai levik. AT järgi Eestist 0, kuid tegelikult on siiski.

Täisealine tütar on tükk aega linnas olnud, tuleb koju käima, ei tunne enam mõne igapäevase eseme (tavaliselt roopi või reha) nime. Astub sellele põlastusega peale, vars kerkib ja annab talle hoobi vastu laupa. Tüdruk sajatab spontaanselt: *Kuradi roobiraisk!* vms.

Olen kuulnud oma isalt sama ekspositsiooniga, kuid tüpoloogiliselt erinevat juttu, mille allikaid (kui tal neid on) ma ei tea:

Mehel oli poeg linnas tugengiks, ei õppinud suurt midagi, niisama jõi ja lakkus. Kord tuli tudeng suvel koju käima. Isa vedas parajasti sõnnikut. Hakkasid rääkima. "Noh, vene keel selge?" – "Ikka, selge kui vesi." – "Näed, seal trepiserava peal on veepudel. Kuidas see on vene keeli?" – "Pudõlka." – "Nii. Lakaluugi ees on redel. Kuidas see on?" – "Redõlka." – "Kuidas sõnnikuhark on?" – "Vigluska." – "Ilus. Ja kuidas sõnnik ise on?" – "Situska." – "Kena küll, poeg, sinu õppimised on sellega õpitud. Võta vigluska ja tõsta situskat."

AT 1630A*. Lõi mütsi, isa pea oli sees

Rumeenia, ungari materjal AT järgi. Eestist Ø.

Poeg tunnistab kohtus, et lõi mütsi, kus isa pea oli juhtumisi sees (või jakki, mis oli juhtumisi ema seljas).

Vrd. **AT 1800**, kus varas tunnistab, et varastas köie, mille otsas oli juhtumisi hobune.

AT 1631. Hobune, kes ei roni puusse ~ ei lähe üle puude

Levinud sporaadiliselt, sh. tekste Soomest, Leedust, Ungarist, Inglismaalt. Eestist Ø.

Parisnik väidab: ta müüb hobuse seetõttu, et see sööb liiga palju ja ei taha puusse ronida. Selgub: see tähendab, et hobune hammustab kõiki ja keeldub üle silla minemast.

AT 1631*. Sepp ja rätsep võistlevad pruudi pärast

Thompsoni järgi tekste vaid Leedust ja Eestist (meilt u. 10).

Eesti **tegelaste** hulgas on väga palju käsitöölise kombinatsioone, kuid sepp on juba sisu tõttu läbiv.

Paarid nt. sepp/rätsep, tisler/rätsep, sepp/puusepp, sepp/kingsepp, kingsepp/rätsep, sepp/sell.

Põhiredaktsioonis toimub alul rätsepa käik, seejärel sepa vastukäik.

Rätsep väidab: sepp on pime. Tüdruk vaatab sepipajas: tõesti lööb pidevalt rauast mööda alasile. Tüdruk läheb rätsepale.

Sepp ütleb tüdrukule: rätsep on hull. Laulatuse ajal torkab sepp rätsepale tulise rauatüki saapasäärde, rätsep karjub, vehib ja määrseb. Sepp saab tüdruku endale.

Vahel esineb esimene või teine kavalusakt üksipäini.

Erandmotiive:

1) tisler on pime: hõõveldades katsub käega;

2) rätsep on pime: ei leia muidu kääre kui rusikaga lauale põristades.

AT 1633. Kahasse pärandatud lehm

Thompsoni järgi Indiast. Mainisime seda juttu juba seoses "**morfismide**" vaheldumisega.

Vanem poeg võtab endale pärandatud lehmast tagapoole ja saab lüpsta, noorem esipoole ja peab söötma.

Vrd. ka **loomajutt AT 9B** (rebase ja karu saagijagamine); samuti **AT 1030** (rumala kuradi ja inimese saagijagamine: viljast pealsed/juurikad, naerist juurikad/pealsed vmt.).

AT 1634 on paljude tähtede ja tärnide alla paigutatud **jutte mustlastest**.

Ühelgi neist pole Eestis vasteid.

AT 1635*. Ulenspiegeli trikid

Mainisime juba, et selle nr-i all on tegelikult mikstuur mitmeid muid nr-eid kandvaist motiividest;

sh. novellilaadilistest juttudest **AT 921** ja **922**; **AT 1542**, mis on ise mikstuur; **AT 1539**

(imettegevad asjad: laud, kuldasittuv hobune jne.); **AT 1535** (suur ja väike Klaus); **AT 1542A**

(petmisriistad koju ununenud); **AT 1590** (oma maa peal); **AT 1620** (kuninga uued rõivad); **AT 1685** (rumal kosilane) jm.

Rääkisime ülal 2 suurest süžee-ehitamise dominandist vanemas naljandikihis:

1. Naljandid seaduspärasest ebaõnnest

- a) omaenda lolluse tõttu (klassikaliseks näiteks kilplasjutud);
- b) (omaenda lolluse ja) teise kavaluse tõttu.

Kui meenutada mida oleme seni refereerinud, siis nood 2 põhitüüpi ei tekita vist kahtlust.

2. Naljandid juhuslikust õnnest.

See ongi järgmine suurem rühm AT-registreis.

Jutud õnnelikust juhustest ja sattumustest (AT 1640–1674)

See on iseendast väike ja kõige muu taustal erandlik rühm süžeid, kuid ses piirkonnas ettetulevad jutud on reeglina laia levikuga ja kolm esimest – AT 1640, 1641 ja 1642 – võiks öelda, hüperproduktiivsete hulga. Tüüpiline on neis juttudes *happy end* (nagu novellilaadseteski).

AT 1640. Vahva rätsep

Globaalne levik, väga palju allikmaterjali: soome 60 teksti, leedu üle 50, rootsi üle 20, iiri ligi 280, saksa 40, horvaadi ja vene 20. Jne. Eestist u. 25.

AT järgi otsustades on enamik motiive, mis tulevad ette rahvusvahelises aines, ka eesti aines esindatud. Refereerin eesti materjale u. samas järjekorras, nagu nad on toodud Thompsonil.

Eesti põhimotiivid:

1. 100 ühe hoobiga (väga läbiv motiiv)

Tegelane: pealkirja järgi rätsep, ka meil enim (6). Muid tegelasi: laisk mees ~poiss ~sulane (5), seakarjus (3). Ühes Pärnu tekstis "mees, kes polnud tark ega rumal".

Tegelane satub kuidagi kontakti putukatega, tavaliselt on need kärbsed (aga ka parved, kihulased vm.). Tekib motiiv neid tappa: segavad söömist (mitmes variandis just püüki söömist), tulevad piima või koore kallale vm.

Tapab teatud hulga (AT põhiarv on 7), meil domineerib 100 või 50 (ka 99, 300, 7 vm. arv).

Kuulutab sellest mingil moel: tavaliselt räägib või kiitleb (6), laulab (1), asetab rinnale laua ~plaadi ~sildi kirjaga (3), vöö peale kirja (1), mütsi äärde kuldkirja (1), tellib mõõga kirjaga (1), kirjutab rangidele (1), kirjutab ~lase kirjutada sedeli (2): *Mees, kes 100 tükki ühe hoobiga maha lõi* vms. Alternatiive ilma kärbest ja tapmiseta: *Vahtsõnõ vägimiis* (Võru); *Vaata, see on mees, keda tema kokutab, see langeb* (Vai).

Kuningas või muu ülik kuuleb kiitlemist või kuulujuttu või näeb magava mehe rinnal silti ja angažeerib ta (kas vägisi või leppe teel) vägitegusid tegema.

2. Katsed hiiglaste ~vägimeeste ~vanapaganatega

Neid on Eestis suhteliselt vähe. Siin samu motiive ja kontaminatsioone paljude rumala kuradi juttudega:

AT 1051 – "kõrgushüpe" (puu painutamine, lennutamine taevasse);

AT 1052 – puu kandmine (tüvel ja ladval ratsutamine);

AT 1060 – kivist vee väljapigistamine;

AT 1061 – kivi hammustamine;

AT 1062 – kivivise (kivi asemel lind);

AT 1063 – kuldnuia viskamine (pilve peale);

AT 1082 – hobuse kandmine (jalgade vahel);

AT 1085 – puusse lõhe vajutamine (peaga/kiviga);

AT 1115 – kurat püüab kavalpead tappa (laip või muu asenduse voodis);

+ seotud silmadega kuradi tapmise motiiv

+ käsi taskus ("vihapulk").

3. Hiiglaste ~tontide ~röövlite tülliajamine

Nood istuvad ja söövad vm. Pillub ülalt kive pähe ("hernestega pildumine"), lähevad tülili ja tapavad üksteist.

Motiivil on analoogiat juttudega nr-i all AT 1653 (röövlitele pillutakse asju pähe).

4. Metshärja ~soku tapmine

Tavaliselt hüppab puu taha ja loom ~ükssarvik (Thompsonil: *unicorn*) jookseb end sarvepidi puusse.

Võru variandis teeb ise palgi, millesse palju auke puuritud.

5. Metssea kinnipüüdmine

Meelitab sea küüni või kirikusse ja paneb ukse kinni. Või laseb seal endal noa otsa joosta.

6. Haarab ratsutades postist

Rätsepal (või mis nime ta jutus kannab) tuleb minna sõtta. Pannakse hobusele (vahel seotakse või seob ise jalad kõhu alt kinni). Ei oska ratsutada ja/või kardab vaenlasi. Haarab verstopostist või teetulbast või puust, et hobust peatada. Post on mäda ja jääb talle sülle. Vaenlased ehmuvad vägilasest ja põgenevad.

NB₁. Üsna mitmes eesti tekstis esineb motiiv, mida Thompsonil pole näidatud:

Sõtta minnes laseb vägimees korjata niint või tohtu vm., kas lõkke tegemiseks või jõe ületamiseks. Söövad leeris ümber piiratava linna. Linnast tuleb koer, haarab lihatüki või särgi, kust vägilane täiu otsis – vägilane sööstab tõrvikuga koerale järele. Sõjaväel on kästus järele teha, mis vägilane ees teeb. Toimuv näib pimeduses massiivse rünnakuna. Kaitsjad ehmuvad ja põgenevad.

NB₂. Eesti variandid lõpevad tavaliselt kuningatütre kosimisega. Thompson annab lisamotiivi, mida eesti aines üldse pole:

Printsessiga abiellunud rätsep reedab end, küsides nõela ja niiti. Sõdurid saadetakse teda kinni võtma, kuid tal õnnestub pääseda.

AT 1641. Kõikteadja arst (Dr. Know-All ~Dr. Allwissend)

Taas levik globaalne. Soomest ligi 100, Leedust üle 70, Rootsist ligi 30, Irist ligi 90, Venest ligi 30, Indiast 30 jne. Eestist üle 20 teksti.

1. Sissejuhatus

Talumees ~saunamees viib tohtrile puid või on kutsariks. Kadestab selle häid sööke. Tohter soovib: ostku tarkuseraamat (tihti kukeaabit), hakaku ka arstiks. Mees teebki nii – paneb välja sildi "Kõikteadja arst".

Ka muid algusi: kuri naine paneb mehe uksele sildi vm., või lihtsalt sant tuleb, näeb juhtumisi vargust või leiab midagi.

2. Rahavaraste tabamine

Kokad, toapoisid vmt. on varguse toime pannud. Kõikteadja läheb naisega mõisa, lossi vm. Naine on abitu käituma. Sööma hakates seletab mees: on 3 rooga jne. Kui tuuakse 1. roog, ütleb: *See on esimene*. Siis: *See on teine*. Teenritest vargad arvavad, et jutt on neist ja tunnistavad üles.

Või otsib aabitsakukke (see oli tal tarkuseraamat): *Tule välja, kus sa end peidad!* vmt.

Või teeskleb õuel vm. mõõtmisi. Leiab varastatud asjad, kuid vargaid endid tavaliselt ei reeda.

3. "Oh sa vaene vähk ~konn ~mardikas, nüüd oled sa käes!"

Mitmes tekstis on mehe enda nimi Vähk, ka Villem Vähk. Lastakse ära arvata nt. 1) mis on vaagnas kaane all, 2) mis on proual peos. Kõikteadja ennustab iseendale fiaskot, prouale tundub õeldu eduka äraarvamisenä. Vahel on see eelkatse enne rahavaraguse avastamist, vahel lõpus naljaks. Ühes Pärnu või Vigala variandis on kaks eri motiivi ilmselt segi läinud: *Vaese vähi* -repliigi peale toapoiss, kelle nimi on Vähk ja kes on raha varastanud, tunnistab üles.

4. Thompsoni järgi on veel motiiv, kuidas lahtisti abil leitakse hobusevargad

Seda on meil ainult paaris Setu tekstis (A. Tammeorg, V. Ruusamägi):

Pseudoarst kirjutab rumalaid retsepte või rohtusid. Härral on hobused varastatud, kirjutab talle kastoorõli. Härra metsa hädale, sinna on juhtumisi peidetud ta varastatud hobused, saab nad kätte. Thompson nimetab veel **kontaminatsioon**e, sh. **AT 1825**-ga (läbisaetud kantsel), kuid Eestis see puudub.

AT 1641üldnumbri all veel mitmeid eritüüpe pseudoarstidest.

Enamik neist on Eestis Ø, kuid vt. järgnev!

1641B. Kuninganna kõri ravimine

Registrite järgi samuti Eestis Ø, kuid on 1 Koe (O. Hintzenberg) – õieti kontaminatsioon AT 1641 + 1641B:

Kuri naine kuulutab, et ta mees on tark arst. Kuninganna kõris on kasvaja või kalaluu, kutsutakse ebaarst. Kuninganna mõnitab "arsti" rumalust või haledat väljanägemist, paise lõhkeb või kalaluu vallandub.

AT 1642 ja 1643 on FFC 25-s alles segi (kogu aine 1642 all; 1643 on hiljem lisaks tekkinud).

AT 1642 ("päris"). Raha konnadele, liha koertele + printsessi naerutamine

Globaalne levik, kuid arvandmed jagunevad vähemalt soome ja eesti kohta **AT 1643** omadega. Eesti tekstidest esindavad tegelikku tüüpi AT 1642 ainult u. 4 teksti.

Põhimotiivid:

1. Loll müüs linnas lehma, sai 7 (või 10) rubla. Tagasiteel konnad krooksuvad *kaeksa, kaeksa* vm. Mees vaidleb vastu, et 7 (või 10). Konnad kordavad uuesti oma. Vihastab, viskab raha tiiki: lugegu ise.
2. Teisel korral viib loll jälle lehma linna. Lihuniku koerad näivad haukuvat *Võõlgu, võõlgu* vmt. Või on lihtsalt suured koerad ja ta peab neid lihunikusellideks. Igatahes annab liha koertele.
3. Lihunik keeldub raha maksmast. Mees läheb kuningale kaebama.
4. Kuningatütar, kes iial ei naera (st. sama motiiv, mis imejuttudes **AT 571** jj. – seal on tegelikult samuti segi maagilised ja mittemaagilised asjad). Siin tüübis panevad printsessi naerma jutud niivõrd lollidest tegudest.
5. Jätk veel: Pakutakse naermaajamise eest kuningatütart naiseks – ei taha. Kuningas lubab siis "500". See on nüüd tegelikult süžee **AT 1610**. Kas Eestis on seda omaette, ei tea, kuid AT 1642 koosseisus mõned on: loll on lahke ja lubab 500-st 300 juudile, 200 uksehoidjale – need on tegelikult hoobid.
6. Ühes variandis (Palamuse, H. Maasen) leidub ka episood juudi kuue omastamisega.

AT 1643. Loll ja kask

Asutatud ilmselt **Andrejevi** registri järgi, kus seda numbrit kannab jutt tingnimetusega **Дурак и бѣреза**. Enamik eesti 1642-st /FFC 25) esindabki seda: puhtal kujul vähemalt 5, kontaminatsioonina **AT 1643 + 1600** – vähemalt 13.

Tavaline redaktsioon:

Loll poeg saadetakse linna härga müüma. Möödub puust, mis kriiksub. Loll arvab, et puu tahab härga osta, seob härja puu külge. Hunt sööb härja ära või juhtub midagi muud. Järgmisel päeval või aasta pärast vm. tuleb loll raha järele. Puu või känd ei taha raha anda. Loll hakkab puud kirvega peksma, õõnsusest leiab rahapoti.

Kontaminatsioon AT 1643 + 1600:

Loll läheb raha ära tooma. Ahne papp või pastor hakkab raha endale tahtma. Loll (vahel ka teine vend) tapab papi, loll räägib loo välja – kas kirikus või papi matusel (Setus see on vist lausa omaette ütlusena: *Süümä-juuma egämiis, pappe tapma ei kedäke*). Targad vennad vahetavad laiba või panevad papitapu kohta surnud siku ~oina ja uurijad leiavad selle juhatatud kohast.

AT 1644. Varajane õpilane

Segastes sugulussuhetes tüübiga **AT 1381E**.

Liivist, Leedust, Venest jm.

Kõrtsmik kuuleb kõrvalt, et haridus teeb rikkaks. Läheb kooli. Õpetaja ütleb, et ta tulevat liiga hilja (st. ea poolest). Hakkab tulema kellajaliselt varem, leiab kord teelt rahakoti ja saab rikkaks.

AT 1645. Topeltunenägu varanduse leidmisest

Laia rahvusvahelise levikuga, Irist millegipärast ligi 310 teksti. Eestist Ø.

Unes öeldakse mehele: teatud linnast sillalt leiab ta varanduse. Läheb sinna, kuid ei leia ja kurdab oma häda teisele, kes sillal. Selgub, et ka teine mees on näinud unes varanduse leiukohta ja esimene

mees tunneb kohakirjelduses ära oma kodu. Seal ta leiabki varanduse.
Meenutab novellilaadilist muinasjuttu, kus analoogilised saatuse-motiivid on üsna sagedased.

AT 1646. Õnnelik hoop

India süžee.

Mees lööb või müksab vihaga või kogemata kuninga krooni või turbanit. Seal all on madu. Päästab kogemata kuninga. Või tõukab kuningat lossist välja – sel hetkel lossi katus variseb.

AT 1650-ndaistuleb ette jälle mitmeid omavahel kontamineerunud ja põimunud motiive.

AT 1650. Kolm õnnelast

Selle numbri identiteet on mulle taas ebaselge, see on pigem tüüpiline kontaminatsioon kui selge tüüp.

Ometi Thompson toob leviku ja arvandmeid: Soomest 140, Leedust ligi 20, Iirist ligi 30, Indiast ligi 10 jne. Eestist u. 5, sh. 2 Setust.

Komponendid Thompsoni järgi:

1. Pärandus

Kolm poega saavad kolm asja. Thompson pakub variandid:

1) kukk + vikat + kass (vrd. **AT 1202**, kus sirp vigastab kilplast, ja **AT 1651**, kus kass on tundmatu loom);

2) veskikivi + pill + aspel.

Eestis veel: katel + torupill + niinesuga (Vai); kass + leivalabidas + niinekerä (Se).

2. Õnnelikud juhused pärandatud asjadega

See osa näib pea tervenisti koosnevat motiividest, mis on registreeritud ka omaette tüüpidenä.

Kassi-motiiv on **AT 1651**: müüb kassi edukalt maal, kus kasse ei tunta ja on palju rotte või hiiri.

Pilli-motiiv on **AT 1652** – räägingi sellest tüübist siin, kuna Eestis ongi **AT 1652** ainus variant osa kontaminatsioonist **AT 1650**-ga:

Poiss mängib pilli (meil on see torupill), hundid kogunevad talli või rehte või mujale, uluvad või tantsivad. Keegi avab mingil põhjusel ukse (Eestis möödub kaupmees arvab, et on pulmad), hundid põgenevad. Poiss ütleb, et ta oli pandud huntidele muusikat õpetama ja huntide lahtilaskjal läheb haprasti. Too annab "kompensatsiooniks" poisile palju raha.

Veskikivi- ~paja-motiiv on kõige pigemini **AT 1653**. Hirmutab puu otsast röövleid, kes all raha jagavad, või saab muul moel nende raha endale (röövlite hirmutamine tuli ette ka **AT 1875**-s).

Refereerin eesti tekstede eraldi.

Niinest eseme (kera, soa, värtne) liin koosneb mitmeist rumala kuradi motiividest.

Põhimotiiv (ja ainus, mida Thompson nimetab) on sama, mis **AT 1045**: teeb niinest köit ja ähvardab järve kokku tõmmata või kõik mereloomad merest välja tõmmata vm.; saab tasuks palju raha.

Kuid eesti tekstides on hulgi veel muidki rumala kuradi motiive:

AT 1072 – võidujooks ("noorem vend" = jänes);

AT 1071 – maadlusvõistlus ("vanaisa" = karu);

AT 1062 – kivivise (lind kivi asemel);

AT 1130 – rahamaksmine põhjata mütsi sisse.

AT 1651 eraldi: Kass tundmatu loom (Whittingtoni kass)

Peale **AT 1650** omab analoogiat ka kilplastejutuga **AT 1284** ("hiirekoer", kes sööb "linna ja rahva").

Süžee tuum, nagu juba öeldud, on järgmine:

Müüakse suure raha eest kass või kassid maal, kus neid ei tunta ja kus on palju rotte või hiiri. Võib olla ka omaette (Eestis on ligi 10 teksti, kus **AT 1651** üldse esineb).

Lihtsalt loll poiss, mõnedes eesti variantides on tal ka nimi "Tuhkamats" või "Tuhkarull".

Algusmotiivid või "käivitid":

1) kassi pärandamine (ühisosa **AT 1650**-ga);

2) kaupmees kogub kõigilt oma laeva asju müügiks – kass osutub edukaks;

3) ühes Helme tekstis (saatja A. Wahlberg) on müntide testimise motiiv, mida ka Thompson märgib: aastapalgaks pakutakse 1 kopikas, mille saaja viskab vette, öeldes: kui olen väärt, tõusku ta vee peale. Kaks korda vajub kopikas põhja, 3. korral tõusevad kõik kolm vee peale, nende eest ta ostab kassi.

AT 1651A. (Aa ee 1651*). Sool tundmatu aine

eelmisega analoogiline, Eestist 2, peale selle AT järgi ka Venest ja Indiast – ja kõik.

AT 1652A (Aa ee 2002*). Pillimäng huntidele

(rääkisime juba AT 1650 juures).

Enamik Soomest (üle 30), ka Eestist, Venest.

AT 1653 on samuti pigem tsükel või sari kui üksiktüüp.

Eestist vähemalt 22 teksti, osa kindlasti kartoteegist puudu.

AT 1653. Röövlid puu all[+ alltüübid]

Kõigis alltüüpides pillutakse röövlitele puu otsast mitmesuguseid esemeid ja aineid kaela, aga erinevaid.

AT 1653-s kukub Thompsoni järgi röövlitele pähe "**objekt**".

AT 1653A – (valvatav) **uks**, analoogiline motiiv rumala kuradi jutuga **At 1009**, kus uks valvamiseks hingedelt ära tõstetakse ja kaasa võetakse.

AT 1653B – **uks** või **laip**. Laip võib tekkida mitmel eri moel, nt. imejutus **AT 326B*** (leedu ja vene), kus poiss hirmutab röövleid laibaga, on praktiliselt sama motiiv. Võib eelneka **AT 1600**, mis oli tihti kontamineerunud **1643**-ga (loll tapab papi ja vennad diskrediteerivad ta ülestunnistused).

AT 1653C – **veskikivi** (s.t. see asi, mis esines ka **1650**-s).

AT 1653D – **lehmanahk** (s.o. India jutt).

AT 1653E – **sisikonnad** (s.o. ka India jutt).

Eesti tekstidealgused, mille kaudu puu otsa jõutakse ja viskamis- või pillamisriistad kaasa võetakse, on väga kirevad ja hajuvad.

Kuidas näiteks uks tekib?

Enamik ukse kaasavõtmisi on eri viisil seotud varastamisega.

1) On kolm poega, kolmas neist lollakas. Vanemad jätavad talu lollakale, ise lähevad ilmast õnne otsima. Loll vend võtab *vare* (= võre?) ja ukse õlale ja sammub metsa poole (Laiuse, M. Kask).

2) Kolm venda on vargil. Teised võtavad vara, loll vend võtab aidaukse.

3) Loll vend jäetakse lambakakja. Vihastab lammaste peale, tapab lambad. Mõisnik laseb vennad vangis panna. Loll vend on väga tugev ja tõstab kongi ukse eest ära (Otepää, V. Vaher).

Kontaminatsioon **AT 1600**-ga igatahes tuleb ka ette.

Viskamisi ja visatava tõlgendusi vaatame samuti "objektide" kaupa.

Tihti on 3 viskamist, kus iga vend viskab eri asja, või siis on just loll vend viskajaks.

1. ja 2. vise:

visatakse nt. "vedelat" – tõlgendused: vihm (ka: tõrv, mesi);

"paksu" – tõlgendused: käbid, tammetõrud, puder, vaik, pilvetükk, saiad, klimbid, viimsepäeva märk.

Lisaks motiveerivaid nüansse:

Ühes Viljandi variandis on kuningas oma väega puu all ja seletab juhtuvat: taevas ei taheta sõja jätkumist ja saadetakse sooja vihma ja pilvetükke alla.

Ühes Otepää variandis on saksad puu all ja arvavad, et Jumal laseb kuusest mett joosta ja taevast klimpe sadada.

3. ese on raske ja paneb punkti: see on surnu või uks (st. siis AT 1653A või AT 1653B) + aknaraam või äke (+ surnu) vm. (trumm, uhmer jne.).

AT 1654. Mees hirmutab kabelis röövleid

Üleskirjutusi kogu ilmast: Leedust üle 40, Horvaatiast üle 20, Eestist FFC 25 järgi 15, tegelikult ligi 50, st. suur tüüp.

Süžee tuum on lihtne:

Üks on teisele võlgu ja ei anna võlga kätte ning teeskleb surnut. Ebasurnu viiakse kabelisse, võlausaldaja tuleb talle "valvajaks". Röövlid tulevad kabelisse raha jagama, surnu ja valvaja ehmatavad röövleid ja saavad raha endale.

Jutus on mitmeid läbivaid **detaile** jm. asju, mille genees on mulle arusaamatu.

Põhiredaktsioon:

Eellugu, mille kaudu kabelisse jõutakse, on üsna pikk.

Kõigepealt **tegelane**: üpris mitmes variandis üle Eesti on ta nimi *Rassi Jaak* või *Rässi Jaak*, paaris tekstis on ta pärit *Viimsist*, tal on naine *Viiu* või *Iio* vmt., ja **koht**, kus süžee hakkab arenema, on Tondi kõrts. See viitab oletatavasti trükiallikaile, mis töötasid võimenditena. Mitmeis tekstides ka: see mees oli kitsi. tegelane võib olla ka sulane ~kaupmees (Kagu-Eestis tihti just linakaupmees). See mees on Tallinna või Riiga või Rakverre või linna oma linu või vilja müünud või läheb sinna alles koormaga ja sööb kõrtsis. Ta kas sööb ja räägib: *See maksab vist küll....* või ütleb: *Kui seda saaks, maksaks..... rubla suutäis* vm. hinna. Kõrtsimees loeb suutäied ära ja küsibki lubatud hinda. Mees ei maksa, kõrtsmik võtab talt koorma pandiks. Mees on hädas.

Nõuandjaks hakkab tavaliselt soldat või ka sulane ~saunamees ~sant. Nõu on osas variantides ähmane, aga selgel kujul u. selline: minna tunnistajate juuresolekul kõrtsmiku juurde, kui too siga või vasikat tapab, võtta tal õlast kinni ja küsida: *Palju maksab õlaliha nael?* Kõrtsmik arvab, et jutt on loomast, aga nõutakse kõrtsmiku enda õlaliha (ja viidatakse tunnistajaile). Kõrtsmik ongi sunnitud mehele koorma tagasi andma. Nõuandja küsib abi eest kopika vm. väga väikse summa, kuid aidatu põikleb ja lõpuks teeskleb surnut.

Ja siin on veel tüüpilisi **detaile** (kõigis redaktsioonides):

1. Pole alati selge, kas nõuandja saab aru, et surm on teeseldud, või on kõik juhuse hooleks. Üldiselt vist saab, sest üsna tihti ta peseb ebasurnut keeva veega, kuid too ei ärka ikkagi.
2. Surnu ärkamise vahetu ajend on see, et röövlid lähevad viimase kopika peal jagelema. Surnu ütleb lõpuks: *See saab mulle!* Röövlid ehmuvad ja põgenevad.
3. Tekib surnu ja valvaja vahel omakorda purelemine kopika pärast – st. kopikast saab lausa mingi "punane niit" süžeesse.
4. Tihti saadetakse üks röövel tagasi vaatama, palju tonte on ja kas raha üle ka jäi. Üks kopikapurelejaist hakkab röövli peast mütsi ja karjub midagi umbes sellist, et: *Võta see, aga kopikas on minu!* Röövel läheb tagasi ja ütleb, et tonte oli tõesti palju, rahajagamine oli lõppstaadiumis, kuna kopikad olid jutu all, ja tema mütsi võtsid ka veel.

Peale põhiredaktsiooni on veel **paar muud alternatiivset algusmotiivi**, mille kaudu lõpplahenduseni jõutakse.

1. Purjus saarlane või hiidlane heidab puusärki magama. Röövlid lähevad taas saagijagamisel tülli. Üks lööb rusikaga kaanele: *Mina ei jäta, tõusku või surnu üles!* Surnu tõstab kirstukaane üles ja ütleb: *Ma tõuse kut kah!*
2. Sant või mehed kuulevad juhtumisi pealt, et röövlid kavatsevad minna kabelisse raha jagama, ja lähevad neid meelega ehmata.
3. Kaks tänavapühkijat vm. vahetavad lumekoormaid suhkru pähe või lumekoorma liivakoorma vastu suhkru pähe ja üks jääb teisele kopika võlgu.
4. Lihtsalt keegi laenab teiselt midagi, too ei taha tagasi maksta ja teeskleb surnut.
5. On ka üks äärmiselt äravajunud tekst Karjast või igatahes Saaremaalt (K. Lepp 1938) – täpselt sellises sõnastuses:

Ühes kuhas kabelis mõrtsukad jägand raha, mailma unnikas olnd. Äkist üks ütlend: "Ma jäi ilma jälle, antke moole ka." Mõrtsukad kohkund ää, et kabelis nii päilu tontisi olnd, äbemata raha olnd ning ta pole veel saand. Jättn rahalasu sõnnasammase.

AT 1655. Kasulik vahetus

Eestis Ø, kuigi globaalselt tuntud tüüp.

Kangelane vahetab väiksemaid asju üha suuremate vastu: viljatera kuke vastu, kuke sea vastu, sea härja vastu (umbes nagu teeb rebane tüübis **AT 170**), siis lõpuks härja vanaeide laiba vastu (vrd. **AT 1536** ja **1537**) ja laseb näida, nagu oleks printsess eide tapnud. Vaikimistasuks saab printsessi endale jne.

Mis mõttes siin on tegu juhusliku õnnega, sest ma ei saa aru. Ju ehk sellepolest, et jutul on juhusliku õnne juttudega ühiseid sisumotiive.

AT 1659 (Aa ee 2003*). Miks taevas juute pole

Peamiselt lms, balti ja Skandinaavia rahvailt. Eestist u. 5 teksti.

Juutidega on taevas mingi probleem: kas keegi pretendent ei mahu taeva või on Peetrus neist tüdinud. Peetrus paneb kuulutuse või laseb teatada, et põrgus on oksjon (vahel riide- või vaskkatlaoksjon vm.). Juudid lähevad sinna.

Jälle ei saa aru, mis on siin tegu juhusliku õnnega. See on kavalusnaljand, kust otsast teda iganes vaadata.

AT 1660 (Aa ee 1660*, Andr. 1660). Vaenemees kohtus

Sporaadiline levik, mitmelt Baltikumi rahvalt jm.

Aarne järgi Eestist 1, tegelikult vähemalt 3 kirjapanekut.

Ka eesti materjal näib viitavat, et sel tüübil on palju tegemist tüübiga **AT 1534**, slaavi registris ongi see nr. 1534 alla tõstetud (*Шемякин суд*). Ja 1534 all eesti materjali ei figureeri.

S.t. cellugu on spetsiifiline 1534, kohtustseen on spetsiifiline 1660.

AT 1534: Vaene on rikkalt hobuse laenanud ja mingil põhjusel **rebib saba ära** (kas pole rakmeid vm. ~või aitab keegi kellelgi hobust soost välja tirida) jne.; kavalusversioonides võidakse seda teha ka meelega.

AT 1660: Rikas kaebab vaese kohtusse. Vaesel on kotis või põues või taskus kivi, millega kavatseb kohtunikku oodatava ülekohtuse otsuse järel lüüa või visata. Kohtunik arvab, et see on pistis, ja mõistab mehe õigeks.

AT 1670*. Alasti soldat saab kindraliks.

Näib olevat puht-eestiline jutt (3 teksti vähemalt).

Miks ta on folklooris olemas, jääb mulle ebaselgeks, sest narratiivset alget on siin vähevõitu.

Soldat on kuuma ilmaga vahi peal ja läheb suplema. Kuningas tuleb, soldat kargab aadamaülikonnas postile tagasi. Kuningas võtab ta paljana lossi kaasa – ei saa aru, miks: ühes tekstis nagu karistuseks, teises nagu nalja pärast või pilkeks, kolmandas nagu preemiaks, sest ütleb, et kaitseb kuningat mõõgaga, mitte riietega. Kuningas küsib, kas keegi tahab soldatile mehele minna, ja kuninga õdetütar tahab, või annab kuningas talle ise oma õdetütre naiseks.

AT 1675–1724 on uus rubriik "Rumal mees" (The Stupid Man)

Sel puudub nagu koherentsus või identiteet või spetsiifika või ühisnimetaja. Paiguti jääb mulje, et hakati rajama rühma, mis sisaldab naljandeid **juhuslikust ebaõnnest**.

AT 1675. Talumees koolitab härga

Taas lai levik, eriti Saksas ja Põhja-Euroopas üldine. Eestist FFC 25 järgi 7, tegelikult väh. 20. Eesti materjal:

Tegelane ~tegelased on tavaliselt määratletud kui mees ~talumees ~vaenemees; eit-taat ~kaks vanakest vm. (eriti Setus); hiidlane, mulk, tartlane, setu.

Sel mehel või paaril on härg ja tekitatakse **motiiv härga koolitama hakata**.

Üks stereotüüp on näiteks see, et mehel või vanureil pole lapsi, kuid see-eest härg, keda nad lapse eest armastavad või targaks peavad vmt., ning hakatakse koolitamise üle läbirääkimisi pidama.

Teine stereotüüpiline algus on, et mees läheb lihtsalt linna härga müüma ja keegi teine või teised initsieerivad härja koolipaneku.

Need **partnerid** on määratletud kui härra(d) ~noorhärra(d); tudeng(id); ohvitser ~soldat; röövlid

~kaabakas vm.

Partnerid nõustuvad tasu eest või muidu härga koolitama. Tihti pannakse ka tähtaeg. Leppe peale või spontaanselt tuleb mees tulemusi uurima, vahel peab käima korduvalt. Lõpuks talle öeldakse, et härg ongi juba haritud ja on haridust nõudvas ametis: sagedamini kirjutaja ~sekretär ~kohtukirjutaja ~seminari sekretär vmt.; või linnapea ~bürgermeister ~Riia kuberner; või advokaat; või kaupmees või muu.

Neile **ametmeestele** on meil ja rahvusvaheliseltki öeldud tihti ka **nimed**, nendenimeliste juurde mees lähebki (linnades, kus tegevus toimub): Eestis on nt. advokaat *Härg*, linnapea *Härg*, kaupmees *Härg*, kirjutaja *Sonn*; saksa ja inglise nimed on *Peter Ochs* ~ *Peter Ox*, vene omad *Быков* ~ *Бычков* jne.

Mees ruttab ametmeest tervitama ja embama ülevoolava sõbralikkusega ja tihti meenutab seiku tema härjapõlvest. Seni on süžee kulg üsna homogeenne, kuid lõpuosa poolest jaguneb materjal umbes pooleks kahe redaktsiooni vahel.

1. Lühem redaktsioon lõpeb sellega, et kõrge ametmees vihastab ja annab talumehele kolki, viskab ta välja, kaebab kohtusse, laseb vangki panna vmt.

Mitmes variandis on **štrihhiks** väljavisatu mingi üldsitav kommentaar, nt: *Õige ta on, et koolitatud lähevad uhkeks* või: *Loom jääb ikka loomaks* vmt.

2. Pikem redaktsioon on kontaminatsioon tüübiga **AT 1539** (imeriistade müük); seda liidet aga Thompson ei märgi. Eestis tuleb siin liites ette peamiselt ainult motiiv "Müts, mis kõrtsiarveid maksab": Kõrge mees saab aru, et härjameest on petetud, ja teeb ettepaneku kätte maksta. Nad lähevad petjatega kõrtsi, härjamees lööb mütsi lauale – kõrrtsmik ütleb, et arve on makstud. Petjad ostavad kalli raha eest mütsi jne. Ühes setu variandis (saatja V. Ruusamägi) on mütsi-motiivile lisaks veel kepp, mis surnuid äratav.

AT 1676. See on minu pealuu!

On **Aarne eesti registris** kirjas **muistendina nr. 14**: so. üks neid jutte, mida on kutsutud vahel **reaalpõhjusega muistenditeks**.

Mees veab kihla, et toob kabelist pealuu. Partner on peidus, karjatab võtmishetkel: *See on minu pealuu!* ~ *Ära võta!* vms., võtja ehmuab ja viskab sõbra pealuuga surnuks.

1676 alltüüpidena (A – C)

kohtame muidki muistendi ja naljandi piiril asuvaid hirmutamisjutte, mis küll väidetavasti ei ole Eestis tuntud. Näiteks:

AT 1676B. Rõivaidpidi kinnijäämine surnuaial

Veidi tekste kogu ilmast. Eesti ainet Thompson ei märgi, kuid ilmselt võiks siia alla käia ka jutt, kus mees lööb kihlveo peale kalmistul ristisse naela, mis läheb pimedas kogemata läbi ta oma kuuesaba ja lööja sureb hirmust, et keegi hoiab teda kinni.

AT 1677 (Aa ee 1677*). Kindral haub munadel

AT-s on vähemalt kolm numbrit "loomamunade" vm. "munade" haudumisest – ülejäänud on kilplasjutud: **AT 1218**, kus kilplane püüab mune lõpuni haududa ja vahel maskeerib end mee ja sulgedega, ning **AT 1319**, kus hautakse eesli muna vm. asja pähe kõrvitsat ja visatakse kõrvits tüdinenult põõsasse, kust jookseb välja jänes, ja hauduja kahetseb, et võinuks veidi veel kannatada. Eestis on ka variante (vist uuemaid) jutust, kus mees haub teki all "elevandi muna", naine katsub, kas on edu, arvab, et on, ja märgib midagi londi kohta. See on puändiga anekdoot ja nalja suunitlus on selge. Kas ta esindab mingit AT-numbrit, seda ma ei tea.

AT 1677 ise:

Kindral või minister tuleb kuninga jutule ja palub endast teatada. Paaž või narr, kes haub püksata munadel, lubab teatada, kui kindral teda seni asendab. Kuningale ütleb narr, et kindral on ära pööranud, lähevad vaatama – ongi nii. Kindraliga tehakse midagi paha: jäetakse autasust ilma, lastakse ametist lahti.

Rühm "Loll mees", nagu juba näemegi, haakub tihti kilplasmotiividega ja teistega, ning on oma

olemiselt üsna amorfne.

AT 1680. Mees otsib ämmaemandat

Materjali eriti Soomest (ligi 50 teksti). Peaks olema ka Eestist 4 teksti, kuid karrtoteegist kuhugi kadunud.

Mees otsib ämmaemandat ja seejuures tapab kogemata koera, uputab ämmaemanda, tapab lapse.

AT 1681 ja selle alltüübid

on samuti jutud, kus loll toimetab mitmeid asjaõidusi ja teeb seejuures palju kahju

Tüüpi **AT 1681 "puhas"** on Eestist väidetavalt 8 teksti (materjal kartoteegis mujale laiali sattunud?).

On mäletatavasti sugulane **AT 1383**-ga, kus naine veeretati tõrva ja sulgedega ning ei tundnud iseennast ära.

AT 1681A. Loll valmistub pulmadeks ~matusteks

Vähe tekste siit-sealt (leedu, ungari, vene, hispaania), Eestist Aarne andmeil Ø, kuid siiski on 1 lutsi tekst kontamineerunult **AT 1685**-ga.

Loll varub linnas pulmakrami, tagasiteel annab koertele liha, paneb potid kändude otsa, et kändud ei külmetaks, kallab õli teele, et hobustel oleks kergem. Tapab hobuse, sest see ei taha juua. Viskab tassid ja lusikad teele, sest nad kolisevad jne. Saabub tühjade kätega.

AT 1681B. Loll hoiab loomi ja peab maja

Eestist Ø, muidu globaalse levikuga.

On tegelikult jälle mõnede **rumala kuradi** süžeede antropomorfistlik versioon:

AT 1012 – laste puhastamine (sisikonnad välja);

AT 1013 – vanaema pesemine kuuma veega jm.

NB! Seal teeb neid asju kaval, siin rumal tegelane.

AT 1682 (Aa ee 1682*). Õpetab hobust söömata elama

Lai sporaadiline levik. Eestist u. kümnekond teksti.

Eesti tegelane on valdavalt mustlane, paaris tekstis juut.

Ei ole selge, miks asi ette võetakse, kitsidusele eriti ei viidata. Ühes Ambla variandis on öeldud, et hobune tegi liiga palju mustust. Hobune muidugi sureb ära.

Loomuldasasti puänteeritud naljand, sest paljud tekstid lõpevad **kalambuurse repliigiga**, et ettevõtte oleks peaaegu õnnestunud, aga hobune suri paraku ära.

AT 1685. Rumal kosilane

Väga produktiivne ja globaalne levik. Soomest üle 40, Rootsist üle 70, Norrast umbes 20, Iirist ligi 50 jne. Eestist FFC 25 aegu enim – ligi 70. Kopeeritud või konspekteeritud alla 20 teksti Hurda kogust + 7 teksti mujalt, nii et motiivistikust täit ülevaadet pole võimalik anda.

Sagedamini korduvad motiivid siiski:

1. Silmade pealeviskamine

Üles ehitatud taas fraseologismi bukvaaltõlgendusele, nagu mitmed muudki.

Sagedane algusmotiiv: ema soovib pojale, et visaku ka tüdrukutele kirikus ~talgutel silma peale. Poiss lõikab või kisub lammastel ~vasikail silmad peast ja viskab tüdrukuile peale. Kasu on sellest üsna vähe.

Tihti omaette, aga ka liidetes teiste motiividega.

On õieti rumala kuradi jutt **AT 1006**, kus kurat läheb kottu ära ja käsib Antsul sellele või teisele vahepeal silma peale visata.

2. Munade ja herneste söömine

Meenutab üht tsükli supertüübist **AT 1696**, kus rumal poiss täidab ema õpetusi mehhaaniliselt ja hilineb n-ö. ühe käigu võrra.

Siin on 1. käik tavaliselt munasöömine. Poiss arvab, et need on kartulid, või on tal kõht väga tühi ja ta pistab mune korraga suhu (vahel koos koorega). Kosjad luhtuvad. Ema õpetab, et kui veel antakse "ümmargusi", koori ära, lõika neljaks, pane võid peale. Järgneb 2. käik: antakse herne-, oa- või läätsesuppi – poiss koorib herved ära, lõikab neljaks jne. Asi lõpeb taas fiaskoga.

Ühes H. Prantsu tekstis (Vas?) on ahel pikem – liituvad motiivid **vääradest toimingutest kingitustega** (vt. lähemalt AT 1696 juures). Motiivid kingitustega tulevad ette nii AT 1685 kui ka AT 1696 sündmustikes ja ei ole võimalik ütelda, kumma juurde nad "tegelikumalt" kuuluvad.

3. Kits pruudi asemel nõõri otsas

Noorik tuleb laudilt alla, et välja minna (mees ei meeldi vm. motiivid). Peigmees seob talle nõõri või vöö jala külge, tüdruk köidab selle kitsesele kaela. Poiss tõmbab kitse enda juurde. Mitmes variandis katsub kitse, tunneb imelikke asju, konsulteerib emaga, kusjuures tekib veidi **vormellikke** repliike:

Ema ae, toot on, nidad ja karvad kah! (toot = seeliku alläärde õmmeldud riideriba kaitsaeks kulumise vastu) – Nõnda peab olema, pojake! – Ema ae, tutulutud (= sarved) kah! jne.

Tihti on see viimane motiiv süžeeahelas.

4. Otsib pimedas süüa

Motiivi esindab paar eesti teksti ja see järgneb tavaliselt hernelõikumisele: jõudlus oli niimoodi väike ja kõht jäi tühjaks. Poiss satub ämma voodi juurde, määrib ämma tainaga või muuga, ämm läheb pesema, kosilane samuti, jääb kättpidi kannu, läheb välja, näeb üht valget posti, tahab kannu katki lüüa, kuid virutab ämmale.

Need on samad motiivid, mis tulevad ette tüüpides AT 1775 (Näljane pastor öömajal) ja AT 1591, kus algus, mis söögiotsimist ajendab, on teine.

5. Mahalastud õlle motiiv

See tuleb ette ka juttudes AT 1450, kus tüdruk tegi õllekeldris õhulosse, AT 1387 (koer ajab taina ümber, viskab koera pulgaga jne.), AT 1384, kus mees otsib oma naisest rumalamat, ja AT 1408, kus mees ja naine vahetavad tööd.

6. Püksata kosilane

Sellel motiivil polegi eraldi AT-numbrit, kuid ta on eesti arhiiviaines ka omaette jutuna esindatud (arvandmeid pole võimalik hetkel tuua). Olen kohanud umbes sellist versiooni:

Vanasti poisid kandsid üsna meheks saamiseni pikki särke, mille all pükse üldse polnud. Ühel poisil oli juba naaberkülas pruut ja siis ühel heal päeval otsustati talle lõpuks püksid teha. Tehtigi, poiss pani püksid jalga ja tal oli väga uhke tunne. Pühapäeval läks poiss teise külla pruuti vaatama ja pükse näitama. Läbi metsa minnes tuli talle häda peale, ta proovis alul püksid rebadele lasta ja kükitada, aga väga ebamugav oli. Pikk särk oli ka veel pükste peal ja kõik alumine ots tundus olevat kortsus riideid täis – lase veel mõnele peale. Võttis siis poiss püksid jalast ära, pani kaseoksale ja õiendas oma häda ära. Lasi särgisaba ilusti alla tagasi ja läks, püksid jäidki oksale. Sai poiss pruudikoju, tegi ukse lahti, astus tuppa, tõstis lõbusasti särgisaba kaenla alla ja hõikas: "Tere! Vaadake, mis mul on! Kolm küünart jäi veel kojugi!"

AT 1686*. Puukoorma hind

AT järgi teateid vaid Soomest, Rootsist, Eestist (FFC 25 järgi 1 tekst, tegelikult väh. 15).

On loomuldasa pigem uueaegne ropp anekdoot kui klassikaline švank.

Eestis on esile plahvatanud 1920/30-ndail aastail – tuleks uurida trükiallikaid, mis on ehk seda võimendanud.

Poiss ei tea naistest midagi, läheb linna puid müüma. Mida puukoorma hinnaks küsida? Vastuseks öeldakse termineid, mis tähendavad 'coitus' (kõlalähendeid sks. 'pähkel', ingl. 'münt' jms.). Taolisi õpetusi andma paneb naljand harilikult kellegi võllaroa, kuid siin seda ei ole, vahel on õpetajaks üllatuslikul moel koguni isa või ema. Linnas keegi daam (vm. viisil määratletud naisterahvas) nõustub selle hinnaga, enne pakub poisile torti, kohvi, maasikamoosi vmt. Poiss arvab, et see ongi see, ja on omaga rahul.

Poiss abiellub ja hakkab pulmalauas kõva häälega küsima enda meelest torti, kohvi vm., mida ta nimetab vale terminiga (pruut ütleb, et vast pärastpoole; hiljem aga pahandab poiss pruudiga, et too mõistis teda niimoodi rumalasti). Või põrutab teenijatele, et toodagu n-ö. tort või kohv lauale, ja

tekitab koleda dissonantsi.

AT 1687 (end. 1687*). Unustatud sõna meenub juhuslikult

(R. Põldmäe on eesti tüübi ristinud "**Kriibus-kraabus**").

Ilmselt võib eelneada kukkumismotiiv (kilplassüžee **1240**, kus saeti oksa, mille peal istuti).

Kukkudes unustatakse mingi sõna või nimi (kört vm.). Juhtumid võivad nähtavasti väga laialt varieeruda.

Eestis on nt. Kambjast üleskirjutatud kummaline tekst, mille allikat ma kahjuks ei tea:

Mõlder müüs puusepale laudu ja unustas ta nime. Koolilapsed soovivad küsida õpetajalt, kes loeb raamatut "**Kriibus-kraabus**", ja lasta vaadata leheküljelt liirum-laarum-lumps (nende taustad: 1) loits/lastelaul *Varesele valu*; 2) element tuntud liisklugemisest). Mees edastab õpetajale laste poolt antud juhatus. Õpetaja ütleb: *Der Gerl ist Toll*. Toll oligi puusepa nimi.

Venes on sel kena sõnamänguga vaste – uues slaavi registris **1687*** (**Andr. *1350 I**): *Подумай, не придет ли на ум? – Так и есть, Хаум.*

AT 1688 (Aa ee 1688*). Isamees kiidab järele ja liialdab kosilase väiteid

(või teener isanda omi).

Teateid sporaadiliselt mitmelt mandrilt, arhiivitekste väga palju pole. Eestist Aarne järgi 2, tegelikult 10 ümber. On väga selgelt puänteeritud jutt.

Isamees saab käsu kosilase juttu järele kiita ja veidi omalt poolt juurdegi panna. Ahel, kus juhised ellu viiakse, on tavaliselt 3-osaline: sisulise motiivi püstitus, varieeritud kordus, puänt. Näiteks:

1) *Raha mul ikka veidi on. – Sul ju tuhandeid!*

2) *Talukene ~Maja mul ka on. – Sul ju ilmatu mõis!*

3) *Mis seal salata, silmanägemine on mul kehvavõitu. – Sa ju puhta pime!*

Pimedus ongi tavaline defekt, millele puänt tugineb. Korra on peigmees ka kurt ja paaris tekstis on ta üleni soolatüükaid täis.

AT 1689 (Kingid kuningale)

AT 1689 "puhas". Hea, et ei viinud virsikuid

Eestis Ø, kuid muidu üsna globaalselt tuntud.

Mees tahab viia kuningale kostiks virsikuid. Keegi soovib viia hoopis viigimarju. Need on toored ja kuningas viskab need mehele vastu pead. Mees on rõõmus, et ei viinud virsikuid.

AT 1689A. Peet ja hobune

Eestist Ø, muidu globaalne levik.

Põllumees viib kuningale peedi, saab rikkaliku tasu. Teine viib uhke ratsu, saab tasuks peedi.

Thompson viitab **AT 1610**-le, kus arvati saavat autasu, aga hoopis karistus oli soolas.

AT 1691. Sööja jääb tühja kõhuga

Sporaadilisi teateid väga laialt alalt. Eesti materjali registrid ei märgi.

Meenutasime seda motiivi **AT 1685** (Rumal kosilane) juures; ta tuleb ette ka tüübis **AT 1775**

(Pastor tahab nälga kogeda); tavaliseks jätkuks mõlemas on episood, kus pimedas otsitakse süüa.

Keegi ei tea, kui palju on külas viisakas süüa, ja kaaslane lubab teda laua all müksata, kui paras jagu täis. Kass astub juhtub sööjale laua all jala peale astuma, too arvab, et sõber müksas teda, ja jätab endal kõhu poolikuks.

AT 1695. "Soss-sepp"

Põhiosa materjali näib olevat läänemeresoomlastelt. Aarne FFC 25 järgi Eestist 13, tegelikult üle 20 vähemalt.

Eesti aines ei vasta väga täpselt Thompsoni kirjeldusele (seal tehakse loomadele ja inimestele kingi). Fraseologismi ja jutu suhted on selgitamata.

Härra või rikas mees saadab poja sepaks õppima. Ei tohi tegelikult töötada, vaid vaatab voodist

pealt, kuidas sepp töötab. Tähtaeg möödub, noor sepp asub tööle. Proovib teha sahka, raiskab liialt rauda, ei õnnestu. Protsess areneb litootiliseks ahelaks: sahk → kirves → kiin → nuga → ora → nael → nõel vmt. kombinatsioon. Kulminatsiooniks on raua ämbriisse viskamine + **onomatopoeetilised vormelid**: *muudkui soss, ~karsiuh, ~tsöss ~sepatsöss*. Mõnedes variantides on lõpus veel motiiv, kus "sepp" läheb tasu saama ja käsib teenrit või selli ukse tagant hüüda: "Pane lisa!" Tegelikult saab peksta, teener käsib panna lisa.

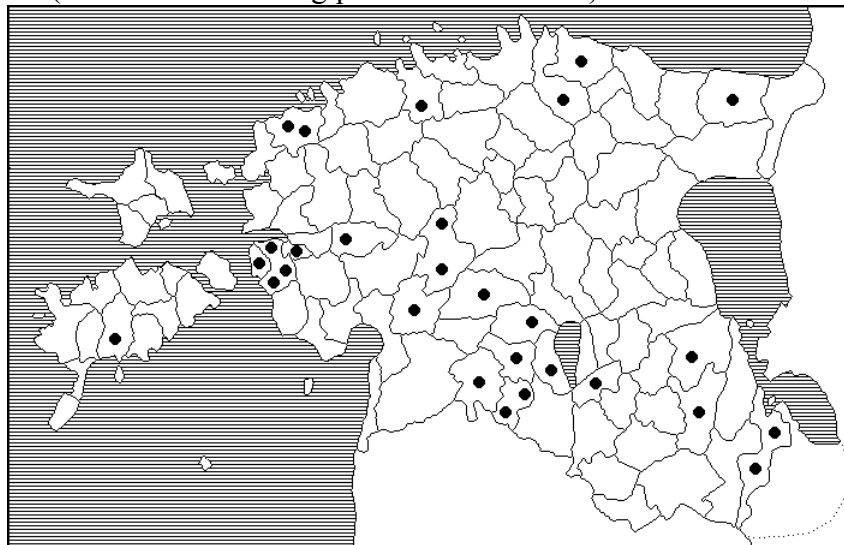
AT 1696. Mis ma pidanuksin tegema ~ütlemä?

Globaalselt levinud üliproduktiivne supertüüp: Soomest üle 100, Rootsist ligi 60, Iirimaalt 115, Prantsusmaalt ligi 60, Tšehhist 30 jne. Eestist Thompsoni järgi 30, tegelikult 60 või enam. Ema õpetab poega ~mees naist vm. Ahel on kokku seatud nii, et **eelmise korra korrektiiv satub järgmine kord valesse konteksti**, järgmine uuesti jne.

Eesti põhimotiivid ja -redaktsioonid

Kombinatsioonide virr-varr on tervikuna väga suur, kuid sellest eristub mitu üsna selgete kontuuridega redaktsiooni.

A. Põhiredaktsioon(enamik tekste millegipärast Edela-Eestist)



Koos veidi erandlike või poolunustatud tekstidega ligi 30.

Erilist ekspositsiooni ei ole. Loll poeg või tütar saadetakse külla, vahel sõela laenama või kerjama. Esimesele väärkäitumisele on vaja motiiv luua ja siin on see enam-vähem iseeneslik.

1. sõlm

Herne- või nisu- või viljatuulajad (või ka hernekülvajad, viljamõõtjad vm.). Domineerivad väärrepliigid: *Oi kui palju vilja ~herneid ~...!* Erikuju: *Teil on nisu nii palju kui meil muud vilja*. Muid: *Jumal andnud, Jumal võtku; Jätka kurat; Siia tuleks vargad saata*. Või topib loll herneid tasku või mütsi.

Teise oma kiitmine on rahvausundi põhjal ärasõnamine ja toob kaasa reaktsiooni (kiitja saab peksta või hurjutada).

2. sõlm

Ema või isa õpetused: *Jätka Jumal (minu jaoks ka); Jeesuke, jätka; Tulujätku ja jõudu; Jumal on andnud, andku veel* jms.

Tulekahju (põlev maja vm.) on läbivalt see, mis puhul neid õpetusi kasutatakse.

3. sõlm

Õpetused: vett peale visata või kanda (vahel ämbriga, kapaga, mütsiga, paaris setu tekstis ka suuga).

Peamine kasutamispuhk on:

- 1) jutlejad: 1a) naised (kaevul); 1b) mehed;
- 2) saksad, õpetaja ja köster, härra ja opman vm. komplekt ülikuid.

4. sõlm

Õpetused olenevad sellest, kes olid jutlejad eelmises sõlmes. Domineerivad: pea ~nina vahele pista,

kuulata ~sekkuda vestlusse; sakste korral: võtta müts maha, kummardada.

Kaklevad koerad on läbivalt puhk, kus neid rakendatakse.

5. sõlm

Koertega võib ahel lõppedagi: et kiskusid tobukese vaeseomaks või päris surnuks vmt. Kuid enamasti jutt jätkub. Läbiv õpetus: anda kaigast, lüüa malgaga, kepiga.

Peamised rakenduspuhud:

1) vestlevad saksad, opman ja härra, pastor kellegagi;

2) sant.

Sandi versioon on tavaliselt ahela viimane (vahel: loll lõi sandi maha ja oli rahul, et seekord pekse ei saanud). Kuid sakste järel võib jutt jätkuda ja siin ilmneb huvitav efekt:

kuskil alternatiivsed (paradigmaatilised) komponendid hakkavad teisel esinema järjestikku (süntagmaatilisel).

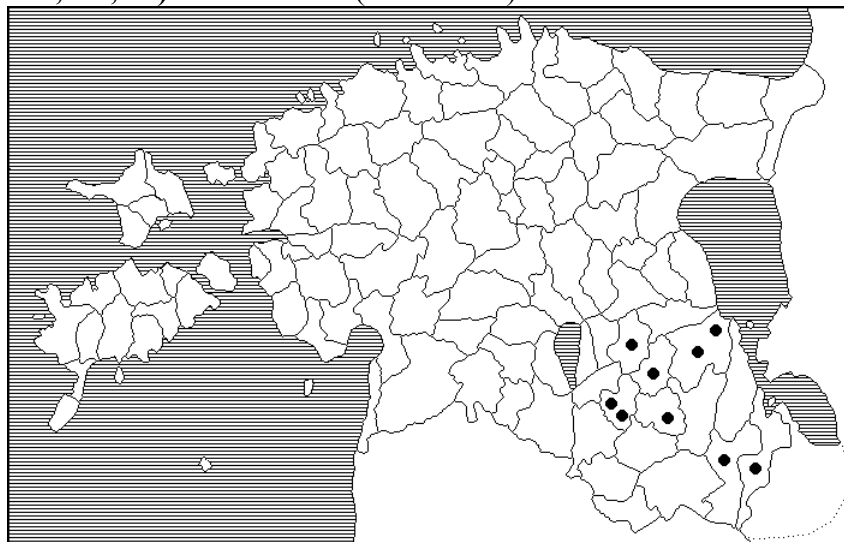
[6. sõlm]

Õpetus sakste järel on tavaliselt: müts maha võtta, kummardada ~teretada, st. sama, mis jutlejate-sõlme (4) sakste-versioonis.

Juba koerte-sõlme järel oli 1 tekstis järgmiseks olukorraks asjalviibiv sant, siit õpetus: hoida nina kinni ja mööduda.

Kui 5. sõlmes olid saksad (ja õpetus müts maha võtta), siis 6. sõlmes on domineeriv situatsioon nimelt asjalviibiv sant või mees (või lihtsalt sant). Kaugemale selle redaktsiooni liinid reeglina ei arene.

B. Kagu-Eesti (TaL, Võ, Se) redaktsioon (u. 10 teksti)



Tüüpiline ekspositsioon:

loll poiss või tüdruk saadetakse (tavaliselt pastori juurde) lõnga vm. tööd tasu eest ära viima või lihtsalt vilja vm. laenama.

Ta kordab endamisi vormelit, mida öelda: *Pool vakka ~kaks vakka otri ~kolm vakka ~vakk rukkeid, kaks kesvi*. See vormel panebki sündmustiku jooksmas.

1. sõlm

Külvaja (vahel ka rukkilõikajad). Nood arvavad, et *Pool vakka...* vm. on soov või mõnitav hinnang saagi suuruse kohta, ja reageerivad vastavalt.

2. sõlm

Õpetused: *Jumal õnnistagu teid 100 ja 1000 võrra ~andku teile...*

Matuserong on selle õpetuse tüüpiline rakenduspuhk.

3. sõlm

Õpetus: *Jumal ülendagu hingekest (alandagu pattu).*

Mees koeraga (tihti just litaga), keda metsa poomisele viiakse või maetakse, on selle õpetuse tüüpiline rakenduspuhk.

4. sõlm

Õpetus: *Vaata, kuidas ~Kuhu seda litat viiakse? ~Litamatjad, kuhu lähete? ~Kuhu hatta veate?*

Selle rakenduspunkt on läbivalt pulmarong.

5. sõlm

Õpetus: *Oh lusti ja rõõmu ~õnne ja rõõmu.*

Tulekahju oli ka põhiredaktsioonis regulaarne element, väär repliik oli *Anna Jumal jätku* vms.

6. sõlm

Õpetus: vett visata või pursata.

Mäletatavasti läks loll laps õpetaja juurde tasu või laenu küsima, aga sai peksa ja pidi korduvalt tagasi tulema uusi korrektiive saama. Veeviskamisõpetusega ta jõuab tavaliselt õpetaja või härra juurde välja ja viskab sellele vett. Sellega Kagu-Eesti redaktsioon sageli lõpeb, kuid võib veel jätkuda.

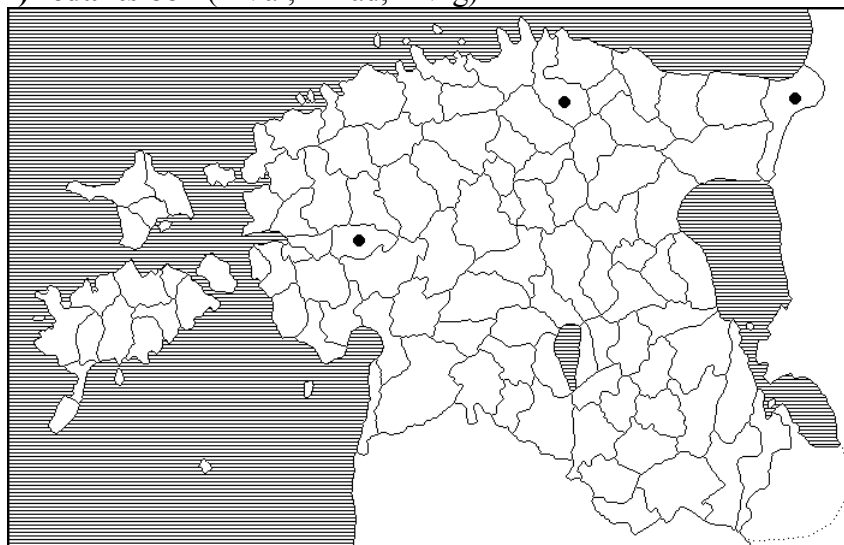
7. sõlm

Õpetus on veidi sarnane eelmise redaktsiooni jutlejate-järgse sõlme omaga: jääda kuulama (või pista nina vahele ja jääda kuulama).

Purelevad koerad on selle rakendussituatsioon (vrd. A-redaktsioonis).

Sellega kagueesti redaktsioon üldiselt lõpebki.

C. 3-lüline (ju eP) redaktsioon (1 Vai, 1 Kad, 1 Vig)



Võib-olla lähtub mingist kirjalikust vaheallikast.

Ekspositsioon: tavaliselt ema käsib lapsel külla minna.

1. sõlm

Läheb hernepeksjate juurde, lihtsalt haarab koodist (ju seetõttu, et ta rumal on) ega lase töötada.

2. sõlm

Õpetus: *Tere jõudu ~Tulu ja jätku.*

Rakendus: surnurong.

3. sõlm

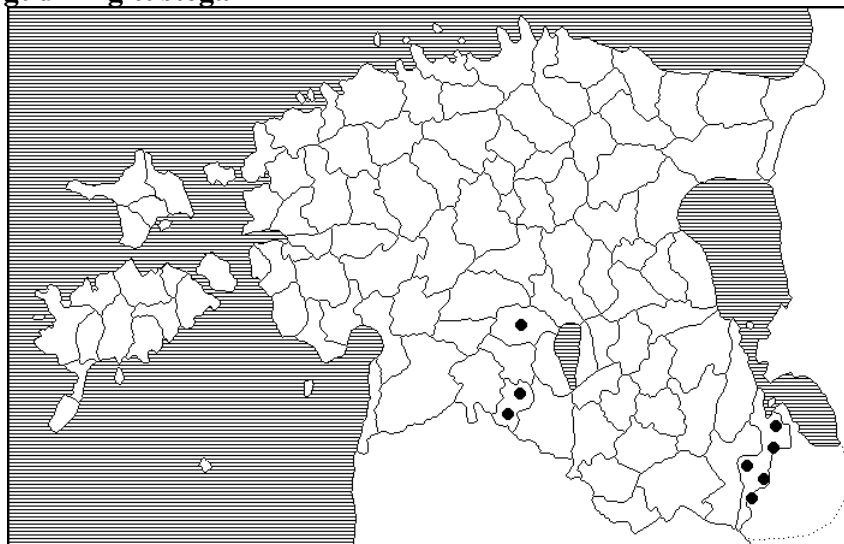
Õpetus: *Issand õnnistagu lahkunut ~Jumal õnnistagu hingekest ~paluda head õnnistust.*

Rakendus: vastutulev pulmarong.

On nende redaktsioonide segunemisi ja ebaloogiliseks ununenud variante (eriti uuemais kirjapanekuis), kus otsad poolvägisi kokku viidud.

Setu tekstides kohtab mitmeid erandlikke motiive, millest tüüpilisim on vist rongkäik pühapiltidega, keda kaikaga lüüakse.

D. Valed toimingud kingitustega



(Mainisin juba, et pole selge, kas see on AT 1696 või AT 1685 komponent. Esineb mõlemas).
Materjal pärineb Setust ja Mulgist.

AT 1696 tavamotiivid on enamasti omaette ahelas ja kingitused omaette. On küll 1 Viljandi tekst (üleskirjutaja H. Nigul), kus nad on väga eriskummaliselt segi ja liinid arenevad paralleelselt, kuid see pole ilmselt traditsiooniline.

Kingitusi toob enamasti pruut või õde. Toome konkreetsete ahelate näiteid (Ahel algab enamasti nõela või kaelaräti kinkimisega):

Näide 1

kingituseks nõel, mis pannakse heinakoormasse; korrektiiv: tulnuks panna rinda v. nõöpauku;

kingituseks kepp, mis pannakse rinda v. nõöpauku; korrektiiv: tulnuks võtta kätte;

kingituseks seakints, mis võetakse kätte; korrektiiv: tulnuks sülle võtta;

kingituseks hobune, mida püütakse sülle võtta; korrektiiv: tulnuks selga istuda;

järgmiseks tuleb pruut ise, talle istutakse selga.

Näide 2

kingituseks nõel, mis pannakse heinakoormasse; korrektiiv: tulnuks panna rinda;

kingituseks saksa väits, mis pannakse rinda; korrektiiv: tulnuks panna kahekorra ja tasku;

kingituseks voonake, mis pannakse kahekorra tasku; korrektiiv: tulnuks panna kabel kaela ja lauta;

järgmiseks tuleb sõsar ise, talle pannakse pael kaela ja viiakse lauta.

Näide 3

kingituseks kindad, millega ei osata midagi peale hakata; korrektiiv: tulnuks panna kätte;

kingituseks vöö, mis pannakse kätte (huvitav, kuidas); korrektiiv: tulnuks kõita ümber kere;

kingituseks "soontsik" (st. vihmavari), mis seotakse ümber kere; korrektiiv: tulnuks kätte võtta ja lompe proovida;

kingituseks kott jahu, millega proovitakse lompe; korrektiiv: tulnuks selga võtta;

kingituseks varss, kes võetakse selga; korrektiiv: tulnuks selga istuda;

järgmiseks tuleb pruut ise, kellele istutakse selga.

Timofei Linnalt (Se) on setupäraselt kontaminatsiooniline tekst **AT 1685** (munasöömine) + **AT 1687*** (*kiisla* nimi ununenud) + **AT 1696** + veel numbrituid motiive.

AT 1697. Kolm paksu sakslast

Tekste laialt alalt. Eestist Aarne järgi 2, tegelikult enam. Tulnud meile küllalt hilja.

Olemus: välismaalased tulevad kuhugi, kuulevad juhurepliike ja jätavad need meelde ning tarvitavad neid umbropsu situatsioonis, kus on toimunud mõrv vm. kuritegu ja asja uuritakse.

Tekivad u. järgmised dialoogiahelad:

1) *Kes tappis?* – *Kolm paksu sakslast*

2) *Mispärast tapsite?* – *Rubla raha eest*

3) *Kas vastab tõele, et teie tapsite?* – *Kõik on õige*

Eestist on mõnevõrra ka uusimat ainet, mis tihti ilmutab äravajumise tunnuseid. Nt. 1992. a. koolipärimusvõistluse käigus üleskirjutatud tekst ühelt Tartu õpilaselt:

Välismaalased tulid Eestisse. Nad otsustasid, et igaiüks neist jätab meelde ühe eestikeelse lause. Nad nägid, et pioneerid küpsetasid pannkooke ja neil läks üks muna katki. Pioneerijuht küsis: "Kuidas te selle katki tegite?" Pioneerid vastasid: "Klips-klips vastu seinu." Sealsamas pandi mõrvarit vangi ja talt küsiti: "Kuidas te ta ära tapsite?" – "Ikka oma noaga." Ema ütles pojale: "Ma annan sulle kümme kopikat." – "Ei, ikka kakskümmend." Samal ajal sõitsid pioneerid bussiga ja laulsid: "Me lähme laagrisse, me lähme laagrisse!"

Kui välismaalased koju tulid, rääkisid nad Eestist nii: Mõrvareid pandi vangi. Meilt küsiti: "Kuidas te ta ära tapsite?" – "Klips-klips vastu seinu." – "Teile kümme aastat vanglakaristust." "Ei, ikka kakskümmend." Siis nad pandi vangi ja nad laulsid: me lähme laagrisse.

(RKM, KP 49, 3/4 (3) < Tartu)

AT 1698 (endine Aa 2008*) Kurdi vastused

Taas ainet mitmelt mandrilt: Iirist üle 50, Saksast üle 30, Kanadast 20, Rootsist 15. Eestist Aarne järgi 10, tegelikult väh. 50 või enam teksti.

Uurimus: A. Aarne "Schwänke über schwerhörige Menschen" (FFC 20, Hamina, 1914).

Nagu jutuainete puhul tavaline, osaleb traditsiooniväljas vanu kirjalikke ja puhtfolkloorseid allikaid ja komponente.

Põhituum: keegi küsib kelleltki midagi ja küsitav vastab, mida arvas küsitavat; vahel on mõlemad osalised kõva kuulmisega. Rahvusvaheline ja osalt ka eesti aines on selgeid tendentse:

- 1) küsimustest ja vastustest tekkivasse absurdi püütakse sisse tuua sürrealistlikke, äraspidiseid sisuseoseid, vahel on ka kõlaline "poolhaage";
- 2) küsija on tihtipeale härra ja äraspidiste sisuseoste kaudu öeldakse talle häbematu või ebameeldivaid asju.

Üldskeem annab võimaluse improvisatsioonideks ja neid ongi küllalt.

Eesti aines on ka **mitu põhiliini**, arhiivitekstid lasevad aimata, et osa variatsioone võivad olla dubletid.

1. Müüja ja ostja liin

1a. Jutt härjamüümisest (kokku 9 teksti):

Püsielemendid:

1) *Kus sa käisid?* – *Härja müüsin.*

Või: *Kas härg müüa?* – *Omad õled jah. ~Must jah.*

2) *Mis ta maksab?* – *5 või 3 aastat vana. ~Vihma sadas.*

3) *Mees, sa oled hull!* – *Ei ole pull, kohi küll ~2 aastat kohihärg.*

4) *Mees, kas peksa tahad?* – *Seda hinda pakuti mulle juba eile.*

J. Sandra tekstis on lõppu improviseeritud veel paar imelikku jätku. Kuulmine paraneb äkki järsult ja vastused hakkavad meenutama tõrjevormeleid (vähemalt 1. neist ongi vanem tõrjevormel): *Kost vallast sa olet?* – *Uma herrä vallast.* – *Mis herräl nimi?* – *Küll provva esski tiid, mis herräl nimi.*

1b. Jutt hernemüümisest (3 või 4 teksti):

Tere! – *Herneid.*

Mis sul seal kotis on? – *10 ~25 kopikat ~12 marka toop.*

Tahad peksa saada? – *Seda hinda pakuti mulle juba maal, seepärast tulingi linna.*

2. Jutt ostetud heeringatest (u. 10 teksti). Näiteks:

Tere – *Poes käisin ~Heeringaid.*

Ma ütlesin "Tere" – *Heeringaid ~3 kopikat.*

Kas kodused terved? – *3 kopikat.*

Laku ...! – *Eks ta ole jah hea soolane suutäis.*

See viimane on samahästi kui puänt.

3. Jutt hobuseostmisest ja kotipesemisest (u. 10 teksti). Näiteks:

Tere (hommikust)! – *Kotti pesen.*

Kas mu hobust nägid? – *Kahevakane ~Kolmevakane.*

Või: *Tere!* – *Pesen.*

Kas mu hobust oled näinud? – Silgukotti. – Kell kaelas – Kolmevakane.

Lõpp: *Jumalaga. – Loputan ära, viskan aia peale kuivama. – Sa ei kuule ju midagi! – Saagu sisse, mis saab. ~Saagu puhtaks ehk saamata...*

Lisaks on mõnisteist teksti, mis millegi üldisega ega omavahel ei haaku, kuigi mitmest käib kuidagi läbi nt. hobuseotsimise teema, ja repliigid *Tere!* ning *Sa ei kuule ju midagi!*

Eesti liinidest on Arne uurimuse järgi otsustades rahvusvahelised

1) müüja-ostja dialoogid lõpuga *Seda hinda pakuti...*;

2) kotipesemise motiivid (ka nt. Soomes, Preisimaal ja Šveitsis) ja

3) hobuseotsimise motiivid (sh. Soomes).

Kuid Eestis puudub liin, mis Soomes ja Skandinaavias (ka Saksas) on hästi produktiivne, so.

Hyvää päivää! – Kirvesvartta-liin. Viimane käibib Soomes ka omaette tsitaatülusena. (Edasi tuleb selles liinis juttu kodustest, loomadest jne.)

Thompson on terve hulga Arne uurimuses käsitletud liine toonud välja tüübi 1698 alltüüpidenä.

Hyvää päivää – Kirvesvartta on näiteks **AT 1698J**.

Müüja-ostja dialoogid on Thompsonil pandud alltüübiks **AT 1698K** ning eesti härja- ja hernemüügi-jutud peaksid õigupoolest olema seal, kuid on tegelikult põhitüübi all (sest Thompson ei saanud ju lugeda, mis neil sisuks on).

Kuid alltüübiks **AT 1698M** (end. Aa 1846*) on pandud ka Eestist, Soomest ja Lapist registreeritud jutt, kus pastor loetleb oma viinapitse (AT järgi on Eestist 1, tegelikult vähemalt 8 teksti). Siin on probleem, et pastor joob, ja piiskop või kohtunik võtab ta letti. Pastor tunnistab kõva häälega, et tõesti võtab iga söögi alla ühe napsu, ja lisab sosinal, et 3–4 või 5–6 tükki ikka peale ka veel.

AT 1698A* (end. 1698*). Määritud sõrme maharaiumine

AT järgi materjali vaid Skandinaaviast ja läänemeresoomlastelt (Rootsist 30, Soomest 1, Liivist 2). Eestist Arne järgi 5, tegelikult üle 20 teksti.

Tegelane, kes Eestis on määratletud enamasti kui härra või proua (ka preili või juut või tüdruk), on teinud oma sõrme roojaga, ei taha enam sellist sõrme ja käsib selle maha raiuda. Kästava on tavaliselt toapoiss või kutsar. Too ütleb enamasti, et nii lihtsalt on kole raiuda, kui härra/proua ise pealt näeb. Sõrm pannakse läbi seinas oleva augu või prao ja toapoiss annab teisest toast viitsa vm-ga kõva hoobi selle pihta – saks paneb sõrme tulise valuga suhu. Jutt võib lõppeda kahel viisil:

1) puanteeritult – lihtsalt sõrm suhu ja kõik;

2) süzeelise lahendusega – lööja saab raha vm. autasu, kusjuures psühholoogiline motivatsioon on päris huvitav: saks on tänulik, et sõrm jäi alles (mõnedes variantides on ta tänulik koguni selle eest, et sõrm sai ka puhtaks).

Tähendab, see on puändiga jutt ja ühtlasi kavalusjutt ja ühtlasi jutt didaktilise õppetunni andmisest.

AT 1699*. Kirstumeister teeb surnu parajaks

Puhteestiline tüüp, 4 variatsiooni – kõik Hurda kogust. Tegelasiks 2 korda hiidlased, 1 kord saarlased, 1 kord tarvastulased.

Enamasti õpetaja imestab matustel, et nii pikal inimesel nii lühike kirst. Võib seejärel selguda, et kirst oli lühike, et jalad raiuti maha ja pandi surnu kõrvale või pea alla või kahekorra. Aga võidakse ka enne öelda, kuidas surnuga toimiti, ja esprii seisneb **vormelis**, nt. *Seal ta on kõige oma luudega, ma ei ole midagi ära võtnud* vmt.; eriti ilus vormel on ühes H. Laipmaa tekstis Hiiumaalt: *Põle mina siit keetu ega kahte võtnud, põlvist sai kahekorra pandud*.

Täiesti põikuv arendus on ühes Ridala tekstis. Õpetaja ütleb surnut mattes: *Viimsel päeval tõused sina jälle üles* (jne.). Kirstutegija teisele: *Eks ma öelnud – tuleb koju, hakka santi toitma*.

AT 1700 (end. Aa 1700*). Ne ponimaaju

Soomest 3, Horvaatiast 1, Kreekast 1, ka USA neegritelt, Aafrikast. Eestist märgitud 2, tegelikult u. 20 teksti.

Eestlane (vahel mulk, hiidlane, tartlane, Haanja mees, ka sakslane vm.) on tavaliselt Peterburis.

Näeb uhkeid maju, kirikuid, poode, laevu jne. Küsib venelastelt, kelle need on. Venelased vastavad: *He понимаю*. Eestlane imestab, kui rikas mees see Jane Pudimaaju on. Veerand tekstidest sellega

lõpebki. Kuid põhiredaktsioon jätkub surnurongi nägemise ja kokkuvõtva vormeliga. Mees näeb surnurongi, küsib, keda maetakse. Vastuseks jälle: *He понимаю*. – Puäntvormel: *Oli küll rikas, aga ikka pidi ära surema*. ~ *Ei tea, kellele varandus jääb*. ~ *Nägin Peterburi rikkaima mehe matuseid*. Vmt.

R. Põldmäel on selle tüübi Eestisse tuleku kohta artikkel "**Ühe rahvanaljandi kirjanduslikust allikast**" ("Keel ja Kirjandus" 1964, nr. 4, lk. 347–351), kust selgub, et jutt on tulnud meile saksa keelest ja on pärit **Johann Peter Hebelilt**, täpsemalt saksa talurahvakalendrist *Der rheinländische Hausfreund*, mis ilmus aastail 1808–1815. Neist kalendrijuttudest avaldati 1811 valimik "**Schatzkästlein des rheinländischen Hausfreundes**". Kas jutu eesti keelde tõlkijaks oli Hurt või nt. Kreuzwald, selles pole Põldmäe kindel, kuid selle tõlke kaudu sattus jutt eesti 1860-ndate aastate kalendresse ja sealt edasi suulisse käibesse ja arhiivitekstidesse.

AT 1702. Üks kokutaja arvab, et teine teda pilkab

On tuntud ka Eestis (kuigi AT järgi Eestist Ø), tegelikult 10-kond teksti.

Poes, laadal vm. kohas müüja ja ostja mõlemad kokutavad.

Tavalisim repliigipaar: *Mi-mi-mis sul müüa?* ~ *Mi-mi-mis sa tahad?* – *Pu-pu-pukinahka*.

Seepeale partner vihastab jne. Lõppplahendused on mittemidagiütlevad.

AT 1710 (end. 1710*). Saapad traadi teel

Sporaadiliselt laialt alalt. AT järgi Eestist Ø, kuid tegelikult üle 10 teksti vähemalt. Mehel on poeg soldatiks või muidu kaugel linnas.

Mees on kas talumees, hiidlane, mulk, setu või Kasaritsa mees.

Poeg tahab, et talle saadetakse midagi (tav. saapad). Mees on kuulnud (või naine õpetab), et

tänapäeval saab kõike kiiresti saata traadi teel ~telegraafiga ~telefoni teel ~"tilletraadiga"

~"tellekraadiga". Mees seob saapapaari kokku ja asetab telefonitraadile. Varsti on nood sealt kadunud (tihti vanad kotad asemele pandud). Mees rõõmustab, et läksidki traadi teel minema.

Naljandid pastoreist ja kirikutegelastest (AT 1725–1849)

L. Raudsepon koostanud kiriku- ja pastorinaljandite registri "*Antiklerikale estnische Schwänke. Typen- und Variantenverzeichnis*" (Tallinn 1969). Registris on toodud ka juttude AT-numbrid.

Raudsepa registrist kokkuloetavad arvandmed peegeldavad adekvaatselt arhiivimaterjali hulka 1960-ndate aastate lõpupoolel. Selles mõttes moodustavad pastorinaljandid haljendava oaasi üldises lünklikkuse ja teadmatuse kõrbes. Samuti on Raudsep leidnud eesti pastorinaljanditele rea seni registreerimata läti, vene ja soome vasteid.

AT 1725–1774. Pastorit veetakse alt ~eksitatakse

AT 1725. Pastor (sõe)kastis

See on jällegi motiivide põimik, mil on samasusi tüüpidega **AT 1358A ja AT 1358B** ning neil omakorda **AT 1535**-ga. Üsna globaalne levik, Soomest üle 50, Rootsist ja Iirist ligi 30 jne. Eestist Aarne järgi 16, Raudsepa järgi 28 teksti.

Eesti AT 1725 all on õieti 2 alltüüpi:

1) pastor või keegi muu kuradina kastis (üle 10 teksti),

2) sulane veab ninapidi abielurikkujaid – perenaist ja selle armukest-seppa (u. 20 teksti).

Need ei liitu omavahel õieti kuskil.

1. Söekastijutt

Pastor (või härra või juut või rätsep vm.) on ühe mehe naise armuke. Mees saab teada, tuleb peale.

Toas on söekast või tünn vm. kapp. (Vahel on mees konteineri ise kohale toonud ja ette

valmistanud, nt. nõge vm. sodi sisse pannud). Pastor peidab end kasti, mees viib kasti välja.

Edasi järgneb u. sama, mis jutus **AT 1358A** (domineeriv jätk): Mees viib kasti linna, pakub müüa, ütleb, et kastis on kurat. Nõgine, paljas pastor pääseb kastist välja, inimesed vaatavad: ongi kurat

(vahel võtab mees kasti avajalt trahvi, et too kuradi lahti laskis). Või on jätk selline nagu tüübis **AT 1358B**: Hakkab kasti vette viima ja pastor põgeneb, siis peksab teda. Või viibki vette (vrd. **AT 1535**). Või laseb vaadi pihta märki.

2. Sepa ja sulase jutt

Perenaine on sepa armuke. Lepivad kokku, et perenaine toob talle head toitu heinamaale või põllule, sepp paneb toojale teemärgid (tikud ~laastud ~oksad ~õled). Sulane tõstab märgid ümber, juhib naise omaenda heinamaale. Peremees imestab, et nii palju sööki. Ühes Saaremaa variandis vastab perenaine üsna saarlasliku vormeliga: *Eks pahem alla, parem peale*.

Vahel sulane sekkub veelgi otsesemalt sündmustikku: teeb ettepaneku, et viib sepale ka toitu, ja ütleb sepale, et peremees sai asjast teada ja tuleb teda tapma. Peremehele ütleb, et sepal on tarvis abi kirvetööde juures. Peremees tuleb kirvega, sepp põgeneb. Perenaisele ütleb, et peremees sai teada ja on vihane.

Või: Viskab leivatükke või mune teele. Peremehele ütleb, et kodus on tulekahju (või süütab ise kuhja). Peremees läheb koju ja korjab ise teelt leiba või mune. Perenaine arvab, et korjab kive, tunnistab üles, palub andeks.

Ühtlasi järjekordne näide sellest, kui vähese psühholoogilise tõepäraga naljand on suuteline leppima: kujutelm tulekahjule ruttavast peremehest, kes ühtaegu rahumeeli teelt mune korjab, võiks ju mõjuda üsna absurdelt, kuid ei häirinud nähtavasti kedagi.

AT 1726*. Pastor teeb lapsele nina

AT järgi ainet ainult Soomest, aga kindlasti ka Venest ja Eestist (16 teksti). Obstsöönne jutt. Pastor sunnib kellegi naist endaga armatsema (seejuures öeldakse kahemõttelisi vormeleid). Kätemaksuks petab mees pastoriproualt kuldsõrmuse või kõrvarõngad vmt. Vrd. **AT 1731**.

AT 1730. Kolm kirikumeest võõra naise juures.

Suur, globaalse levikuga tüüp. Soomest üle 110, Iirist üle 20 jne. AT järgi Eestist 18, tegelikult palju enam (40 ümber?). Eesti variantidest on märgitud 1730-ks ka osa selliseid, mis on tegelikult 1725. Selle numbri all paiknevas eesti materjalis nähtub kaks eri redaktsiooni.

1. "Kolmekordistatud 1725"

Tavaliselt mees ja naine teevad koostööd, vahel mees tegutseb üksi. Armukesed on pastor, köster, kellamees, võõrmünder, papp, diakon, "salomsik" vm. Armukesed on kutsutud eri aegadeks. Kõik jätavad oma rahapanuse ja peidavad end kasti või mujale, nagu AT 1725-s. Vahel ei olegi jätkustseeni. Tavaliselt aga on:

- a) kuradite näitamine või müümine (kuradeid on lihtsalt kolm);
- b) AT 1730-le (või 3-kordsusele) tunnuslikum on aga jätk, kus ehalised peidetakse ahju ja tehakse tuli otsa (umbes sama süütamine nagu ka jutus **AT 1359A**) või peidetakse üks tunni, teine voodi alla, kolmas ahju ja tehakse nendega eri asju.

AT 1730 all on veel mõned keerukad arendused, mis meenutavad sistsuatsioone koomilistest ooperitest, kus nt. pastor käib mehe naise juures ja mees armatseb teisalt papi naise ja kumbki pool ei saa hakata õigust nõudma, aga ainult üks neljast valitseb kogu infot.

2. Ehalised (raid)kujudeks

Põhimõtteliselt sama konfiguratsioon, ainult naise mees on kujurauja või -nikerdaja. Ehalised tulevad jälle üksteise järel intervalliga. Naine ütleb igale: *Mu mees tuleb!* ja saadab ehalised kujudeks valmistoodangu hulka. Lõpuks tuleb mees ise, tihti koos ostjaga, ja teeb "kujudega" mitmesuguseid tegusid, peamiselt kaht asja: 1) kõrvetab neid valgustamise ettekäändel küünlaga; 2) (ostja ütleb või kujur ise leiab, et) kujudel on midagi ebasüüdsalt suur saanud, võtab noa, et korrigeerida. "Kujud" põgenevad ja saavad harilikult ka peksa.

Selles kolme kirikumehe tüübis on sagedane, et järgmisel päeval või pühapäeval ehalised vahetavad kirikus lauldes vm. viisil vormellikul moel infot. (See on sama motiiv, mis tüübis **AT 1831**, kus nad laulsid lambavarguse kohta: *Kas sa said seda sarvikut? – Ei, sain pits-pats pee peale* vms.).

Näiteks: *Ma olen kaotanud 100 rubla ~50 rubla ~mind on pekstud, mu riided röövitud* jne., olenevalt sellest, mis nendega konkreetselt tehti. (Kolmarv töötab ka siin: 3. mees – kellamees või

"salomsik" on kannatanud kõige vähem või eri viisil kui teised. Olen kirjutanud kunagi (vist Järva-Madiselt) üles variandi, kus vähimkannatanud kellamehe suhu oli pandud järgmine lustakas värsike: *Tirilimpsaki, tirilimpsaki, / ei mul pole viga midagi, / mul peitel peesse pisteti / ja uksest välja tõsteti.*)

AT 1731. Poiss ja ilusad saapad

Kelm poiss (vahel kingsepasell) pakub pastoriprouale ja -tüttele, et ta teeb neile ilusad saapad, tasuks armatsegu temaga, või lubab nad ilusaks teha või nende rindu "kullata". Pastorile endale pakub ta peavalu- või muud rohtu: paneb oma "salvi" mütsi vm. kohta ja käsib pastoril käia mööda tuba ja ümiseda: *Ma tean, mis ma tean*. Naised hakkavad kartma, tunnistavad üles.

Tihti järgneb tagaajamisstseen linnu või mõne muu asja valvamisega – **AT 1528** (ka eesti **AT 1534** ühe esindaja alguosa meenutab mitmes mõttes tüüpi AT 1731).

Eestis kontamineerunud sageli **AT 1540**-ga ("Mees paradiisist").

AT 1734*. Härg härja vastu! (See on hoopis teine asi!)

Thompson toob selle puhtrootsi jutuna, aga Eestis on samuti väh. 13 teksti ja ka Soomest ja Lätist on üleskirjutusi.

Mees ütleb pastorile või mõisnikule, et ta härg on pastori ~mõisniku härja surnuks puskinud. Pastor nõuab: *Härg härja vastu!* Mees: *Ei, ikka pastori oma puskis minu oma*. Pastor: *See on hoopis teine asi, mis sa lased oma loomadel ula joosta!*

Mille najal see naljand elab, pole mulle päris selge. Kas see on tabava jätku leidmise jutt? Jätk pole eriti tabav. Või ebaõigluse-hüperbool, sotsiaalse viha väljendus, n-ö. "vaata, mis nad kuradid teevad" -hoiakuga jutt?

AT 1735. Jumal annab kümnekordselt tagasi

Päris lai levik. Soomest üle 120, Rootsist 40, Eestist Aarne järgi 6, tegelikult üle 50.

Täissüžee koosneb enamasti 2-st osast. Alguosa võib tradeerida ka omaette.

Pastoril tekib ajend öelda mehele või kogudusele: *Kes mulle annab, sellele annab Jumal 10-kordselt tagasi*. Öeldu seondub kuidagi veistega – kas nõõrib pastor mingi teene eest mehelt lehma või võtab mees õpetajat kuulda ja annab oma lehma talle vm. Seejärel tuleb pastori ulale pääsenud kümnepäine kari mehe õuele, mees tõlgendab seda lubatud jumalaannina ja jätab loomad endale.

Kümnekond varianti lõpebki nii, et asi läks kohtusse ja mees sai õiguse.

Kuid harilikult järgneb 2. osa, kus pastor paneb ette, et kes varemalt teatud kohas on või teist tervitab, saab õiguse.

Mees peidab end räägitud kohta. Pastor lööb seal toatüdrukule külge – kaasnevad rikkalikud mõistukõnelised vormelid. Valdavad kujundid on: *Kas Johannes ~Peetrus ~Paulus ~Mooses ~Adam ~Jeesus kahe käruga ~Pilaatus ~Paljaspea Tiitus ~Nikutiimus ~püha purikas võib (Uude) Jerusalemma ~Reiterusalemma ~Rooma ~paradiisi (minna)? ~Lase Johannes...* (vrd. ka kuradi põrgusseajamine "Dekameronis"). Muid mõistukõnesid: *kuidas Noa laev Ararati mäe otsa kinni jäi; Hoorebi ja Siinai mägi (rinnad); hea- ja kurjatundmise puu + mao suu, mis Aadamat ja Eevat petnud – anname puu mao kätte*.

Pastor loodab, et ta oli esimene, kuid talumees ütleb, et tema oli juba siis kohal, kui Johannes Jerusalemma läks vms., mis öeldi. Vaikimistasuks saab lehmad või härjad.

AT 1735A. Lapsesuu ei valeta

Levinud sporaadiliselt. AT järgi Eestist 0, tegelikult u. 10, ka Lätist ja Venest teateid.

Köster varastab papi sea või singid. Köstri laps laulab huvitavaid ajuvabu laulukesi:

Õpetaja siga meie korstnas ~ Halli hani oli meie hani, valge hani oli meie hani, meie papa varastas kirikupapa seasingid ära ~ See minu pulk, see sinu pulk ja minu isa sõi kirikhärja seasingid ka.

Papp kuuleb, meelitab last pühapäeval kirikus sama laulma. Köster saab asjast teada, õpetab lapse ümber. Papp ütleb kirikus: *Kuulake nüüd kõik, lapsesuu ei valeta* vmt. (see viimane on ühtlasi vanasõna – vt. nt. EV 5443). Laps loeb näiteks:

...see minu pulk ka, sest kirikhärja narris küla naise ja minu mammat ka;

või: *Halli hani oli meie hani...., kirikupapa elab kõige küla naistega ja minu mammaga ka;*
või: *Õpetaja pruukis külanaisi, kuid meie mamma ei andnud;*
või lihtsalt: *Kõik punapead lapsed ~paljasjalgsed lapsed meie külas on papi omad.*

AT 1736. Raha nõiutakse vapsikuteks, hein tagasi kasvama

Enam levinud Skandinaavias ja Soomes (40), Eestist Aarne järgi 2, tegelikult üle 10 teksti.

Tavaliselt on tegelased peremees ja sulane, mitte pastor.

Sulased on heinal ja laisklevad. Tulevad kord heinamaalt vapsikupesaga ja ütlevad, et leidsid rahakasti. Peremees nõuab, et mis tema maa pealt leitud, on tema oma. Tekib "vaidlus", mis lõpeb sellega, et sulased "neavad" raha vapsikuteks ja heina tagasi kasvama.

AT 1737. Pastorit viiakse kotis taevasse

Globaalne levik. Soomest ja Leedust üle 20, levinud üle Euroopa. Eestist Aarne järgi 11, Raudsepa järgi 70 teksti ümber.

Sündmustik on lihtne: Kelm ilmub inglina või muul moel ja veenab pastorit laskma end taevasse viia. Pastor on nõus, kelm võtab riided, pastor pannakse kotti ning veetakse ja solgutatakse teda mitmel moel.

Štrihh: *Taevatee on vaevaline ~Kitsas tee on kivine* vmt. (pastorit lohistatakse trepist alla või mööda kive ja kelm seletab asjalugu selle aforismiga).

Kuid AT 1737 on väga tüüpiliselt meil (25 tekstis) ja mujal liitunud **AT 1740**-ga (vähkiel küünlad seljas). See eelneb tavaliselt 1737-le ja loob taevassemineku meeoleolu. Samuti on, nagu öeldud, tüüpiline liide jutuga "Meistervaras" (**AT 1525A**), Eestis u. 20 tekstis. Veel on mõned variandid, kus AT 1737 on kontamineerunud jutuga vaimulike lambavargusest "Kas on ka rasvane?" (**AT 1791**).

AT 1738. Pastoreid pole taevas

Põhja-Euroopast taas rohkem. Saksast üle 30, Soomest üle 10, Eestist ka mõned.

1738 "puhas" on Thompsoni järgi haige sepa unenägu. Sepp on kutsunud pastori enda juurde, pastor on põigelnud halva ilma pärast. Kui pastor tuleb, räägib sepp oma unenäo: Peetrus on keeldunud teda taevasse laskmast, enne kui ta näeb seal pastorit. Ta otsis, aga seal polnud ühtki. Kuid on ka alltüüp **AT 1738A*** (sporaadiliselt kogu Euroopast, mitte eriti palju). Kui arvata, et *Jumal mõtleb* on seda eristav tunnus, siis kuulub olemasolev eesti aines pigem sinna. Tsiteerin näitena **S. Läti** valimikus nr. 421 all avaldatud Ambla teksti:

Rannamees oli maarahvale silku viinud ja sõitis nüüd jälle kodu poole. Tee peal tuleb temale kirikuõpetaja vastu ja küsib, kus rannamees käinud. "Käisin üleval pool," vastab rannamees harjunud viisil, kes ikka "ülesse" – maa poole, ja "alla" – mere poole ütlevad. Õpetajal tuli himu meest pilgata ja küsib sellepärast edasi: "No kui üleval pool käisid, nägid siis ka, kas jumal oli kodu?" – "Jaa, kodu oli," vastab rannamees lühidalt. "Mis jumal kodu tegi?" pärib õpetaja uuesti. "Mis tema tegi? – Jumal mõtles!" – "No mida tema mõtles?" – "Jumal mõtles, et palju õpetajaid on ära surnud, aga ükski pole neist taeva saanud, vaid kõik on põrgu läinud," ütles rannamees, hüüdis hobusele "nõõ" ja läks edasi.

AT 1739. Pastor ja vasikas

Lai levik mitmel mandril. Soomes üle 60, Rootsis üle 30, Saksas 16 jne. Eestis Aarne järgi 16, Raudsepa ja kartoteegi järgi 41 teksti.

Süžee on üsna homogeenne.

Tegelane on Eestis õpetaja ~papp ~ka muhamedi kirikuisand (kokku 13 tekstis), juut (9), härra ~mõisnik (11), veel ka kubjas, mees jt.

Põhiredaktsiooni alguosa:

Õpetaja, juut või keegi muu on haige (või vahel tal on suur kõht) ja saadab arstile (või arst küsib talt) pissiproovi. Sulane, kutsar, karjapoiss, tüdruk vm. läheb proovi arstile viima. Teeb pudeli katki või ajab ümber ja võtab lehmalt aseainet. Arst teatab, et õpetaja saab vasika. Tihti antakse

täpsustusi: 1) et see toimub 2 kuu või 2 nädala pärast; 2) et saab kirju või päitsu või härgvasika. Alguse variant – mitte sagedane, kuid korduv (tihti Setust): Magavad naisega nii, et mees on allpool, ja keegi ütleb, et lapse sünnitab see, kes oli allpool.

Keskosa:

Pastor põgeneb kodust (tavaline motivatsioon on, et pelgab häbi ja kuulujutte). On talv ja kõva pakane. Leiab teelt surnu, kel head saapad jalas. Tahab need ära tõmmata, kuid on liiga külmunud, lõikab siis saapad koos jalgadega maha. Jääb kuhugi perre öömajale ja pannakse ahjule või mujale magama. Öösel on seal juhtumisi vasikas sündinud, see tuuakse tuppa sooja ja pannakse pastori kõrvale. Pastor ärkab ja mõtleb, et soo, siin see siis nüüd ongi.

Lõpuosa on jälle kergete variantidega.

1. Pastor on lihtsalt rõõmus, et see on nüüd möödas (pealegi ilma valuta), ja lahkub.
2. Tavaline, sagedasem lõpp: pastor põgeneb ja jätab jalad maha; pererahvas arvab, et nende vasikas on mehe ära söönud. Üsna tihti on veel jätk: pererahvas arvab, et nende vasikas on vanapagan või et talle on kurat sisse läinud, ja tapavad vasika.
3. 5–6 variandis esineb alternatiivne lõpp kaevu või auku kukkumise motiiviga. Kuskilt see pärineb, kuid on eesti tekstides tihti ebaloogiliseks vajunud. Kas vasikas tuleb õpetaja poole ja õpetaja taganeb, mõlemad kukuvad auku või kaevu ja see aetakse kinni; või kutsutakse tark vasikast kurja välja ajama või juudi õpetaja vasikat ristima ja too kukub protseduuri käigus kaevu. Ei julge arvata, kas viimasel motiivil on geneetiline seos ütlusega *ristib surnud vasikaid* ja Kuusalust ning Haljalast üleskirjutatud vanasõnaga *Jodagi joudepapp tegeb, kui ei ole muud, ristib surni vasiku* (EV 2708).

AT 1740 (Aa ee 1740*). Vähkidel küünlad seljas

Sporaadiliselt mitmelt poolt Euroopast, kuid mitte rohkelt tekste. Aarne järgi Eestist 6, tegelikult palju rohkem, kuid harilikult, kontamineerunult **AT 1737**-ga (pastor kotis taevasse) ja **AT 1525A**-ga (meistervaras). Kui palju teda omaette ongi?

Sisu: Petis püüab 100 vähki (või muu arvu või nimetamata hulga), kinnitab neile küünlad selga ja laseb pimedas kirikusse. Ise esineb inglina, kuulutab viimsetpäeva ja kutsub taevateele. Järgneb AT 1737.

AT 1741. Pastor ja kanapojad

Globaalne, *incl.* India. Irist üle 20, Prantsusmaalt 10, Rootsist 7. Eestist 0.

Teenija sööb pastori kanapojad ja pastoril on külaline. Teenija ütleb külalisele: pastor tuleb talt kõrva lõikama (vrd. sama motiiv eesti lastehirmutistes). Pastorile ütleb, et külaline varastas kanapojad. Külaline põgeneb, pastor järele, karjudes: *Jäta mulle vähemalt ükski!* Niisiis puäntrepliigiga kavalusnaljand.

AT 1741*. Kuidas vorstimaks kadus

Thompsoni järgi kirjapanekuid vaid Rootsist, Soomest ja Eestist (Aarne järgi 4, kuid Raudsepa järgi 36).

Pastor (harvemini mõisnik) nõuab rahvalt vorstimaksu. Jutule on tunnuslik, et nimetatakse tihti kohalikke pastoreid ja kohti (Rõngu õpetaja Körber, Taagepera õpetaja Behse, Viru-Nigula õpetaja Hunnius vm.). Enamasti õpetaja nuriseb, et vorstid on liiga väikesed või peened, või vorstimaks tüütav lihtsalt inimesed ära. Teevad hobusesoolikaist või loomamaost jämeda maugu (ja panevad sõnnikut sisse). Tõde selgub hilisemast vestlusest või jõuluajal süües.

Üsna tüüpiline on jätk, kus pastor seda kirikus kantslist kommenteerib (analoogilisi stseene on naljandeis palju). Need repliid on tihti korrastatud **vormeliteks**, näiteks:

Taagepera Behse: *Mõugumaks jäägu ära, sest mõned teevad mõugu mõrudaks ~Tooge ikka ka parajat mauku, aga mitte määratumat mauku!*

Viru-Nigula Hunnius (ei ütle r-i): *Kuulge teie, Võlklä küla mehed, kui teie mulle need jõulu mougud toote, siis älgelge nii lõõgatuid tooge kui mineval aastal.*

Anonüümne Simuna õpetaja: *Paasvere vald tõi pakse mauke!*

Ühes Põlva tekstis esineb terve laulukatke: *Sest ärä olku sunnitu / nee jämme vorsti tegijä / ja suurõ karaski küdsäjä!* (karaskeisse oli pandud aganaid).

Tihti on lõpplahenduseks see, et vorstimaks kaotati ära.

Ühes variandis on kontamineeritud jutuga vorstitegemisest elusa sea abil (AT-numbrita).

AT 1750. Mees haub munadest kanu (haudumishoone pannakse põlema)

See on taas üks munadel haudumise juttudest, mille numbrite ja sisude kokkuviimisega on palju probleeme (vrd. **AT 1218**: Kilplane haub munadel; **AT 1319**: Kõrvits ja jänes; **AT 1677**: Paaž laseb paista, et kindral on hullunud). Ka AT 1750 juures nähtuvad tüpoloogilised segadused.

Aa ee 1750 on tegelikult jutt, kus **haudumishoone pannakse põlema** – Eestis väh. 14 teksti.

See ei ole üldse pastorinaljand. Trikster või lihtsalt "mees" veenab prouat, et kanadega munahaudumine on ebarentaabel, et ta ise hauks palju suurema kurna korraga jms. Hakkab hauduma, teda toidetakse hästi, sööb ka munad. Mitmes tekstis küsib veel kasuka, et oleks soojem haududa. Lõpuks paneb sauna või muu hoone, kus haudumine toimus, põlema, jookseb kana imiteerides ümber hoone ja teeb *kurluks, kurluks!* ~*luks, luks!* ~*terniks!* ~*mats!* ~*klokst, klokst!* ning näib sööstvat poegi päästma. Teda hoitakse jõuga tagasi ja tavaliselt premeeritakse uue saunaga jm. viisil.

Jutt, mis Thompsoni kommentaari järgi otsustades paikneb **AT 1750** all, on hoopis "**Kanapojad õpetatakse rääkima**", mida Eestis näib esindavat vaid 1 J. Poolakessi tekst Räpinast.

Rahvusvahelises aines on see jutt, kus kavalpea saab pastoriproualt loa ise tibud välja haududa ja rääkima õpetada. Saab palju vilja tibudele toiduks. (See on sarnane). Sööb munad, võtab vilja, siis ütleb, et tibud räägivad, et proual on armuke. Saab vaikimistasu. (See on erinev).

AT 1750A. Rääkima koolitatud koer

(Eestist Ø) on analoogiline eelmisega (analoogiat ka **AT 1675**-ga, kus härga koolitati):

Koer õpib rääkima, kuid väidetakse maha löödanuvat, sest päris pastori armukeste kohta.

AT 1775-1799. Pastor ja köster

AT 1775. Näljane pastor

Suur globaalselt levinud tüüp. Thompsoni järgi Soomest 185, Rootsist üle 30, Prantsusmaalt 20, Saksast 15, Venest 12 jne. Eestist Aarne järgi 39, tegelikult (Raudsepa järgi) 117, s.t. kindlasti üks variandirikkamaid švanke Eestis.

Tegelased tavaliselt pastor ja köster (kuid võivad olla ka muu härra ja metsavaht v. kutsar vm. sulane, või ka Vanapagan ja Ants). Pastor käib jahil (või ei tea, mis nälg on, või on rahva vastu kalk), köster ei viitsi teda jahikäikudel saata või otsustab talle muil ajendeil õppetunni anda.

Episoodid:

1. Eksitamine metsa

Köster eksitab nad meelega, ise sööb salaja, tavaliselt puu või kuhja otsas ("teed vaadates"). Ütleb, et sööb käbisid (või kaseurbi, veisesõnnikut, heinu). Pastor proovib ka, aga ei meeldi.

2. Öömajaepisoodid

Saadakse metsast välja ja jäädakse öömajale. Köster ütleb pastorile: siin on komme, et tuleb 2–3 korda söömakutset oodata. Perenaisele ütleb: härra mitu korda kutsumist ei salli, kui kohe ei tule, siis ei tulegi.

AT 1775 materjalis võib korduda stseen, mis on lähedane **AT 1691**-le, kus kass astus sööja jalale:

AT 1775 mitmes variandis astub köster pastorile jala peale, kui aeg on lõpetada. Või ka täpisealt nii nagu 1691-s: nt. kana v. kass v. koer v. pörsas astub jalale.

Järgnevad pimedas süüaotsimise stseenid on ühised **AT 1685**-ga, kus kosilane poolitas herneid ja kõht jäi tühjaks. Pastor sööb tainast (kiislit, juuretist, putru, ube). Tuleb nõõri mööda tagasi, võtab toitu kaasa ka köstrile. Köster on sidunud nõõri toapoolse otsa perenaise voodi külge. Perenaine on end magades paljaks ajanud, ta ümar kõht näib pimedas näona. Siin esineb jällegi paljudes variantides süžeearenduse jaoks mittevajalik **štrihh**: perenaine laseb pussu, pastor mõistab seda nii, et köster puhub arvatava tulise peale, ja ütleb: *Ära puhu, pole palav (õhtul keedetud)*. Pastor manustab putru vm., mis tal kaasas, sinna, kus ta arvab asuvat köstri näo. Perenaine kohkub, et ta on end ära roojastanud, ja läheb kaevule pesema. Järgnevad taas motiivid, mis täpisealt ühised **AT**

1685-ga: Käed jäävad kannu või tõrvatoobrisse. Pastor peab kaevule tulnud perenaist pimedas postiks (või pesupingiks, kiviks, puuks, kasepakuks) ja virutab kannuga, et seda purustada ja käed vabastada. Perenaine arvab, et see oli karistuseks roojastamise eest, ja palub andeks.

Mõnes variandis on öömajastseenid enne, eksitamisstseenid järel.

Väljaspool neid liiteid on **kontaminatsioon** üllatavalt vähe: Setu V. Ruusamäel AT **1560-ga** (moe pärast süüa, moe pärast niita), kord AT **1731-ga** (kus pastoriprouale saapaid tehakse); kord AT **1791-ga** (Kas on rasvane?); kord ka pikem ahel AT **1775 + 1525P** (väike härg sõi suure) + **1737** (kotis taeva) + **1740** (vähid küünaldega).

AT 1777A*. Kirikus koht, kus ei kuule

AT järgi vaid Leedust, Rumeeniast ja Horvaatiast, kuid on ka Lätis ja Eestis (meil väh. 20 teksti).

Köster on joonud armulauaviina. Pastor: *Kes jõi? Köster ei vasta. Miks ei vasta? – Ma ei kuule, siin kirikus on selline koht, kus midagi ei kuule. – Misasja! Hakanud proovima. Köster küsib: Kes köstri naise juures käib? – Selgub, et ongi kirikus koht, kus ei kuule.*

See on taas üks neid hübriidvormilisi jutte, kus lõpplahendus on ühtaegu kavalusakti õnnestumine ja sisuline võit, ning teisalt moodustab ka **puändi**.

AT 1781. Pastor ja köster loendavad naisi, kellega maganud

Põhiliselt soome materjal, Eestis vist tundmatu.

Seisavad kirikuksel ja tähistavad läbiproovitud naisi noogutustega. Köstri naise möödudes noogutavad mõlemad; kui mööduvad papi naine ja tütar, noogutab papp korra, köster kaks korda.

AT 1785A. Koer varastab pastori taskust vorsti

Eestist Ø. Tuntud Rootsis, Iiris, Saksas.

Pastor saab kelleltki koguduseliikmelt vorsti, paneb jutluse ajaks tagatasku. Kirikus on koer, kes varastab selle, või pastor kardab, et võiks varastada. Kellamees vm. ulatab pastorile selja tagant lehe nimedega, kelle abiellumine vaja maha kuulutada – pastor annab talle tagaspidi jalahoobi.

AT 1785B. Naelad kantslis ~Nõel armulaualeivas

AT järgi peamiselt Põhja-Euroopast. Aarne järgi Eestist 5 teksti, tegelikult u. 60.

Aa ee 1785B taga on tegelikult 2 versiooni:

1) "**päris**"-1785B;

2) jutt **määritud kantslist** (AT 1836*).

Mõlemas on stardimotiiviks, et pastoril on kombeks taguda rusikaga vastu kantslit.

AT 1836* on Thompsoni järgi kirja pandud ainult Liivist, kuid teadaolevalt ka Lätist ja Eestist (meilt u. 60 teksti koguni).

Eestis on nood nii tüüpiliselt kontamineeritud, et räägin neist siin üheskoos.

Mõlemas tekib pseudomonoloog, mille osad koomiliselt dissoneeruvad.

AT 1785B: Nõel ~Naelad lüüakse kantslisse: lööjaks on leeripoisid (3 korda) v. köster, kirikumees (4 korda). 1. repliik: *Kes on maailma loonud?* 2. repliik: *Üks kelm on seda teinud ~Kuradi leeripoisid! ~Seda on koerad leeripoisid teinud ~See on leeripoiste töö! ~Köstri karjapoiss, köster ja kurat* (Kad).

AT 1836*: **Kantsel määritud** tõkatiga, tõrvaga, (lehma)sitaga, võiga. Määrijad on taas leeripoisid või kellamees. 1. repliik: *Mis on see ilmaelu?* (põhivariant) *~Mis on armastus?* (1 kord). 2. repliik: *Sula selge või ~sitt ~lehmast.*

Muid variante: (Professor (ka pastor) kateedris): *Mis on kõik maailma tarkus?* (2 korda) – *Selge lapsesitt; Jumala sõna on selge kui – Või; Mis on maailm väärt? – Kaks peotäit lehmast; Kui õige on inimese süda? – Must kui tõkat.*

AT 1785C. Herilased kantslis (Jumalasõna suus, kurat pees)

Thompsoni järgi sporaadiliselt Soomest, Eestist, Rootsist, Saksast jne. Eestist Aarne järgi 4, Raudsepa järgi 33.

Pastoril on kombeks püksata jutlustada või ta joob kantsli varjus või on muidu paha. Trikitegijaiks leeripoisid v. hiidlased v. saarlased v. kirikuteener v. võõrmünder. Herilasepesa, sipelgad või kärbsed pannakse kantslisse või ka nõel tooli sisse.

Vormelid: *Jumalasõna on suus, aga (tuline) kurat pees!* (domineeriv, esineb ka omaette kõnekäänulise vormelina ebavagade kohta) ~ *Pea on täis jumalasõna, pe- täis kuradi kärbseid* (Rap v. Mär, E. Poom) ~ *Pühavaim hoidku teid kõige tõe sisse, aga kurat on minu tagumise otsa kallale tikkunud. Amen.* (Rap, M. Rekkaro) ~ *Jumala rahu olgu teiega, aga mis tulimane kurat on minu pee sees?* (Kuu, J. Esken).

Vahel kontamineerunud **AT 1785B**-ga (naelad kantslis).

AT 1789*. Köster varastab pastori raha

Thompsoni järgi puhteestiline tüüp. Aarne järgi 3, Raudsepal 7 teksti.

Tüübi identiteet on vist olematu. Näib, et tegelikult ei ole selle nr-i taga muud kui **AT 1543**. Jutt on 100 rublast, mida maast üles ei võtaks → asi läheb kohtusse → süüdistatavale laenatakse kohtumiseks kasukas või mantel.

(Aga viidatud on Thompsonil millegipärast AT 1642-le, s.o. kus loll viskab raha konnadele, müüb liha koertele jne. – ju tehniline viga lihtsalt).

AT 1790. Köster räägib härjavargusest kui unenäost

Sporaadiliselt Euroopast. Soomest ligi 50, Eestist Aarne järgi 7, Raudsepa järgi 40.

Tavaliselt on tegelasteks pastor ja köster, või ka köster ja Uulispilli Ants vm. kombinatsioon.

Varastavad härja, tavaliselt mõisahärra härja. Pastor teeb köstrile lihajagamisel liiga. Vargust uuritakse.

Edasiseks sündmuskohaks võib olla nt.: 1) kirik, kus pastor peab kuulutama vargusest; 2) kohus, kus asja arutatakse; 3) pidu mõisniku pool, kus vargusest juttu tuleb. Köster ütleb, et tema teab, kes varastas. Kirjeldab vargust: nii ja naa, nemad pastoriga varastasid (vahel lisab, et härjale pandi tagurpidi saapad või sukad jalga, mis vastas tõele), hakkasid jagama; ühe soolika kallal läksid vaidlema, kumbki haaras ühest otsast (vahel hammastega), tirisid, soolikas lõhkes ja kõik pritsis laiali, siis ta ärkas üles. Pastor saab hirmuõppetundi ja kompenseerib oma ebaõigluse.

Tüüp on kompositsioonitehnoloogialt sarnane paljumotiivilise jutuga **AT 1364**, kus mitmeist asjust räägitakse kui unenägudest (tihti väljapressimiseks vmt. eesmärkidel). Eestis on see jutt ilmselt tundmatu.

AT 1791. Köster kannab pastorit (Kas on ka rasvane?)

Taas hästi suur tüüp: Iirist üle 200, Soomest 130, Rootsist ligi 50, Saksast üle 30 jne. Eestis Aarne järgi 24, Raudsepal 99.

See oli **L. Raudsepa** lemmiktüüp ja eluaegne uurimisteema – vt. tüübimonograafilist kirjutist "*Miks tuli kirikhärrat seljas kanda. Naljanditüüp AT 1791*" kogumikus "Saaksin ma saksa sundijaks" (Tallinn 1976, lk. 365–409). Töö on mentaliteedinäitena väga huvitav, motiivi- ja variandianalüüs väga detailne ja põhjalik.

Tüübi lühiresüme:

Vargad: üks läheb naerivargile, teine lammast varastama. Naerivaras naaseb enne, ootab kalmistul kaaslast, hakkab ajaviiteks naerist sööma. Juhtumisi möödub köster, kuulab: kurat närib surnuaial konti. Kutsub pastorit appi kuraditega võitlema. Pastoril on kas tegelikult või teesklemisi jalad haiged või ta lihtsalt kardab. Lepivad nii, et köster võtab pastori selga ja viib niimoodi sündmuskohale. Ootav naerivaras peab pimedas lähenevat kogu, kel näib olevat midagi turjal, lambavargaks ja hõikab võtmevormeli: *Kas on ka rasvane?* Pastor põgeneb (ja "terveneb").

AT 1807A*. Kelle see kukkur kadus?

Thompsoni järgi ainult Puerto-Ricost, kuid tegelikult ka Eestist (2 teksti), samuti Lätist.

Pastor näitab kantslist pihku peidetud rahakotti ja küsib: *Kelle see...* (valju häälega) *kukkur kadus?* (sosinal). Keegi ei reageeri, jätab kukru endale.

See on ühest küljest ilmselt edukas kavalusakt, teisalt autu tegu, jumalamehe poolt liiati. Ka eesti

naljandeis on pastoril tõesti (igatahes palju sagedamini kui nt. härral) ka kavala tegelase jooni. Sama fenomen ilmneb väga markantselt Hodža Nasreddini koondkujus! Samuti ka perifeerlaste koondkujudes (meil eriti hiidlane, saarlane, setu).

AT 1810. Katekismuse-paroodiad

(s.o. 10 käsku, Meie Isa palve, usutunnistus jne.)

AT 1811. Religioosete töötuste paroodiad

AT 1824. Jutluste paroodiad

Jätan need refereerimata, kuna eesti ega muugi allikmaterjal nende kohta pole korralikult kokku kogutud, ning viitan **L. Raudsepa** töödele:

1) **"Kirik ja ristiusu õpetus eesti rahvaloomingu peegelduses"**

– "Religiooni ja ateismi ajalooost Eestis" (Tln. 1961, lk. 190 jj.);

2) **"Eesti rahvaluulekogudes leiduvad meieisapalve paroodiad"**

– "Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused" VI (Tln. 1961, lk. 141 jj.):

AT 1810A*. Mitu jumalat on?

Thompson nimetab iiri, soome ja serbohorvaatia materjali. Kuid on ka 1 var. Eestist, Virumaalt. Pastor küsib leerilastelt: *Mitu jumalat on?* Leeripoiss: *Laadal oli kolm koormat, aga ma ei tea, palju tükk maksis* (st. räägib ikoonidest).

AT 1825B. Alul oli maa tühi ja paljas nagu see leht mu käes (??)

Raudsep toob selle nr-i all tüübi, mida Eestist on üles kirjutatud 8 teksti ning kus on juttu sellest, et vastased olid vahetanud pastorikandidaadil proovijutluse teksti ja andnud talle selle asemel tühja lehe, kuid ta oli nii võimekas, et jutlustas ka tühjalt lehelt vägevasti ja tuli olukorrast puhtalt välja, ning andis ka vastastele hoobi, alustades jutlust sõnadega: *Alul oli maa tühi ja paljas nagu see leht mu käes* ja näitas lehte kogudusele.

Thompsoni järgi näib **"õige" 1825B** sisaldavat teisi motiive: pastor ütleb jutluse asemel mitmesugust muud galimaatiat.

AT 1825C. Läbisaetud kantsel

Näib olevat küllalt ebaproduktiivne, kuid tuntud laial alal. Eestist Aarne järgi 1, Raudsepa järgi 18 var. Tuntud ka Lätis.

Kantsel võib olla läbi saetud pastori enda poolt, et imesid teha. Kantsel võib olla läbi saetud ka leeripoiste poolt, et nalja saada. Vahel kukub kantsel ilma saagimata kokku, sest pastor oli paks ja raske mees. Jutus esineb tunnuslikult **vormel**(või pigem tiraad) algusega: *Kui kõik maailma puud oleksid kokku üks puu...*

Toon näitena Jüri teksti (nr. 362 **S. Läti** naljandivalimikus):

Meie kirikus see küll old. Old see nüüd Hepner või misuke vana kirikuärra see old, ei mäleta änam. [- - -] See ärra teind ükskord nõnnamoodi jutlust: "Oleks selle maailma metsad kõik üks puu olema ja selle maailma kerved kõik üks kerves ja maailma inimesed üks mees olema. Kui see suur mees võtaks siis selle suure kerve ja akaks seda puud raiuma. Kui see puu langeks siis: raga-raga-raga." Akand ise puuraiumist ja kukkumist kätega järele tegema, kukkunud kõige kantslega raginal maha.

Juttu ühendatakse tihtipeale just Pühalepa pastori **A. v. Sengbuschi** isikuga, kellega seondub kaunis palju muudki naljandiainest.

AT 1826 (Aa ee 1826*). Pastor leiab ettekäändeid mitte jutlustada

Sporaadiliselt materjali laialt alalt, kuid tekstihulgad küllalt väikesed. Eestist Aarne järgi 1, Raudsepa järgi 5 teksti.

Iseendast kena struktuuriga jutuke, kus toimub edukas kavalusakt ja leidub ka idamaise näoga ornamendiks kootud ilus kombinatoorika. Jutt on seotud ka Hodža Nasreddiniga. Pastor on siin leidlik, seega positiivne (et leidlikkus teenib laiskust, selle vastu pole naljandil midagi).

1. pühapäev: *Kas teate, mida ma teile rääkida tahan? – Ei. – Kui te nii rumalad olete, siis ma ei*

räägigi. *Minge koju!*

2. pühapäev (kogudus on leppinud omavahel, et vastavad seekord jah): *Kas teate...? – Jah. – Siis pole teile vaja üle korratagi. Minge koju!*

3. pühapäev (kogudus on kokku rääkinud, et osa vastab jah, osa ei): *Kas teate...? – Mõned vastavad jah, mõned ei. – Siis need, kes teavad, võivad rääkida neile, kes ei tea. Minge koju!*

AT 1827. Üürikese aja pärast näete te mind jälle

Thompsoni järgi vaid Skandinaavia, soome, lapi ja eesti materjali. Eestist Aarne järgi 2, Raudsepa järgi 30 teksti.

Pastor on joodik, rüüpub kantsli varjus aeg-ajalt ja saadab oma tegevust **vormelitega**: *Üürikese aja pärast teie ei näe mind... Üürikese aja pärast näete teie mind jälle*. Nood vormelid pärinevad Johannese evangeeliumist (16,16), kus Jeesus ütleb niimoodi oma jüngritele enne Keetsemeni aeda minekut, kus Jeesus reedeti.

Eesti tekstid on lõpu järgi üpris huvitavad – on justkui 3 varianti lõppe:

1) pastor joob ja ütleb vormeleid, ja sellega lõpebki – st. pastor on siis kaval tegelane (kuigi paha, aga sellest pole midagi, sest kaval tegelane on naljandis paratamatult miskis mõttes paha);

2) kann või pada, kust pastor joob, jääb talle sangapidi kaela rippuma, ta peab koos sellega üles tõusma, kõik näevad seda ja tal on fiasko;

3) domineeriv redaktsioon: siin on pastor jälle kaval, sest ta saab ka sellest olukorrast üle ning ütleb: *See patt ripub teil kaelas nagu see pada minul vmt., jättes mulje, nagu oleks seegi ettekavatsetult show' osa.*

AT 1827A. Mängukaart kukub taskust

Thompsoni järgi ainult Soome ainest (55 var.) + Leedu. Kuid jutt on tuntud ka Eestis (Raudsepa järgi 9 var.).

Pastor mängib õõ otsa kaarte, hommikul läheb leerilaste juurde. Kogemata kukub tal taskust sinna pistetud mängukaart. Näitab seda leerilastele ja küsib: *Kas tunnete, mis kaart see on? – Jah, ristiäss.* Seejärel küsib apostlite pilte seinalt – keegi ei tea. Hurjutab: *Nojah, kaarte tunnete küll, pühakuid ei tunne!*

AT 1828. Nüüd paistab meile selgeste (??)

Raudsep on selle nr-i alla pannud jutu "Nüüd paistab meile selgeste...": Pastor magab kaua, tõmbab kiiruga talaari öösärgi peale ja läheb püksata kirikusse jutlustama. Kantsel on mäda, ta kukub niueteeni läbi augu ja jääb rippuma. Kogudus pistab samal ajal laulma: "Nüüd paistab ..." jne. Tundub, et see pole päris see jutt, mida Thompson on AT 1828 all mõelnud, kuid empiirika pole olnud mulle kättesaadav. Vähemalt **Waldemar Liungman** ("*Die schwedischen Volksmärchen*", Berlin, 1961, lk. 338) toob selle nr-i all rootsi jutu, kus köster tukub kirikus; siis hakkab kukk ukse juures laulma ja köster pistab ka unise peaga laulma.

AT 1828*. Pool kirikut naerab, pool kirikut nutab

Thompsoni järgi on Soome, Eesti ja Ladina-Ameerika materjali. Eestist Aarne järgi 3, Raudsepa järgi 29 teksti.

Tavaliselt kaks pastorit, teine on vahel proovikandidaat. Veavad kihla, et teine peab jutluse, mille peale pool kirikut nutab, teine naerab. Läheb püksata kantslisse ja seab nii, et ühel pool istujad seda näevad ja teisel pool istujad mitte. Ise peab väga haleda ja mõjurikka jutluse. Võidab kihlveo.

AT 1831. Pastor ja köster laulavad lambavargusest

Viitasime analoogilisele stseenile AT 1730 all, kus kirikumehed vahetasid jutluse ajal retsitatiivides oma muljeid äpardustest kujuraiuja naise juures.

1831 levik on üsna lai: Soomest 45, Saksast 14 jne. Eestist Aarne järgi 9, Raudsep on saanud 42 teksti.

Jutust on 2 versiooni (teine neist on Raudsepal loetud eraldi tüübiks):

1. versioon

Pastor saadab kõstri lambavargile. Asi ebaõnnestub. Köster tuleb kirikusse, kus pastor parajasti jutlustab. Järgneb vormeleist koosnev dialoog. Papp: *Kas sa said seda sarvikut ~mähhää ~mik-mäk?* vmt. Köstri vastusvormelis on variandid: 1) *Ei, sain pits-pats ~pips-pops pee peale* vmt. *p*-alliteratiivne vormel; 2) *Ei, külas palju naisi, naistel palju lapsi, lastel laiad silmad* (so. paröömiline üksus, vanasõna – vrd. ka EV 5573); 3) *Uks paugatas, koer haugatas, vana kasukas jäi vahele*.

2. versioon

Ons ta siis õige 1832 või eraldi nr-ita tüüp – Eestist on teda Raudsepa järgi 27 teksti, sh. palju lõunaeesti materjali.

Papp ja köster varastavad koos härgi või vasikaid. Papp ei jaga kõstriga saaki õiglaselt ja pühapäeval köster laulab kirikus: *Papp varast paari härgi! ~Meie papp varastas öösel kaks Ungria härga* vmt. Papi vasturetsitatiiv: *Ole vait, ole vait, see suur sinine saab sinule!* (Taolised imiteerivad retsitatiivid on vene naljandeis ilmselt hästigi sagedased.)

AT 1831B (Aa ee 1829*). Köster, vaata, kas keegi midagi toob!

Thompsoni järgi vaid Eesti ja Rootsi ainest. Eestist Aarne järgi 1, Raudsepa järgi 7 teksti. Jutluse ajal pastor käsib kõstril aknast vaadata, kas keegi midagi toob. Tassitakse ka tõepoolest mitmesugust rämpsu (sh. surnud vasikaid, mädanenud soolikaid jm.), kuid põhiline paar objekte, mis variantidest läbi jookseb, on vankriratas, mille kohta papp arvab, et selle saadab Jumal kõstrile, ja pool siga, mille kohta ta arvab, et selle saadab Issand talle endale.

1832D*. Mitu sakramenti on?

Thompsoni järgi tekste ainult Prantsuse Kanadast. Raudsep on toonud selle nr-i alla 2 eesti juttu, millel on sellega tõesti analoogiat:

- 1) **Mitu sakramenti on?** (ainus kirjapanek Saaremaalt) – leeripoiss v. koolilaps vastab: *Sakrament on koguni otsas, naabri Hans sai veel viimast korda ja suri ära;*
- 2) **rustikaalne vastuküsimus:** Thompsonil on küsimuseks *Mitu teivast on minu isa aias?*, Eestis on tavaline *Mitu pulka on äkkepakus?* Seda versiooni on Raudsepa järgi 9 teksti.

AT 1832N*. Jumala tall lambaks kasvanud

Thompsoni järgi ainult Soome materjali, kuid on ka Eestist (Raudsepa järgi 11 teksti). Leeripoiss peab sügiseks ära õppima laulu "Oh süüta tall". Sügisel alustab: *Oh süüta lammas oh!* – Pastor on imestunud: kuidas siis nii? – *Eks ta ole suve jooksul lambaks kasvanud.*

AT 1832P*. Kes on inimese kurjem vaenlane?

Thompson toob selle puht-soome jutuna, kuid on ka Eestist materjali (Raudsepa järgi 4 teksti). Leeripoiss ei oska küsimusele vastata. Naaber torkab nõelaga. Poiss röögatab: *Kurat!* – *Õige, armas laps, aga pole vaja hõigata nii valjusti!*

AT 1833. Jutluste "aplikatsioonid" (=mugandused?)

So. taas pigem rühm kui konkreetne tüüp, motiivid hajuvad tohutult. Eesti tekste on Raudsepa järgi u. 50. Millised neist on jutluste **paroodiad** (s.t. AT 1824), millised aga **"aplikatsioonid"** (s.t. AT 1833), seda ma ei oska arvata. Ka ei oska ma arvata, mida kujutavad endast need 11 teksti, mida Aarne on selle nr-i alla viinud, sest kopeeritud pole neist ainsatki.

AT 1833A (Aa ee 1833). Mis ütles Paulus?

Lai levik, enam taas Põhja-Euroopast. Eestist Aarne järgi 11, Raudsepa järgi 52 teksti. On loomuldasa samuti jutt juhuslikust ebaõnnest, s.t. dissoneeriva puändiga jutt. Thompsoni kommentaari järgi on sisulisi redaktsioone rohkem, eesti ja slaavi registrid, aga ka juba Aarne FFC 3 igatahes viitavad ainult süžeele, mis on ilmselt ka rahvusvaheliselt domineeriv: Pastor laenab liha lihunikult (vahel on see juut), kelle nimi on Eestis domineerivalt Paulus, sageli ka Mooses (harvem muid: Taavet, Saalomon). Pühapäeva hommikul enne jutlust saadab taas teenija, ~sulase, ~poisi, ~tüdruku, ~kutsari jne. liha võlgu võtma (või ka kõstri viina tooma). Laenajale

õeldakse ära ja ta saabub kirikusse just hetkel, mil õpetaja küsib jutluse käigus retoorilise küsimuse: *Mis ütleb Paulus ~Mooses ~.....?* Sulane või keegi muu arvab, et pöörduti tema poole, ja annab lihuniku sõnad siiralt ja üheselt edasi.

Domineeriv vormel on: *Paulus ~Mooses ~Taavet ~... käskis sitta süüa, kuni vana võlg tasa on* – see vormel (sh. nimele viidates või ka viitmata) käibib iseseisva kõnekäänuna *Söö s-a kuni vana võlg tasa* vmt. vormis, ja on teadmata, kummast kumba laenamine toimus ja kas laenamine üldse toimus Eestis või on see paralleelsus laiem.

Muid variante: *Paulus käskis leent* (vm. veel hullemat) *lakkuda, kuni*; või lihtsalt: *Ütles, et enne ei saa, kui.....*

Reeglina lõpebki jutt selle puäntvormeliga, sest mistahes süžeeline jätk pigem rikuks efekti.

Kuid siin on see Eesti aine kohta küllalt ebatavaline juht, et naljand ilmutab **lokaliseeruvaid** jooni: vähemalt 5 tekstis (3 Kuu, 1 Hlj, 1 Kad) korrigeerib õpetaja puäntrepliiki omapoolsega, näiteks: *Ei, mitte see liha-Paulus, vaid see püha Paulus!*

Veel huvitav nüanss: Soomes on üsna tavaline, et just **sulase** nimi on Matteus, Paavali, Mooses vm. Eestis ei kontamineeru: on vaid üks Palamuse tekst **AT 1833A + 1831** (st. koos vastastikku laulmisega lambavarguse teemal), üleskirjutajaks H. Maasen, ja seegi võib olla lihtsalt tehniline kontaminatsioon (2 teksti järjestikku).

AT 1833 alltüüpideston Eestis veel esindatud:

AT 1833E. Metsanurgas ei kuule suure ilma uudiseid

AT järgi üksikuid tekste laialt alalt. Eestist Aarne järgi Ø, kuid on Raudsepa järgi 5 teksti.

Pastor räägib, et Kristus on surnud teie eest. Eit teisele: *Või Kristus surnud! Meie siin metsanurgas ei kuule ju palju suure ilma uudiseid.*

AT 1833G. Ei tahagi taevasse, põrgus soojem

AT järgi puhtsoomeline (25 teksti), kuid on ka Eestist 1 tekst.

Õpetaja kiidab taevariigi õndsusi ja eideke muretseb, kas seal ikka soe on: tema vana inimene armastab kangesti sooja.

AT 1833H. Kristuse hiigelsuured leivad

Vähe tekste, sh. Soomest, Liivist, AT järgi Eestist Ø, kuid praeguseks on 8 teksti.

Mis annab tüübile identiteedi, ei saa päris täpselt aru.

Kristuse söögi-imetegu (söötis 5 leiva ja 2 kalaga 5000 inimest) on igatahes lähtekohaks. Kuid on nii erinevaid jätke, et tekib küsimus, mitme eri jutuga on tegu, näiteks:

- 1) Eesti tekstides arvab peamiselt leeripoiss, et need leivad pidid olema sauna suurused;
- 2) Thompsoni kommentaaris ütleb pastor ise, et leivad olid suured kui Uurali mäed, ja köster küsib, mis ahjus nad küpsetati;
- 3) ühes soome tekstis pastor eksib (ütleb, et 5000 leivaga 5 inimest); keegi hõikab, et seda suudaks tema ka, asi läheb kohtusse jne.

AT 1834A*. Kui õpib väga halvasti, las õpib pastoriks

AT järgi vaid Soomest ja Liivist. Kuid ka Eestist (5 teksti), samuti Lätist.

Pastor küsib mehelt, kelleks ta poja koolitab. – *Kui õpib hästi, siis arstiks, kui halvasti, siis advokaadiks, kui väga halvasti, siis pastoriks.*

AT 1835B*. Piiblilehed kokku kleepunud

AT järgi ainult Soomest, kuid Thompson märgib, et on ka Ameerikas üldtuntud. Aarne järgi Eestist Ø, kuid on Raudsepa järgi 4 teksti. Ka Lätist on üleskirjutusi.

Pastor loeb 1. Moosese raamatust: *Jumal lõi inimese (mullast).....* ning keerab kogemata mitu lehte järjest ja jätkab sealt, kus Noa endale laeva tegi: *... ja tõrvas seest ja väljast pigiga.* (Eksimise põhjuseks on leeripoiste riugas või juhus).

AT 1836A. Tehke mu sõnade, mitte mu tegude järgi!

Purjus pastor vabandab end selle vormeliga.

AT järgi vaid Soomest, kuid ka Eestist on materjali (Raudsepa järgi 7 teksti).

AT 1836*. Määritud kantsel

See on jutt, millest rääkisime AT 1785B juures – kas omaette tüüp (Thompson on selle formuleerinud ilmselt liivi registri järgi) või AT 1785B redaktsioon (põhiredaktsioon oli mäletatavasti kantslisse taotud **naeltega**).

AT 1837. Pastor lennutab tuvi

Taas peamiselt Põhja-Euroopast (Soomest ligi 30, Saksast ligi 20 jne.). Eestist Aarne järgi 2, Raudsepa järgi 22 teksti.

Taas tegelikult jutt **juhuslikust ebaõnnest**. Sotsiaalseid ulmi aitab ta realiseerida niivõrd, et juhtum on pandud juhtuma tegelasega, kelle suhtes ulmi realiseerida tahetakse.

Pastor dresseerib tuvi ja esineb (või tahab esineda) trikiga, et püha vaim lendab tuvikese näol kirikusse. Kuid juhtub mingi äpardus. Thompsoni ja slaavi registri järgi võib nt. tuvi taskus ära lämbuda.

Eesti versioon on aga umbes selline:

Kirikuteener või sulane või poiss vm. assistent peab õigel ajal laeluugist või muul teel tuvikese sisse laskma. Kord sööb kass tuvikese ära. Tuvilennutamise hetk saabub. Teener sosistab ülalt, et kass söi ära. Õpetaja ei kuule ja teener käratab siis täie häälega: *Kass söi ära!* vmt. Kogodus naerab.

AT 1838. Siga kirikus

Enim materjali jälle Põhja-Euroopast: Rootsist, Saksast, Soomest. Eestist Aarne järgi 12, Raudsepa järgi 73 teksti.

Taas jutt juhuslikust ebaõnnest (haruharva planeeritud).

Siga pääseb mingil viisil kirikusse, uks suletakse, jääb kinni. Kellamees ~kirikumees ~köster (harva juhuslik mööduja) satub kiriku juurde, kuuleb kahtlasi helisid, vahel sõraklõbinat ja arvab: kurat on kirikus (vrd. AT 1791, kus umbes sama motiiv). Teatab pastorile. Pastor riietub talaari, võtab piibli kaasa ja läheb kuraditega võitlema. Siga jookseb hõlmadesse, pastor satub seale selga.

Kui keegi jääb naljandis hõlmapidi kinni või teda viiakse kuhugi vägisi, siis ta hüüab midagi (vrd. nt. veskitiiva külge hakunud tuulikumõlder, kes kordas iga ringi ajal: *Alma!... Lähen aga jälle!...*).

Kulminatsioon ongi siin **pastori vormel** (vahel see küll puudub), mille ta ütleb, kui annab või viskab kellamehele Piibli: *Juhan, korja püha piibel, juba kurat mind viib!* ~ *Jüri, võta piibel, kurat viib minu!* ~ *Mats, võta püha raamat, vii kodu, juba mina lähen, jumalaga!* ~ *Jumalaga, kella-Mats, kurat viib minu!* ~ *Jumalaga, mul on põrgusõit!* ~ *Jumalaga, kellalööja, nüüd kurat minu viib!* ~ *Jumalaga, maailm, kurat viib minu!* ~ *Kurat viib minu kõige hinge ja ihuga põrgu!* ~ *Jüri, Jüri, ma lähen põrgu!*

Paaris uuemas variandis, kus kuradit pole eelnevalt mainitud, arvab pastor, et teda viiakse taevasse (sest on olnud nii õnnis).

Tihti lõpeb jutt mittemidagiütleva **epiloogiga**: et rebenes sea seljast lahti, sai asjast aru, oli häbi jne.

AT 1839A (ja B). Pott on trump!

Eesti materjal, mida AT ei märgi, on koondunud vormeli ümber *Pott on trump!* ja vastab ilmselt nr-ile AT 1839A (Raudsepa järgi 15 teksti): Pastor mängis öö läbi kaarte. Jääb jutluse ajal tukastama, hüüab: *Pott on trump!* ja korrigeerib: *Ma mõtlen seda taevatrumpi, mis võitja taeva viib.*

AT 1839B on versioon, kus sama kaardimänguvormelit kasutatakse jutluse kontekstis kihlveo peale, nt. nii: *Pott on trump, ütlevad patused inimesed, aga usklike trump on Jumal taevas* vmt. Seda esindavaid eesti tekste on Raudsepa järgi 13.

AT 1841. Mis isa ütleb söömist alustades?

Thompson nimetab peam. lms, rootsi ja iiri materjali. Eestist Aarne järgi 3, Raudsepa andmeil 29. Minimaalvormis koosneb jutt õpetaja küsimusest ja leeripoisi realistlikust vastusest, nt.: *Mis isa*

ütleb, kui sööma hakkate? – Poiss, ära tee pükse vastu pada tahmaseks!

Enamasti on jutt aga ülesehituselt n-ö. "väljavenitatud teadmatusena" dialoog. Maksimaalselt venitatud vormis näeb see välja umbes nii: *Mis isa ütleb, kui laua juurde lähete? – Meil polegi lauda. – Kus te siis sööte? – Põrandal. – Mis siis isa ütleb, kui kausi juurde lähete? – Meil polegi kaussi. – Kust te siis sööte? – Pajast. – Mis siis isa ütleb, kui paja juurde lähete? – Siis lööb lusikaga otsaette ja ütleb: "Ää määri, tõbras, tahmaga!"*

Edasi on jälle 2 numbrit, mis on loomuldasa pigem teemad kui kindlad süžeed.

AT 1843. Pastor külastab surijat

AT 1844. Pastor külastab haiget

Raudsep on AT 1844 alla paigutanud jutu (Eestist on see ainus tekst), mis lähtub vormelist *Küll pureb ja lõikab!* (vt. nt. Lätt nr. 239). See jutt mahub kindlasti selle nr-i alla, kuid probleem on selles, et siia mahub lahedasti veel palju muudki.

AT 1847*. Moosese kepp ja Aaroni suitsupann

Vist ainult Soomes ja meil tuntud (Eestist Arne järgi 2, Raudsepa järgi 22 teksti).

Eestis seostatud tihti just Väandra pastori **K. Körberi** nimega.

Pastor ja mõisnik on tülis. Mõisnik kutsub mingil ettekäändel pastori enda poole, lukustab ukse, võtab kepi ja ütleb: *See on Moosese kepp, millega ta kaljust vee välja lõi* (so. viide 2. Moosese raamatule). Pastor võtab püstoli: *Ja see on Aaroni suitsupann!* (Aaron oli Moosese vend, leviidi soost preester, ja kui nad *Exodus*'es (2. Moosese rmt.) käisid vaarao ees, käskis Jehoova: *Viska oma kepp maha, ja see muutub maoks*).

AT 1848A. Pastori kaudkalender

Tekste vaid üksikuid. Ee Ø.

Thompsoni kommentaar sisu kohta: Pastor tunneb ära lihavõtted, kui näeb värvitud munakoori.

Tuhkapäeval on pannud pudelisse 48 kõrvitsaseemet närvida igaks pidupäevaks (umbes täpselt nii).

Mingiti lähedane sellele on süžee **Aa ee 2012***, mis on uuem **AT 2012** ja tuntud ka soomlastel ning slaavi rahvail (Eestist 14 teksti).

Eesti aines: pastor on unustanud pühapäeva ja meenutab nädalapäevi mingite olmeliste tugipunktide kaudu – tegelikult on õieti tegu vormelitega, mis väljaspool seda konteksti kuuluvad lastelaulude hulka, u. sellised: *Esmaspäev tegime heina, / teisipäev ajasime tõrva, / kolmapäev tapsime koera, / neljapäev nülgisime nahka, / reedel riisusime rasva, / laupäeval peksime lapsi.*

AT 1849*. Pastor lehma sabas

Thompsoni andmeil puht-eestiline tüüp, natuke lähedane **AT 1838**-le, kus pastor sõitis sea seljas.

Raudsepa andmeil 51 teksti arhiiviainest.

Tihti ühendatud jälle Pühalepa pastori **A. v. Sengbuschi** nimega (keda mainisime juba eelnevas kui naljandimotiivide kärbsepaberit ja kes teeb naljandeis mitmesuguseid veidrusi). Tavalisimalt käib jutt siiski nimetu pastori kohta.

Kompositsioonis vahelduvad huvitaval viisil püsielemendid ja varieeruvad elemendid. Nood on üldjoontes järgmised:

1. Põhjused, mille ajal pastor lehmalüpsmise juurde või lehma lüpsma satub:

A. Lüpsja on teenijatüdruk:

Aa. Pastor on harjunud hommikuti piima jooma, tüdruk jääb lüpsilt tulekuga kauemaks ja pastor läheb vaatama, mis lahti.

Ab. Pastor kahtlustab, et tüdruk varastab piima, ja läheb kontrollima.

B. Lüpsja on pastori proua, sest nad olid nii vaesed, et ei jõudnud teenijaid pidadaagi.

C. Lüpsjaks on pastor ise:

Ca. Oli teenijate vastu nii paha, et nood alatasa lahkusid.

Cb. Pastoril oli kombeks käia salaja küla lehma lüpsmas.

2. Lüpsistseen: lehma vaevavad parmud või sääsed ja ta vehib sabaga, mis lüpsmist segab. Pastor haarab lehma sabast, et see paigal püsiks.

3. Ajendid lehma sabapidi oma nööbi külge köita:

A. Tüdineb lihtsalt ära.

B. Tahab tubakat nuusata või suitsetada.

C. Tahab kätega omaenda kallalt parme või kärkseid peletada.

4. Seob lehma sabapidi oma nööbi külge.

5. Põhjused, miks lehm jooksu pistab:

A. Säde satub suitsu otsast lehma sabale.

B. Tubakatoos kääksub ja see ehmatab lehma.

C. Kiin või parm pistab lehma valusasti.

D. Sabapidi sõlmimine ise on valus.

6. Lehm jookseb, pastor lehma sabas.

7. Lõpuvormelid:

Kirikulised tulevad vastu (või kellamees ~köster ~suvaline nimega või nimetu vastutuliija), küsivad: *Kuhu õpetajahärra nii kiiruga läheb?* Vastusvormelid, millest mõned käibivad vist ka iseseisvate kõnekäändudena: *Seda teab kurat ja must lehm ~ Seda teab Jumal taevas ja must lehm (maa peal) ~ Ei tea, kuhu lehm viib ~ Jumal teab, kuhu Mustik viib.*

Eriarendusi lõpuvormelites:

Jürist on 2 teksti, kus õpetaja annab instruksioone, mida tema äraolekul laulda ja teha: *Laulu number on 143, tunni aja pärast tulen tagasi ~ Laulu nr. 335, kui ma jutluse ajaks tagasi ei saa, pidagu köster teenistust edasi!*

Ühes Puhja variandis on "kestuslaulmise" motiiv: pastor paneb rahva laulma ja läheb ise lehmälüpsi vaatama; rahvas laulab aga muudkui edasi kogu seikluste toimumise aja.

Kontaminatsioon: 1 kord tüübiga AT 1571* (*Ma olen härra!*), 1 kord tüübiga tüübiga AT 2012 (või AT 1848A), kus pastor loetleb nädalapäevi.

Naljandid muudest inimrühmadest (AT 1851–1874)

See on Thompsoni asutatud lisarubriik, mis Aarne varasemais registrites puudub, ja mille sisalduvad põhitüübid (enamik neist tegelikult temaatilised rühmad) on järgmised:

AT 1851. Naljandid vagadest naistest

AT 1853. Naljandid möldritest

AT 1855. Naljandid juutidest

AT 1860. Naljandid advokaatidest ~juristidest (*lawyers*)

AT 1861. Naljandid kohtunikest

AT 1862. Naljandid meedikutest, arstidest

AT 1865. Naljandid välismaalastest

AT 1867. Naljandid aadlikest ~härradest (*gentry*)

Näib, et midagi suuremat neisse rubriikidesse pole kogunenud, osalt ehk ka seetõttu, et need positsioonid on paljuski juba teiste, alternatiivsete tunnuste või süžeede järgi mujale laiali paigutatud.

Ja viimane suurem rühm AT-registri naljandiosas

2.5. Valetamisnaljandid (AT 1875–1999)

AT 1875. Poiss vaadiga hundi sabas

Produktiivne jutt, tekste ja üleskirjutusi kõikjalt ilmast: Soomest 120, Leedust üle 40, Prantsusmaalt ligi 20, Saksast 25. Eestist Aarne järgi 15, tegelikult märksa rohkem.

Süžee põhituum on üsna lihtne:

Poiss satub mingil põhjusel tunni või kasti. Hunt pistab mingil põhjusel saba tunni august sisse (mis

põhjused need on, see eesti empiirikast ei selgu, kuid kuna on tegu valenaljandiga, siis see ehk eriti oluline polegi). Poiss haarab hundil sabast ja hunt veab ta vaadiga koju tagasi või veab teda seni, kuni vaat puruneb ning poiss pääseb välja.

Päris huvitavad ja varieeruvad on aga eesti aines eellood, mille tulemusel poiss vaati või kasti satub. Tihti on need eellood kuidagi seotud varaste ja varastamisega. Näiteks:

- 1) poiss liitub varastega, nood jätavad ta vargil käies hätta (paneivad aita kinni); saab välja, harilikult nii, et viskab tulijaile jahu vastu silmi;
- 2) varastab edutult ja pannakse karistuseks vaati kinni;
- 3) poiss saadetakse vargaid jälitama ja nood panevad ta tunni kinni;
- 4) poiss ei taha varastega liituda ja vargad panevad ta selle eest tunni kinni;
- 5) lätlased pakuvad poisile toorest liha, ta ei võta seda vastu ja nad panevad ta vaati;
- 6) poiss läheb jalutama, koerad tulevad talle kallale ja ta poeb nende eest vaati;
- 7) ta on paha poiss, isa paneb ta tunni ja viib metsa.

Mitmes variandis eelnevad neile tunnipaneku-stseenidele miskipärast veel ebaõnnestunud katsed rätsepaks õppida.

Edasi on jälle mõned nr-id, millest ei saa aru, mis neid täpselt eristab. Need on

AT 1876. Haned nõõri otsas ja

AT 1881. Haned tõstavad mehe õhku

AT 1876 on Thompsoni järgi tuntud peam. Põhja-Euroopas, rohkem aimest on Soomest (55 teksti). Eestist Aarne järgi 6 (tegelikult väh. üle 10).

AT 1881-st on väheseid tekste mitmelt mandrilt. Eestist Ø.

Eesti aines asub praegu **AT 1876** all, aga peaks ilmselt asuma **AT 1881** all:

AT 1876-le on Thompsoni järgi tunnuslik see, et haned vm. linnud köidetakse ühe nõõri külge, et neid oleks kergem kulli eest kaitsta – siis tuleb kull ja viib nad kõik korraga.

AT 1881 põhimotiiv Thompsoni järgi peaks olema see, et nõõri külge seotud haned viivad mehe õhku. Ja eesti aines esindab nimelt seda motiivi. Haned või kured käivad odra- või hernepõllul ja teevad kahju. Nad joodetakse täis ja lukitakse nõõri otsa. Nõõrimees joob tihti ise ka ja uinub magama ning haned viivad ta lendu. Lõpuks panevad nad ta võõras kohas maha ja järgnevad uued seiklused.

Eesti tekstidele on üsna tüüpiline kontaminatsioon **AT 1875**-ga (st. vaadis olemise jutuga).

1 korral on eesti **AT 1876** (või õieti siis **AT 1881**) kontamineerunud ka **AT 1910**-ga (so. see Münchhauseni-motiiv, kus karu satub rangidesse).

AT 1877*. Poiss õõnsas puus

Thompson märgib ainult Soome (39 teksti), Eesti (4, tegelikult rohkem) ja vene tekste. Eesti üleskirjutused pärinevad rohkem saartelt ja Lääne-Eestist.

Poiss läheb vihmavarju või satub muul põhjusel puuõõnde. Seejärel ehmatab mehi, kes on tulnud puud saagima, ja saab nende hobused niiviisi endale.

2 Reigi tekstis on jätkuks jahimehejutu-motiiv **AT 1896** (haarab hundil sabast ja too jookseb nahast välja).

AT 1889. Münchhauseni jutud

See on Thompsonil taas pigem sülem kui üksiktüüpi tähistav number ja figureerib rohkete alltüüpidenä. Üheski neist pole eesti materjali näidatud, kuid raamatute kaudu on paljud Münchhauseni-motiivid praeguseks eestlastele kindlasti tuntud ja siinsed motiivid tulevad ette ka kontaminatsioonilistes arhiivitekstides.

AT 1889 alltüübid on muidu järgmised:

A. Noor karu talutab vana pimedat karu niiviisi, et noore karu saba on vana suus. Kütt laseb saba läbi ja saab vana karu endale.

B. Küti käsi satub jahiloomale suhu ja ta tõmbab looma suudkaudu pahempidi.

- C. Kirssidega tulistatud ulukil kasvab kirsipuu pähe.
 - D. Hobusest kasvab puu välja ja annab ratsutajale varju.
 - E. Taevast allalaskumine liivast köit mööda.
 - F. Külmunud sõnad või muusika sulatatakse lahti.
 - G. Suur kala neelab mehe alla; selgub, et kala kõhus on terve koloonia eelnevalt allaneelatuist.
 - H. Veealune maailm ja selle imed.
 - J. Üle vee hüppaja pöördub poolelt teelt tagasi.
 - K. Taevast allalaskumine aganatest köit mööda.
 - L. Pooleks raiutud koer pannakse taas kokku, aga eksikombel jäävad tagumised jalad ülespidi.
 - M. Maohammustus paneb asjad paisuma.
 - N. Koer jälitab saaki mitu päeva või kuud järjest.
 - P. Mees raiub kogemata oma hobuse pooleks, ratsutab esimesel poolel edasi, hiljem märkab viga ja paneb pooled jälle kokku.
- Näeme siis nende hulgas mitmeid žanrist žanri **rändavaid absurdimotiive** (liivast köis, aganatest köis, poolelt hüppelt tagasipöördumine).

AT 1890–1909. Jahimehejutud

AT 1890B* (Aa ee 2006*). Saatuslik leib

Näib olevat puhteestiline tüüp. Aarne järgi 3 teksti.

Poiss on puu otsas, karu puu all. Poiss pillab leiva karu nina peale, see sureb hirmust.

AT 1892. Poolekslõigatud hobune pannakse taas kokku (???)

Thompsoni järgi on see jutt hobusest, kes oskab end keerutada ümber oma telje ja mees seob kaika ta saba külge ning kütib niiviisi edukalt rabapüüsid.

Eesti materjal, mis selle nr-i alla on paigutatud, esindab tegelikult Münchhauseni-motiivi **1889P** (st. seda, kus hobune pooleks raiuti ja esipoollel edasi sõideti).

AT 1896 (Aa ee 1896*). Hunt jookseb nahast välja

Levikupilt näib olevat lai, kuid segane ja hõre. Aarne järgi p.o. 8 teksti Eestist, kuid koopiad on kuhugi hajunud.

Hunt naelutatakse sabapidi puu külge ja pekstakse. Ta jookseb nahast välja ja jätab naha kütile.

AT 1900 (Aa ee 1900*). Pääs puuõõnest karu abil

Tekste üsna vähe siit-sealt. Eestist väh. 3 teksti.

Mees on puuõõnde sattunud ja seal on mesilaspesa. Karu tuleb mett noolima ja mees haarab karu sabast või käpast ning pääseb niimoodi välja.

AT 1910 (Aa ee 1910*). Hunt jääb rakmeisse

Veidi tekste siit-sealt. Eestist väh. 5 teksti.

Hunt sööb rakmeis oleva hobuse, satub süües ise aegamisi rakmetesse ja võetaksegi sõiduloomaks.

AT 1920. Valetamisvõistlus

On jälle suure hulga allnumbritega esindatud jutusülem.

AT 1920A. Meri põleb – saab praetud kala

Seda Eestis ei näi olevat, kuid nt. Soomest on registreeritud 110 teksti.

AT 1920B. Pole aega valetada

Sporaadiliselt kogu Euroopast, enim tekste Eestist (Aarne järgi 9, tegelikult väh. 13).

Eestis on **tegelased** härra ja Ants ~Petja-Ants.

Veetakse kihla, et Ants suudab härrat petta. Härra teeb ettepaneku valetada – Ants ütleb, et pole

aega valetada, ja seletab, miks. Seletus ise ongi juba valetamine ja motiivide hulgas on üldtuntud absurde:

- 1) on kibe soolakülviaeg (st. sama motiiv, mida kasutab kilplasnaljand **AT 1200**);
- 2) mitmeid muid soola ja laevaga seotud motiive: nt. ruttab merehädalistele appi ~soolalaev hukkunud ~müüakse odavalt soola ~Rakveres saab ilma rahata soola ~saab odavalt salakaupa ~laevamehed vahetavad kalu tuha vastu vmt.;
- 3) jahu vees -sülem: Tartus aetakse jahu Emajõkke ~Võõpsus aetakse jahu vette.

AT 1920C. Keeld öelda "Sa valetad!"

Levik sporaadiline, sh. Leedust üle 20 teksti. Ee väh. 1.

Härra ja mees veavad neil tingimustel kihla. Mees räägib härrale sügavalt solvavaid asju, nt. et nägi, kuidas härra isa vedas teises ilmas sõnnikut vmt.

Ilmselt on siinseisse valedesse pandud ka muude nr-ite all, eriti tüübisarjas **AT 1960** paiknevaid motiive.

AT 1920G. Suured mesilased ja tavaline taru

Tekste hõredalt siit-sealt. Eestist Ø, kuid olen kindlasti kohanud eestlaste suus lendsõna *Der biine muss*, mis on geneetiliselt seotud selle motiiviga, samuti mingit nõukogude-aegset keerdküsimuse vormis varianti: *Kuidas saab nii olla, et mesilane on härja suurune ja taru lennuauk tavalise suurusega, ja mesilane ikkagi läheb sisse?* – *Kui Partei käsib, kuhu see mesilane pääseb.*

AT 1930. Laiskadema (Schlaraffenland)

Siia on koondatud väga palju absurdimotiive, millest mitmed käibivad iseseisvalt ka retoorikas.

Üleskirjutusi laialt alalt, kõige enam Rootsist (18). Ee Ø.

Näiteid:

- 1) viljamäed, mis tuleb teel läbi süüa;
- 2) küpsetatud kanad lendavad ringi;
- 3) lehm paneb leiba ahju;
- 4) varese niidavad heina;
- 5) kotkas ujub;
- 6) kärbsed ehitavad silda;
- 7) krabid kütivad jäneseid;
- 8) juustumäed;
- 9) mesi jookseb mägedest alla;
- 10) alasi ujub jões.

AT 1931. Mis kodus uudist?

Materjal peam. Skandinaaviast ja Baltimaadelt. Eestist Aarne järgi 2, tegelikult väh. 4.

Tüdruk on läinud linna või poiss kroonusse. Kohtub sulase vm. omakülamehega ja hakkab pärima, mis kodus uudist. Too räägib talle absurde ja küsija usub ning leiab minevikust kinnitavaid argumente. Näiteks:

- 1) karjakoer on saanud pastoriks ~junkruks ~kohtuhärraks → seda ta haukus alati ~seda ta oli alati nii krips ja krops;
- 2) lehm on läinud Saaremaale ammeks → ta oligi juba enne nii emaliku olemisega;
- 3) pull on saanud kuberneriks → seda ta vaatas alati nii võimukalt;
- 4) kass on saanud mõisakokaks ~pereemandaks → seda ta talitas alati;
- 5) kukk on läinud "Vändra kantreks" ~Saaremaale köstriks → seda ta laulis alati;
- 6) (teatav suur) kivi on ära mädanenud → seda need koerad ja kassid seal käisid teda niisutamas ~eks ta oligi seenetanud;
- 7) jõgi või järv on ära põlenud → sedap ta hommikuti ja õhtuti suitses;
- 8) männik on ära uppunud → seda ta oli härmas alati.

AT 1940. Imelikud nimed

Lai levik, Eesti materjali p.o. väh. 2 teksti, kuid hetkel leidmatu.

Tüpoloogilisi seoseid jutuga **AT 1562A**, millest refereerisin vene vormeleid (*Чистота понесла красоту на высоту*).

AT 1950. Kes on suurim laisk?

Tekste kogu Euroopast ja mujalt, sh. Iirist üle 80, Soomest üle 20. Eestist Aarne järgi 3, tegelikult väh. 12 teksti.

Eesti materjal on sisult veidi heterogeenne:

1. Kõige vastavam **AT 1950** konditsioonile on vist see variant, mida Hugo Laur on palju kordi lugenud: Oli laisk poiss tee ääres kraavis küljeli. Mööduja küsis teed – poiss näitas jalaga. Mööduja ütles: *Poiss, tee üks veel laisem tegu, saad rubla!* Poiss ütles: *Pane tasku!*

2. Samast 3-astmeline versioon: On 3 laiska; neilt küsitakse teed ja lubatakse raha – eimene krapsab üles ja näitab teed; teine näitab teed lamades, kuid sirutab käe, et võtta raha; kolmas ütleb: *Pista tasku!*

3. Oskar Leegeni poolt üleskirjutatud tekst Rõugest (ehk veidi kirjandusliku moega, aga ei tea, kas kuskilt loetud, ja kui, siis kust just): Kolm laiska lamavad õunapuu all. Üks ütleb: *Küll on nad kõrgel!* Teine ütleb: *Aga kui nad ise suhu kukusid, ma sööksin neid küll!* Kolmas ütleb: *Kuidas te küll viitsite nii palju rääkida!*

Eraldi motiiv Eestis on "**Loodud ja isehakanud laisk**" – kas ja kui hästi ta sobib tüüpi **AT 1950**, seda ei oska ma arvata. Loodud laisk ei pea töötama, ta lamab ja teda toidetakse. Isehakanud laisk soovib endale sama režiimi. Tehakse katse selgitamiseks, kas ta on ikka loodud laisk: laisad pannakse majja ja maja süüdatakse põlema. Isehakanud laisk põgeneb välja, loodud laisk põleb sisse.

Ja viimane tähtis sülem valenaljandeid:

AT 1960. Suur loom vm. suur asi

Siin toimuvad kõige kaunimal ja klassikalisel kujul mängud mõõtmatega, hüperboolide ja litootestega. Kuid eesti materjal on ses osas tehniliselt nii halvas korras ja siin ringlev motiivide kaos ise nii tohutu, et ma ei saa esialgu anda sellest korralikku ülevaadet.

AT 1960A. Suur härg

Soomest üle 40, Saksast ligi 20, ka mujalt Euroopast. Eestist Aarne järgi 2, praeguseks vist 3–4 teksti kõike, peam. Setust. **Paul Hagu** on neid motiive minu teada lähemalt uurinud.

Näiteks: On suur härg. 3 venda istuvad härjal: 1. sarvel, 2. seljas, 3. sabarootsul. Hakkasid härja jootma – räägitakse, kui tohutult härg jõi. Suur haugas rebis härjalt kintsu. Vennad kukkusid härja seljast kolm päeva. Kellelegi läks puru silma – selgus, et see on härja ärarebitud kints. Rebane hakkas kintsu sööma. See rebane tapeti. Ta oli nii suur, et ei jõutud nülvida. Keegi eit löikas poole ära, pani veel 100 nahka juurde, laskis lapsele mütsi teha. Jne.

AT 1960B. Suur kala

Enamik materjali Soomest (üle 160) ja Rootsist (15). Eestist Ø.

AT 1960C. Suur kalasaak

Taas Soomest, Rootsist, ka Horvaatiast. P.o. 1 tekst ka meilt, kuid kadunud, vist kontaminatsioonide ja põimingute rägastikku.

AT 1960 alltüüpidele on väga iseloomulik liitumine jutuga **AT 1920C** (ei tohi öelda "Sa valetad!"), nii et 1920C on üldraam, mille sees valetatakse 1960 motiive. Samuti jookseb siit läbi mitmeid Münchhauseni-motiive, millest eesti aines on praegu tüüpi **AT 1889** välja registreerimata.

AT 1960D. Suur aedvili

Soomest u. 150, Saksast 14, ka Kreekast 11. Eestist Aarne järgi 7, tegelikult väh. 15.

Eestis on tihti juttu just suurest kapsast. Hüperboolide näiteid:

1) 1 peast sai 10 mehele suppi; 2) 10 meest tantsis kapsakännu otsas; 3) rügement v. polk sõjaväge oli kapsalehe all öömajal.

Samuti on suuri herneid: 1 kaunast sai 10 mehele suppi.

Ka kartuleid on, kuigi kartul on Eestis üsna äsjane taim: neid võeti kangiga, kuid nad olid nii suured, et ei jõudnud koristada ja jäid talveks lume alla ning külmusid; siis raiuti neil kirvega tükke küljest.

Kõigi aedviljade kohta (ja eriti puude kohta alltüübis **AT 1960G**) on läbiv motiiv, et nad olid nii pikad, et neid mööda roniti taevasse või ei saadud pärast enam maha.

AT 1960E. Suur maja

Soomest 70, Rootsist 6, Lapist 1. Eestist p.o. ka 1, kuid kadunud seni.

AT 1960G. Suur puu

Tekste kogu Euroopast, enam Soomest (üle 50) ja Eestist (kartoteegis väh. 55).

Kuid eesti aines, mis selle alltüübi all paikneb, kujutab endast 1960-sisest motiivirägastikku, mis ei piirdu ainult suure puu omadega, vaid jookseb ka läbi **AT 1920C** ja sisaldab mitmeid

Münchhauseni-motiive. Keskne näib meil olevat pikka puud mööda taevasse ronimise motiiv koos liivast, aganaist või jahust köit mööda allatulekuga (st. **AT 1889E** ja **AT 1889K**).

Näiteks: pikk puu, kapsas või uba kasvas pilvini või taevasse; taevas kohtuti jutukaaslase isaga (raamiks **AT 1920C**), kes tegi seal alandavaid töid, nt. oli seakarjas, või vahetas hobuseid kärbestega ja härgi sääskede vastu; kõiega laskuti alla, köit jätkati aganate vm-ga (või ka parmu või sääse nahaga); kukuti alla, kolm sülda maa sisse; kurg tegi pesa pähe, siis rebane tõmbab välja ~või toob ise labida ja kaevab ennast välja.

Ahel võib alata ka suure härja vm. suure loomaga ja siirduda sealt suurte puude või aedviljade juurde. Kui maa seest on rebase abil välja saadud, võib jutt jätkuda rebasega vm. kombinatsioonis.

2.6. AT-numbrita nalju, mis Eestis produktiivsemad (10 või enam arhiiviteksti)

Üldtendentsid:

1. Mis on AT-numbri all, seda on palju. Mis ei, seda on vähem.

2. AT Ø-osas on seos ütlusfolklooriga tihedam kui AT-osas, vormelite osakaal eriti suur.

3. AT-numbritega jutud on kunstilisest küljest ilmselt küpsemad ja "kristalliseerunud".

[Teemaringist "Inimese eluperioodid"]

Kelle nägu laps (10 teksti)

Põhiredaktsioon: haige põrsas tuppa toodud, lapid ümber. Eit kiidab, et isa nägu.

Vormelid: *Tema, mis tema + tema paksud paled tema pikad kõrvad, tema terav nina, tema hele kisa ~ Isa pea, isa nina, isa paled, isa jalad, isa kisa koa* (E. Poom) ~ *Madi tegu, Madi nägu* (Jõh) jne.

Asi tuleb tavaliselt välja (isa vihastab vm.)

Koksi, koksi, pojake! (u. 10 teksti)

(Trükistest võimendatud?)

Ema koob kangast, sõtkub leiba vm. või annab ise poisile kepi või on seljaga lapse poole.

(Lapsehoidmine on tüütu, laps räägib ja pärib, vastatakse formaalselt ja hajameelselt).

Areneb dialoog: *Ema, ma kaksin? – Koksi, koksi, pojake. – Kaksin veel?...Panen riita kah?* jne.

Mitmes **puänt** (aga mitte läbivalt): *Kas kaksin vana kirju ~vana tibu ka?*

Igatahes selgub lõpuks, et poiss kosis kanapoegi.

Laps reedab (härja)varguse (väh. 18 teksti).

Isa või vanemad on midagi varastanud (tavaliselt härja). Tapavad ja nülivad seda (tare peal tavaliselt). Laps on hoiatatud mitte rääkima. Tulevad otsijad, küsivad. Nali tekitatakse lapse poolt öeldud vormelite ja lapseliku loogika kaudu. Arendatumaid näiteid:

Mina memme üvä laps ja taadi tark laps ei ütle ühekiile, ei kiida kellekiile, et taat ja memm tapava lakal külä mussa härgä (Ote) ~ Ma olen taadi tark laps, memme hää laps, ütle ühelgi, kiida kellelgi, taat tappis tare pääl härga, memm haris aganikus soolikaid (Tor) ~ Ei ütle, kus eit ja taat – ei ütle, et taat tapab lae peal härga, ei ütle, et eit harutab aganikus soolikaid (E. Poom) jts.

Sellest piisab üldiselt, et puánt luua ja naljand lõpetada, kuid vahel lisatakse ka lõpplahendus (et nii tuli asi välja jne.)

Kes õpetas lapse rumalasti rääkima?(väh. 37 teksti)

Palju hilist (ERA, RKM). Ilmselt rahvusvaheline. On 3 põhiredaktsiooni alguse või käivitava motiivi järgi:

1. Laps viib härrastele marju (enamasti maasikaid), tavaliselt mõisaprouale (12 teksti).

Tavaliselt dialoog: *Mis maasikad maksavad? – Mis nad sitad ikka maksavad ~Ei maksa sittägi.*

Ema kutsutakse "kohvile", et miks laps ropendab. Ema: *Mis need sitad oskavad sakstega rääkida ~Ma olen neid õpetand, aga kas nad sitad kuulavad ~Kas ta sitt tõesti mõistis nii öelda?*

Seejärel kutsutakse isa "kohvile", et ema ja laps ropendavad. Isa: *Lähen koju, annan nii, et sitt lippab ~taga vmt.*

2. Tekib jutt kellegi söömisest või isust (7 teksti)

2a) Laps saadetakse pastorit haige juurde kutsuma (või sakstelt ravimist saama vms.). Pastor: *Kas haige sööb? Laps: Ei söö sittägi.*

2a) Peres antakse pastorile süüa. Tüdruk imestab: *Õpetajahärä ei söönud sittägi.* Pastor pahandab. Ema omakorda: *Eks ma ole sulle ~talle küll rääkind, oled üks vana pe- vms.*

1 Jõh kontaminatsioon tüübiga "Nurgas olid lutikad".

3. Jutt herneste pehmekskeemisest (7 teksti)

Õpetaja kaupleb mehelt herneid ja poisid läheb neid ära viima (või ajab õpetaja leeripoistega sama jutu). Õpetaja: *Kas keevad ka pehmeks? – Jah, keevad pehmeks kui sitt.* Isaga pahandama. Isa: *Peksan teda nii, et sitt taga vmt.*

Siin tüübi juures ka mõned Lääne-Eesti tekstid hiidlase või saarlase kohta, kus probleem on naisevõtus, lapseristimises vms. – ja jutt lõpeb sellega, et mees lubab anda poisile nii, et tal selline julk taga nagu pastorihärä vorst taldrikul.

Poega kutsutakse tööle ja sööma (10–11 teksti).

See on taas üksus narratiivi ja paröömika piirilt. Kindlasti aga rahvusvaheline, vrd. vene *Tum, udu молотить! – Живот болит. – Tum, иди кашу есть! – Где моя большая ложка?*

Eestis samuti harilikult 2 paari repliike, aga suurest lusikast on ainult paaris tekstis juttu.

Isa ajab poega üles reht peksma (poeg vastab: *Punta ise, vanakurat* (E. Poom) ~*Puntsi ise, vana verjam* (Hlj) vm. mittemidagiütlevat), või kutsutakse teda härjale heinu andma või heinale.

Teine kutse on sööma (Kuu, Hlj tekstides on kutse vormellik: *puder jo keidetud, või sulatud, lusikas pardale pandud*). Tavaline on vastus, et vanemate sõna peab ju kuulama.

E. Poomi ühes tekstis päris ilus 3-osaline repliigistik:

1) Kutsutakse reहेle – *Punta ise, vanakurat.*

2) *Kuu tõusnud ja kukk laulnud. – Kukk laotab oma laiü lõugu ja kuu loob mööda laia taevast, mina tahan magada.*

3) *Puder keedetud ja või sulatatud. – Vanema sõna peab kuulama. Kus tata suurkoost?*

Mees ~poeg ~väimees tähtsas ametis ~tähtis kroonumees(kokku u. 50 teksti)

See on jutusülem, mis Põldmäel kolmeks tüübiks lahku pandud, kuid vahed hajuvad. Mono- või dialoogivormilised jutukesed, kus ema või isa kiidab oma poega v. väimeest, et too (linnas) tähtsal kohal ~suur meister ~kroonumees. Järgnev arendus täpsustab tähtsat staatust ja ühtlasi annulleerib algväite enda. Printsibis puändiga jutud. Vahendid, mille abil puánt tekitatakse, jagunevad nagu

kahte perekonda:

1. Vastuolu tekitatakse ametinime põhi- ja täiendsõna vahele (u. 30). Domineerivamad terminid:

- 1) luasepp ~-sepa sell ~-meister (u. 10);
- 2) kaelkoogu- ~õlpuu- ~loogusemeister (ligi 10);
- 3) tislter: teeb sea- ja vasikaaedu ~äkkeid (4).

Tihti selgub lisaks veel, et ta päris uusi ei tee, aga parandab vanu.

2. Vastuolu tekitatakse (vene laensõnade või barbarismide) uhke kõla ja tegeliku sisu vahele (u. 20).

Põhiterminid: *parabantsik* (7), *arestant* (5), *massuurikas* (4), *pasatski* (2), ka *ridavoi*, *pradjaaga*, *karmantsik*.

Ka ses liinis on lisaks mõningaid tüüpilisi **štrihhe**:

- 1) eit väljendab lisaks muret, kas poeg kaua pasatski, massuuriku vmt. kohta kinni peab, sest ta tükib viina võtma või on kõva peaga;
- 2) eriti *arestant*-lõpulise puandi korral venitatakse dialoog pikemaks sel teel, et eit mäletab, et poeg oli üks tähtis "tant", kuid on unustanud, milline just – teine aitab ja pakub adjutante, komandante, leitnante jne.

Oleks ta niigi ilus kui mina, ta veel hullem kui sina!(u. 10 teksti)

On taas repliigi ja narratiivi piirile kuuluv üksus. Jutuline raam on tavaliselt see, et kaks tüdrukut räägivad kolmandast, et too on saanud mehele ja teine seda kuuldes imestab, kuidas see juhtus:

Oleks ta niigi ilus kui mina, aga ta on veel hullem kui sina.

Edasi kaks omavahel sarnast jutukest, kus tüdruk (või naine või vanatüdruk) ütleb vormeleid, mille üks komponente on meheleasamise ennustused.

Ei viitsi sügisel vilja lõigata, või kapsaid sisse teha vm.

ja leiab oma laiskusele põhjendusi (u. 13 teksti).

Tavalisemad põhjendused:

- 1) *Ema sureb ära ~ Surm viib sinu*
- 2) *Hunt viib koera ~ Susi veese sukakõse* (Se)
- 3) *Mina saan mehele ~ Poiss viib minu.*

Neid asju ei juhtu, jäävad nalga. Seepeale ütleb tüdruk taas vormeleid. Korduvaid elemente nt.:

Oleks (esi ees ja) põld põrandal ~põrand põld olevat, siis lõikaks mis loräb ja keedaks putru mis põrab (Vil) ~ *riibuse ja rääbise, aga puder keeks pajas aina porinal* (Se) ~ *keedaksin pudru, et pada padiseks* (Plv) ~ *Oleks jahu, keedaks pudru pupa-papa, teeks limpa lipa-lapa* (Han).

Tüdruk ajab sigu lauta (u. 15 teksti)

sügisel ja kevadel, ütleb ise neile **vormeleid**.

Sügisel tavaliselt: *Õits lauta, kullake ~seake, / sind süüakse, mind viiakse.*

Kevadel: *Õits lauta, kuradi päralt, / sind ei söödud, mind ei viidud.*

Meenutab veidi dialoogilisi looduskõnelusi.

Seda teed peame kõik käima (37 teksti)

Juba korduvalt nimetatud vellerismi ja naljandi piiriküsimuste juures.

Tehniline vahe on ilmselt ühtlasi selles, et tekst, kus ütlus on alul ja saatelause seejärel, tundub pigem retoorilise üksusena, tekst aga, kus saatelause on alul ja ütlus seejärel, tundub pigem monoloogilise narratiivina.

Eesti tekstides on vahel lisatud ka narratiivsust süvendavaid iludetaile, nt: et eideke oli 80 või 70 a. vana; et ta hoidis teibast kinni või käis kepiga; et ei näinud enam ise, kes sõidavad, vaid küsis jne.

Vahel on sissejuhatust otse mõttetult pikaks venitatud, nagu ühes Viljandi tekstis (J. Johanson'i üleskirjutus):

Pulm sõitnud talust mööda, kui vanatüdruk kükitanud tee ääres oma asjatoimetusel ja ise hoidnud aia tugiteibast kinni, et ümber ei kuku vanaduse nõrkusest. Teised majarahvas on teda hurjutanud, et tulgu tee äärest ära, sest pulm sõidab mööda. Vanatüdruk vastanud: "Seda teed..."

Vanatüdruk peeretab redelil(u. 15 teksti)

Üsna ilusa struktuuriga jutt, tõenäoliselt rahvusvaheline.

Esindab õieti **kitsidushüperbooli**, st. on vanatüdruku põhilisest naljandiproblemaatikast eemal. Vanatüdruk ei raatsi süüa, viib leiva vm. toidu pööningule või laudile, et raskem kätte saada oleks. Viimases näljahädas ronib siiski toidule lakka järele. Viimase pulga peal vallandub tal peeruke.

Repliik: *Ah sina tirtsud ~priuksud alles – pole veel häda midagi!*

Ronib alla tagasi ja sureb nälga.

Tere, tomplik-tämplik!(u. 10 teksti)

Poiss teretab ketravat tüdrukut ~pruuti või ämm miniat: *Tere, tomplik-tämplik ~tomplik-jomplik ~vintlik ja väntlik!* (pidades silmas tüdruku poolt tehtava lõnga kvaliteeti).

Vastusrepliik: *Saab pestud ja keritud (siis) sile – jumalime!*

Seega taas üks vormelinaljandeist.

Mis sul viga oli, sa võtsid meie armsa emakese! (12 teksti)

Puändiga jutt, võib-olla lähtub mingist trükitekstist, loogika on eesti rahvanaljandi jaoks veidi ebatavaline.

Isa soovitab pojalt naine võtta. – *Kuidas ma võtan võhivõõra inimese! – Aga mina võtsin ju ka! – Sina võtsid meie armsa emakese.*

Pruut ja peigmees lonkavad (13 teksti)

Seda juttu meenutasime lühivormikursuses **ütluse, jutu ja loodushäälendi** kokkupuutejuhuna. Pruut ja/või peigmees ja/või isamees lonkavad või on puujalaga, ning nende jalad (või lonkava inimese kasukas vm.) häälitsevad laulatusele minnes või sealt tulles.

Need häälitused on semantiliselt mõtestatud.

Kõige tavalisem peigmehepoolne vormel on: *Kahetsen kaupa! Kahetsen kaupa!*

pruudipoolne: *Mis tehtud, see tehtud! Mis tehtud, see tehtud!*

(Laulatuselt tagasi sõites võivad ka vankrirattad kõhklevalt krääksuda: *Ei teea, mis saai, ei teea, mis saai....* Kui mees selle peale vihastab ja hobusele piitsa annab, muudavad rattad meelt ja ütlevad: *Sai, mis sai! Sai, mis sai!*)

Suurejooneline pulm (u. 25 teksti)

See naljand on kogu eesti muul naljanditaustal üsna erandlik ja huvitav. Ühtlasi on jutt silmapaistvalt produktiivne. Siinse ülevaate alguosas on sellest jutust toodud ka kena näitetekst. Meenutab **valetamisnaljandeid**, ei ole aga vist samatüüpne norra jutuga AT 1961 ("Suur pulm"). Toimuvad mängud **loogiliste vahekordadega, dimensioonidega, sünonüümidega, kõladega**. Teglane, kelle pulmades juttu, on kõige sagedamini anonüümne või nimetamata: vahel on see mina-tegelane, vahel on hiidlane ~kihnlane ~Kihnu Jõnn, vahel kilplane või Kilpla mees, vahel konkreetse nimega: Kivita Mats ~Nodi Toomas ~Reinu pere Reedik.

Süzhees korduvad **absurdielemendid**:

1. Tapaloom ja söögid:

Kõige sagedamini on tapetud 3-päevane orikas, kellest jäi järele ainult 4 kintsu vmt.; vahel oli orikal pekk paks kui pastlanöör; või 4-päevane vasikas, kellest jäi järele ainult 4 kintsu ja 2 külge; vahel söödi ära terve leib, ainult 2 poolt jäi järele.

2. Jook ja anumad:

Odrad, millest pulmaõlu tehti, on vahel nii tihe, et siga sisse ei pääsnud (see on ühtlasi omaette kõnekäänd, mis esindab eesti kk-de hulgas üsna produktiivset *nii et*-vormilist hüperbooli).

Linnaseid on hirmus vähe: 2 toopi ~pool toopi ~külmit vähem kui pool vakka; aga sellest saab hirmus palju õlut: 11 vaati õlut ~5 vaati virrvommi, 6 karakommi, 7 selget õlut või jääb palju järele.

Muid püsielemente:

2 kannu oli laual, teine oli tühi, teises mitte tilkagi;

7 pudelit saia täis, 5 leiba viina täis.

Õlleteo-absurdid on tihti kontamineeritud kahe motiiviga, millel on omaette tüpoloogiline identiteet:

1) motiiv **Õlu põgeneb jõkke** (sellest tuleb juttu eraldi) ja

2) tavaliselt tüüpi **Hiidlase õlletegu** kuuluv motiiv, kus saks või teekäija vm. vihastab lahja õlle peale, millest õlletegija järeldab, et õlu sai liiga kange ja võttis joojal meele peast ära.

3. Pulmamaja ja pulmalaud:

Põhiline: tuba ~tare 6 sülda, laud 7 sülda (vahel pannakse laua ots aknast välja). Või: 6 sülda kuusine tuba, 7 sülda saarine laud.

4. Helid ja tants:

pill hüüdis, rahvas tantsis, hingegei polnud näha ~kära oli palju, kippu-kõppugi polnud kuulda ~võõraid polnudki vmt.

Vanurile meenub pulmaöö (u. 15 teksti)

Tegelane on tavaliselt eit või sant, mitmes tekstis on ta surivoodil.

Puhkeb ootamatult südamest naerma. – ? – Selgub, et talle meenus pulmaöö või esimese öö armastus või abielu esimene neljapäev vmt.

Äpardus abielukotiga (10 teksti)

Abielukott oli peam. Lääne-Eesti pulmakombestikku kuuluv tegelik atribuut – suur kott, mida oli tavaliselt küla peale üks ja mis rändas ringi ning mille ühte soppi oli tehtud lehma- või härjasarvest õhuventiil. Sinna kotti pandi noorpaar pulmaöoks, nii et ühe pea ja teise jalad, ja nad pidid end seal kitsas kohas õigetpidi pöörama ja vahekorda astuma.

Jutt ise on lihtsameelne: pruuupaar pandi abielukotiga lakka ja nad veeresid sealt hobuse või härja selga; too ehmus ja jooksis koos kotiga kes teab kuhu.

Meenutab siis põhimotiivilt veidi jutte **AT 1737** (Pastorit viiakse kotis "taeva") ja **AT 1838** (Siga kirikus).

Mõnedes tekstides on see jutt esitatud otsekui **seletusmuistendina**: on öeldud, et kadunuid otsiti, et see võttis tüki aega jne., ning pärast seda juhtumit abielukotti paneku komme kadus ära.

Ämm paneb pudikeelse minia kõnelema (13 teksti)

Noorik ei kõnele. Ämm paneb põrsa või kassi tervelt koos karvadega patta. See peab tugevaid muljeid jätma ja jätabki ning kui minia seda näeb, ütleb ta mitmesuguseid **vormeleid**.

Põhielemente neist:

1) *Vuih titta ja vuih talvu ~Titada ja talvuda pandat tida patta*

2) *Teda ei töö mia eda miu meed.*

Mulgis on ka selles jutus kasutatud rändvormelit uppunud kassi kohta, millel on paralleele eesti mõistatustes, nt.: *Kat kikikõiva, neli tipajalga, tolo-lolo ka tada* (Krk) vmt. See on siis seesama vormel, mida kohtasime juba jutus **AT 1457**, kus samuti oli probleemiks pudikeelsete tütarde kõnelemapanek.

Laadarahvas, vait, ma hüüan oma naist! (14 teksti)

Seegi üksus on tsitaatkõnekäänu ja narratiivi piiril.

Vahel puudub jutuline kontekst hoopis ja see loetakse kaude välja vormelist endast.

Vahel on jutuainest niipaljukest, et mehel läks laadal naine kaduma ja ta hõikas niimoodi.

Kui palutakse vaikust, et saaks karjuda, siis see on muidugi tõepoolest naljakas.

Naera seda naiste nalja, nii et silmad märjad (u. 10 teksti)

Naine on kuri ja mees tuhvliialune. Peksab kord meest, mees hakkab nutma (tihti läheb just voodi alla nutma). Tuleb võõras: mis lahti, mis viga? Mees tuleb voodi alt välja ja seletab: *Naera seda naiste nalja, nii et silmad märjad!*

Viimane vormel on samuti käibele läinud omaette tsitaatkõnekäänuna.

Lapsehoidja näpistab last (u. 10 teksti)

Naisel on imik rukkilõikusel kaasas, vanema tütre hoida antud. Naine õpetab hoidjat, et näpistagu aeg-ajalt last, nagu oleks tol kõht tühi – siis ta saaks imetamise ettekäändel lapse juurde minna ja veidi puhata. Mõne aja pärast hoidja hõikabki valju häälega: *Kas nüüd näpistan?*

See on iseendast juba ilmne puänti loov repliik, aga u. pooltel juhtudel on lisatud ka süzheeline lõpplahendus: et naisel oli häbi, et ta sai karistada vmt.

Pisut panin, palju sain (u. 10 teksti)

Nimetasime seda vormelit juba ütluste ja naljandite suhete juures kui tsitaatkõnekäändu.

Tegelikult on vormeleid sageli kaks:

1) Mees läheb tööle ja naine hakkab piima keetma. Piim keeb üle, naine läheb kisaga meest kutsuma: *Pisut panin, palju sain!*

2) Lähevad koos vaatama – pada on tühi. Naine ütleb: *Jumal andis, kurat võttis ~Taevast andis, saatan võttis.*

Varastatud jalgratas ja surnud vanaema (u. 10 teksti)

Kuna tegu on jalgrattaga, ei saa jutt isegi olla eriti vana. Enamik eesti tekste on alates 30-ndaist aastaist, arvatavasti trükiallikaist võimendatud. Võiks olla laiema rahvusvahelise tuntusega anekdoot.

On kaks naabertalu või -korterit või kaks samanimelist talu (nt. Mardi või Miku või Käki vm. talu).

Ühes talus on varastatud jalgratas, teises surnu (tav. vanaema vm. naissoost vanur). Pastor tuleb surnut puusärki panema. Satub valesse tallu. Avaldab südamlikult kaastunnet jne. Peremees vastab **puäntvormeliga**.

Läbivamaid komponente sellest:

1) *ega tast väga kahju olegi ~parem ongi, et tast lahti sai*

2) *poisikestel ~lastel ~karjapoistel tallata ta oli*

3) *täismees ta enam ei kandnud ~ma ise teda enam ei pruukinud*

4) *vana logu ta oli ~eest ta logises*

5) *tagant ei pidanud tuult ~tagant lasi luhti*

Seegi jutt on üsna hea näide veendumaks, et puänteeritud anekdoodil polnud päris lihtne ennast kehtestada vanema naljanditraditsiooni taustal: siingi on tihti lisatud liiane süzheeline lõpplahendus; mille sisuks enamasti:

1) et pastor pahandas ~arvas, et vastaja on hull ~arvas, et surnu oli vääritud inimene, ja läks minema;

2) et asi sai pikapeale selgeks ja pastor juhutati õigesse tallu.

Võta poeg ehk poja naine! (u. 10 teksti)

Eit õhkab kogu aeg, et elu on raske – tuleks surm ja viiks ära!

Poeg või sulane või mees simuleerib surma tulekut: tav. toob öökulli tupp (vahel see lendab ise tupp). Ühes Viljandi variandis (H. Niguli tekst) võtab seapõie, kus sees herved, ja krabistab neid.

Eit hakkab paluma ja ütleb arvatavale surmale **püsivormelite** moodi asju.

Põhivormel on: *Võta poeg ehk poja naine, aga jäta mind järele!*

2. korduv vormel: *Suur Jumal, suured silmad, kallid Jumal, karvased jalad, aga küll on kurjal küüned!*

Pärast seda eit enam surma ei soovi.

Ühtlasi järjekordne näide puändi ja süzheelise lahenduse "võitlusest".

Surnu kaob kirstust (u. 15 teksti)

Mingeil asjaoludel kaob matjail sõidu ajal surnu kirstust: üsna läbivalt on matjad purjus ja kihutavad, vahel on ka tee ülesmäge. Voorilised, rukkilõikajad, külapoisid vm. leiavad surnu ja panevad ta puu, posti või aia najale püsti; vahel annavad talle veel malga kätte. Matuselised tulevad surnut otsima, näevad, et surnu seisab, malk käes, asuvad arvatava tondiga mitmel viisil võitlema: manitsevad, hoiavad kinni, löövad jne. Panevad lõpuks kirstu tagasi.

Mõnes variandis surnu püstipanekust algavad motiivid puuduvad üldse ja jutt lõpebki surnuvedajate vormeliga, mis kirstust kadunud põhjavad: *Rigu oli elades, rigu suredes* (J.P. Söggel) ~ *Sitt olid elades, sitt suredes, veel sitem vedades*.

Puues võib surmaga saada(u. 20 teksti)

Tegelane tihti jälle hiidlane või saarlane või nimega isik. Hakkab end pooma, nõör läheb katki.

Kukub alla, saab haiget, ütleb vormeleid:

Kurat võtku seda poomist, nii võib surma ka saada ~tapa ennast veel ära ~tee ennast veel sandiks vmt.

Need vormelid sisaldavad loogikaviga, st. moodustavad printsiibis puändi.

[Teemaringist "Talutöö ja -majandus"]

Sulane pannakse koera eest haukuma(13 teksti?)

Jutt algab enamasti nii, et sulane tapab kogemata pere koera ja peremees käsib tal koera asemel valvata. Öösel tulevad vargad. Sulane haugub **vormelitega** (tihti kolmarvuliselt):

1) *Tuleb, tuleb, tuleb* 2) *Võtab, võtab, võtab* 3) *Läheb, läheb, läheb*

Või: *varas – lõhub – läks*. Või: *tuleb – lõhub – läheb*

Hommikul peremees pahandab: miks ei öelnud? Sulane pareerib: ta ju haukus, ega koerad ei räägigi.

Seega peremehe ja sulase juttudele üldomane kavalusnaljandi struktuur.

Ühe või kahe käe leivatükk? (väh. 12 teksti)

Põhiredaktsioon: Kaubeldakse sulast. Kas tahab ühe või kahe käe leivatükki söögiks? Tahab kahe käe tükki – saab imeõhukese, mida on võimalik vaid kahe käega võtta, et ta pooleks ei kukuks.

E. Poomi (Rap v. Mär) redaktsioonis on erandlikult kaks santi, üks ahne, teine ei. Üks soovib kahe käe tükki, teisele piisab ühe käe tükist. Saavad siis vastavalt.

Väljendil *Kahe käe kannikas ~kahe käe leivatükk* on eesti keeles ka väljaspool seda juttu iseseisev retooriline käive – need on poetilised terminid väga õhukese leivatüki kohta.

Tee söögile silda alla! (väh. 24 teksti)

Nimetasime ka seda juttu juba ütluste ja naljandite suhete juures. Eesti arhiivis on

kõnekäänuvormilisi tekste ja vanasõna EV 8592: *Tahad, et pere vähem sööks, siis tee silda alla*.

Kas siin on kõnekäänd ära fabuleeritud või naljandivormel kõnekäänuks muutunud, seda ma ei tea. Jutuaines on nii vähene, et võiks arvata, et mõistukõneline termin (ütlus) oli algsem.

Jutuna on harilikult nii: Üks perenaine kurdab teisele, et pere sööb kole palju. Teine soovitab: *Tee söögile silda alla ~Pane pudrule hagu alla* (ühes Tarvastu variandis (saatja J. Sikk) soovitab tark, kellelt abi küsiti, *pehme maa peale tee ehitada*). Õpetatu võtab asja bukvaalselt, teeb pudrule peergudest silla alla või viskab hagu laua alla – ei aita. Siis õpetaja seletab ära, kuidas asja pidi mõistma.

Kui on pühad, siis olgu õieti! (väh. 14 teksti)

Taas üksus ütluste ja narratiivide piirilt. Ütlusena kindlasti rahvusvaheline (PS 749: soome + eesti + rootsi). Ka Eestist vs-vormilisi tekste ilma parodeeriva lõputa, lihtsalt: *Kui on pühad, siis olgu õieti* (EV 9362).

"Äranulliv" lõpp seondub Eestis enamasti **lambajalaga**: *Kui on pühad, siis olgu õieti – võta teine pool lambajalga veel ~eit, too lambajalg korruga lauale!*

Soomes on siin harilikult **teine silk**: *Kun on joulu, niin olkoon joulu – paista, akka, toinenkin silakka!*

Seega siis ühest küljest näide tõsimeelsete paröömiat **parodeerimise** tehnika kohta, teisest küljest järjekordne **kitsidushüperbool** (nagu neid palju käibib mulkide või gabrovlaste kohta).

Fabulatsioon ütluse ümber on iseendast tarbetu: ütlus sisaldab ise kogu vajaliku info. Eesti juttudes

on tavaliselt öeldud, et pererahvas oli kitsi, et olid pühad või jõulud vmt. Üsna tihti on repliigile lisatud veel: *...las sööb ennast lõhki!*

Kas hunt karjas käis?(u. 45 teksti)

Niisiis haruldaselt produktiivne AT-numbrita tüüpide hulgas. Õieti polegi see süzheega narratiiv, vaid dialoogiline ahel, mis oma laadilt meenutab piirkonnas **AT 2000 jj.** paiknevaid aheljutte, kuid ei mahu vist ühegi konkreetse numbri alla (kindel selles ei või olla, sest selle piirkonna jutud on pahatihti spetsifitseeritud vaid üsna umbmääraselt).

Tüüp kuulub vist peam. lasterepertuaari. Eesti aines esitatakse teda tihti peremehe ja karjapoisi dialoogina, mille ekspositsioonis karjapoiss on lasknud hundil lambaid murda või ise lamba maha münud – see fabuleering mõjub aga teisese ja kunstlikuna ega lisa dialoogilisele vormimängule midagi olulist, pigem ehk vastupidi.

Dialoogi tavalisemad lülid:

- 1) *Kas hunt karjas käis? – Ega ta kirikus ~kõrtsis ~kodus ei käinud.*
- 2) *Kas lamba ära ka viis? – Ega ta juurde toonud ~Või ta viimata jättis.*
- 3) *Kas viis musta või valge? – Ega ta sinist ega punast viinud.*
- 4) *Kas koer järele ka jooksis? – Ega ta ees jooksnud.*
- 5) *Kas pures kah? – Ega ta silitanud.*
- 6) *Kas hurjutasid kah? – Ega ma tagasi kutsunud ~laulnud ~leelotanud.*

Tavalisemad on 3–4-lülised dialoogid, pikemad on enamasti vist jätkamislusti ajel tehtud *ad hoc* -improvisatsioonid.

Osa heinasaade riisutakse kuhja pealt(u. 15 teksti)

Mitmes tekstis on tegelaseks jälle hiidlane.

Tavaliselt lõpetab see hiidlane vm. kuhjategemist. Keegi küsib, kui suur kuhi sai. Kuhjategija vastab nt. (arvud võivad varieeruda): *Siin on 10 saadu – 7 oli enne ja 3 riisusin veel pealt.*

Jutt on ühtlasi kena näide "loll-targast" repliigist, mille kohta jääb ebaselgeks, kas jutt püüab ütlejat ennast näidata lollina või lollitab ütleja ise oma jutukaaslast või ei ole sellele küsimusele vastamine jutu jaoks üldse oluline või on selle küsimuse püstitaminegi vale.

Väikest heinakuhja ei leita talvel üles (u. 15 teksti)

See on imeliku olemisega jutt, mis elab nähtavasti ka eelkõige vormelite peal. Kuhi on olnud justkui tohutu, kuid ometi saanud nii väike, et seda ei leita talvel üles. Kuhjaotsijate regi jõnksatab juhuslikult millegi vastu – see selgub olevat otsitav kuhi. St. nähtuvad samasugused hüperbooli ja litootese ühendid, nagu neid alatasa kohtab jutusarja **AT 1960** alltüüpides (paarile tekstile ongi liidetud muid sellest tsüklist pärinevaid absurdimotiive).

Vormelite näiteid:

1. Hüperboolid kuhja suuruse kohta:

a) *Kolm sülda mees, kolm sülda hanguvars, kolm sülda sirutab ~Viis sülda viglavars, kolm sülda kargasin, kaks sülda oli hopp ~Redel kolm sülda, hanguvars kolm sülda, hüppab kolm sülda ~Süld meest, süld hanguvalt, sülla süskas ja kolm koputas vms.*

(neil vormelitel on samuti vasteid eesti ütlustes – nt. EV 11408: *Süld meest, teine hangu, kolmas uppi, siis teeb kolme sülla kõrguse kuhja*);

b) mitmesse teksti on sisse pistetud veel eelmises jutus nimetatud saadude pealtriisumise motiiv.

2. Vormelid kuhja leiukoha äratundmise kohta (vahel otse sündmuskohal, vahel hilisemas meenutuses):

kus härg seisatab ja kell kõlksatab (VII) ~härg inat ja regi jõnat (Trv) ~kon härg inat, kell tilat ja regi jõõrat (Rõn).

3. Vormelid selle kohta, mis leitud kuhja ja heintega tehti või kuidas heinad toimisid:

Raiuti kui rähka, lehmad ~loomad ~lambad sõid kui mähka~Loomad jäävad umbrasva ja surevad (külarahvas ütlesid, et nälga).

Hobune kardab kõrdisöömise lurinat(u. 10 teksti)

Tuummotiiv on see, et kuskil peres süüakse nii valju lurinaga, et möödasõitja tuleb sisse ja palub veidi vahet pidada, sest ta hobune kardab seda lurinat.

Vahel on palve siiras ja hobuse kartus tegelik, vahel on tegu mõnitusega, mille seletuseks tuuakse eellugu: nt. vaene pere on rikkaga tülis ja rikas mõnitab vaeseid sel viisil, või vaene tüdruk on rikka poisi kosjad tagasi lükanud ja vaesele läinud ning korvi saanu pilkab neid.

Eesti jm. rahvaste ütlustes esineb *hobusehirmutamise* kujund ka omaette; need ütlused peavad samuti silmas kas valju luristamist (vist ka norskamist), või siis kellegi koledat nägu.

Vorstitegu elusa sea abil (üle 10 teksti)

Verivorstide tegemine (soolikate hoolikas puhastamine, tangutoppimine) on tüütu töö ja eit otsustab asja ratsionaliseerida sel teel, et sööda seale tangu ja tapab siis sea. Mitmetes tekstides tuleb ette söömismuljeid kirjeldavaid **štrihhvorme**id, nt.:

Ma ise neid ikka sõin, aga koer ei võtnud suu sissegi vms.

Roppust ma ei salli! (u. 15 teksti)

Selle tüpoloogilise üksuse on R. Põldmäe formeerinud justkui veidi heterogeenseist elementidest:

1) retoorilise üksuse *Roppust ma ei salli, lapsesitt laualt maha!* variantide minimaalfabuleeringutest;

2) jutust piimapütti uppunud hiire või roti kohta, kes selle vormeli saatel läbi suu tõmmatakse, enne kui ära visatakse; viimane on tegelikult rahvusvaheline (vrd. nt. soome vellerismi "*Kui sa arvad, et ma su lahti lasen, enne kui ma su üle lakun, siis sa eksid rängalt,*" ütles eit hiirele...).

Kuninga toit jõululaupäeval (väh. 12 teksti)

Tüübi tuumainese moodustab talupojafolkloori suurepärase eneseirooniline peeglissevaat, litootes-hüperbool – kujutelm sellest, mida sööb ja teeb jõululaupäeval kuningas, kelle kogu elu naiiv-folkloorsete stereotüüpide järgi on muidugi üksainus suur pidupäev:

Kuningas sööb jõululaupäeval liha ja rasva ~sularasva ja saiasisu ~sööb lusikaga searasva ja peeneks hõõrutud kulda ~hanerasva, kus herneivad sees ~kastab külma rasva kuuma rasva sisse...;

Tihti on lisatud analoogilisi kujutelmi kuninga jõululaupäevase magamise kohta:

...ja magab kahe kasuka vahel ~uue villase kasuka all vmt.

Selle tuuma kommunikatiivne ja narratiivne ümbris on huvitaval kombel vaheldusrikas:

1) põhivorm on dialoogiline: rääkijad on mitmes tekstis taas hiidlased, rannamehed vm.

perifeerlased; räägitakse kuninga või keisri heast elust ja kerkib küsimus, mis ta jõululaupäeval võiks süüa;

2) tuleb ette ka monoloogilisi vorme: keegi arutab kuninga või keisri elu ja teeb oletusi ta jõululaupäevase menüü kohta või esitatakse monoloogiline konditsionaal: *Kui ma oleksin keiser, siis...;*

3) üksus võib funktsioneerida ka keerdküsimusena (kus küsija ise on klassikalisel juhul ka vastaja ja küsimuse adressaadi rolliks on pelgalt õlgu kehitada ja asi ära kuulata).

Sööja hobune päästetakse lahti (väh. 17 teksti)

Vahel satuvad kitsi pererahvas ja ablas teeline lihtviisiliselt vastamisi, vahel toimub kitsi pererahva juures süüasamine kihlveo peale. See võõras on tihti jälle hiidlane. Ta satutab end mingil viisil laua juurde – nt. tõlgendab meelega söömakutsena repliiki, mis pole söömakutse (nt. kutset *perä poole minna* vm.) ja/või pareerib lusika puudumise ettekäände sellega, et tal on endal lusikas kaasas või lihtsalt läheb ja asub sööma.

Pererahvale läheb see liiaks, nad päästavad võõra hobuse lahti ja tulevad talle sellest teatama.

Võõras lahkub, kahmates toast midagi söögipoolist kaasa (seapea ~leiva ~rõnga vorsti ~lihakintsu vm.) ning ütleb seejuures tihti veel mitmesuguseid **vorme**id, nt.:

Tükk suhu, teine puhu! või *Tükk tasku, tükk tasku, ega kõht pole koeraks narrida!* (vrd. ka EV 4771).

Kõrge taevas, lai maailm ja palju kelme (u. 15 teksti)

Kolm töömeest ~selli ~kraavikaevajat ~reisimeest söövad suppi. Supp on kuum, esimene põletab suud. Naljand kasutab seika, et kui inimene haarab kogemata kuuma suutäie, siis ajab pea kuklasse või teeb muid liigutusi. Sööja ajab pea kuklasse, teised küsivad, mis lahti, ta ütleb: *Vaatan, kui kõrge on taevas*. Teine põletab ka, väänab pead või ajab pea selga. Sama küsimus. Vastab: *Vaatan, kui lai ~kaval on maailm*. Seejärel põletab kolmas suud. Sama küsimus. Vastab: *Oi, kui mitu kelmi on ilma peal*. ~*Küll on koeri maailmas!* ~*Miks te kuradid enne ei öelnud*. ~*Küll see külm supp on tuline!* Jne.

Jutul puudub AT-number, kuid ta on kena struktuuriga ja eesti keelest sõltumatu jutt, ehk siis rahvusvaheliselt tuntud.

Juba saiasarved paistavad(u. 10 teksti)

Tavaliselt sant või muu kerjus hakkab linna jõudma, näeb eemalt torne ja ütleb vormeli:

Juba saiasarved paistavad! ja viskab talle antud kannikad või kaerakakud minema.

(Vrd. sama vormel vanasõnana EV 10041 (1 Trm) *Kui saiasarved paistavad, siis kaerakakud kraavi*). Sant ei saa aga linnas rahata süüa, on pettunud ja näljas. Vahel leiab konna, ütleb sellele: *Kidise ja kädise, aga nahka pead sa minema!*

[Teemaringist "Mõis"]

Oi põlvekest! (u. 20 teksti)

See on muidugi eesti (või vähemalt lms) genuiinnali ja toetub *põlv*-sõna polüseemiale.

Tallipoisil või kutsaril on hea elu, hüüab spontaanselt: *Oi põlvekest!* Härra kuuleb seda ja küsib, mis põlvel viga. Mees ütleb, et hobune lõi vastu põlve. Saab piiritust põlve määrida vm. hüvitust.

Kutsar õpetab härrale kiirsittumist (u.15 teksti)

Vist uuemat sorti anekdoot, enamik üleskirjutusi ERA-st.

Härral läheb selle asjaga alati kaua, kutsar saab aga ruttu hakkama. Härra pärib kutsarilt, et miks nii. Kutsar ütleb, et ta oskab õigesti ajastada või õige koha leida. Härra palub talle ka ajastamist õpetada. Kutsar on nõus. Sõidavad siis jälle. Härral tuleb häda peale, palub peatuda. Kutsar ütleb, et pole õige aeg või koht. Veidi aja pärast see dialoog kordub. Ja veel ja veel, ikka tõusvas joones. Lõpuks on härral tuline häda ja ta hüüab, et otsekohe tuleb püksi. Kutsar möönab, et ongi tõepoolest õige aeg v. koht. Härra saabki asjaga väga kähku toime.

Härra ei taha liiga odavat kaupa (u. 10 teksti)

See kaup on tavaliselt müts, saapad v. look. Esimesel korral maksab ese nt. 10 rubla, härra ei soovi osta nii odavat kaupa. Kaupmees (tav. juut) viib asja tagatuppa, toob sama asja uuesti tagasi ja küsib selle eest nt. 25 rubla.

Štrihh: enne hinna tõstmist teeb kaupmees mütsiga midagi rituaalset, nt. tõmbab harjaga üle või lööb vastu põlve; ühes Pärnu tekstis viskab ta mütsi vihaga kuuma supi sisse, see muudab värvi ja muutub "teiseks".

Härrale tuuakse noore kana asemel vana(väh. 11 teksti)

Uuem anekdoot, enamik kirjapanekuid ERA-st.

Proua ära. Härra v. ohvitser otsustab poissmehepõlve nautida ja käsib toapoisil v. kutsaril hankida talle üks "noor kana". Noort ei õnnestu leida ja kutsar toob selle asemel vana. Härra ei märka öösel pimedas midagi, kuid hommikul selgub, et "vana kana" on midagi maha unustanud: kõige sagedamini piibu, (saianaine) oma saiakorvi, (kerjuseit) oma kerjakoti, või tanu, paruka vm. Härra vihastab ja vallandab kanahankija. Proua tuleb rongi pealt või naaseb koju, kui kutsar ootab kurvalt jaamas rongi või pakib oma asju, ja küsib, mis lahti. Kutsar ütleb, et härra on ta vallandanud. Proua küsib, miks siis. Kutsar ütleb, et tõi härrale kogemata noore kana asemel vana. Proua arvab, et selle tühja pärast ei tasu ju head töömeest vallandada, kutsab kutsari endaga koos tagasi ja härra on sunnitud mehe uuesti tööle ennistama.

Paremad läksid paremate juurde (u. 20 teksti)

Kaks härrat või härra ja pastor ja ühel neist seapoiss ~teopoiss ~sulane vm. Poiss saadetakse teisele härrale peo- vm. kutset viima. Kaotab kirja, annab teate edasi suuliselt ja jämedakoeliselt. Härra küsib, kas siis mõnda paremat polnud saata. Poiss vastab: *Paremad saadeti paremate juurde, aga mind saadeti sinu juurde.*

See on taas jutt, kus on raske öelda, millised konventsioonid täpselt kehtivad ja kes täpselt on loll.

"Peeru mõis"(u. 20 teksti)

See on jälle uuem anekdoot, enamik tekste ERA-st. Jutt taotleb teisalt olla seletusmuistend või selle paroodia. Jutu epiloogis märgitakse tihti, et Eestis on mitmeid mõisaid, mida kutsutakse "peeru mõisateks" ja järgnev jutt ise on seletus mõne sellise nimetuse tekke kohta.

Preilil juhtub peolauas piinlik äpardus. Toapoiss, ohvitser või keegi noorhärra võtab süü enda peale ja vabandab kõigi ees avalikult ning saab kingiks mõisa.

[Teemaringist "Usk, kirik, kirikutegelased"]

Toetun siin jälle Raudsepale, kelle sagedusandmed on täielikumad.

Ta ei maksnud elusaltki nii palju! (13 teksti)

Papp küsib lapse matuserahaks nt. 3 rubla. Mees hüüatab pahaselt, et laps ei maksnud elusast peastki nii palju.

Jutt on tuntud ka Venes ja Lätis, seega rahvusvaheline, kuigi AT-numbrita.

Tuli lahti!(13 teksti)

On tuntud ka ka Lätis, kuigi AT-numbrita.

Pastor on siin kaval tegelane. Kirikulised tukuvad. Pastor hõikab äkki keset jutlust: *Tuli lahti!* Tekib segadus ja inimesed küsivad, kus on tuli lahti. Pastor ütleb: *Põrgus – neile, kes kirikus tukuvad.*

Lapsel oli väike viga (13 teksti)

Mees tuleb pastori juurde ja tahab last ristida. Pastor küsib, miks last ennast kaasas ei ole. Mees ütleb, et lapsel oli selline väike viga, et tal polnud hinge sees.

Ristitav laps jäi hobust kinni hoidma (11 teksti)

On Soome ja Läti paralleelid teada.

Juttu saadab tihti kommentaar, et vanasti jäeti sageli lapsed liiga hiljaks ristida. Kord tuleb üks mees jälle last ristima, last pole kaasas. Pastor küsib, kus laps on. Mees ütleb, et laps jäi välja hobust kinni hoidma.

Jumal on andnud, Jumal on võtnud(19 teksti)

On peamiselt vene papiga ühendatud jutt.

Papp ristib talvel jääaugu ääres last ja on ise purjus. Laps kukub jääauku. Papp ütleb selle peale **vormeli** Hiiobi raamatust 1,21: *Issand on andnud, Issand on võtnud, Issanda nimi olgu kiidetud!* (Kõrvuti sellega on samas Hiiobi kohas veel teinegi kuulus piiblifraas: *Alasti olen ma emaihusst välja tulnud, alasti lähen sinna jälle tagasi.*

Kahemõttelised vormelid(15 teksti)

On ka pigem tsükel või rühm kui kindel tüüp.

Pastor ütleb kahemõttelisi vormeleid (ei saa alati aru, kas halva keeleoskuse tõttu või meelega). Näiteks: *tahtis saada, tahtis saada, tahtis ikka õndsaks saada; mul on kõva, mul on kõva, mul on kõva usk Issandasse.*

Kes olid Noa sugulased? (u. 10 teksti)

Leeripoisi-paradigmasse kuuluv jutt.

Peab olema surmkindlalt puht-eesti jutt, sest põhineb eesti keele homonüümial. Leeripoiss v. loetav laps, kellelt on küsitud Noa sugulasi, pakub nugade sünonüüme: kugu ja plõks; pussnuga, pulknuga, kiin ja väits; puss, väits ja lõkats jts.

Pööra teine kõrv ka ette! (11 teksti)

On teada ka vene ja läti paralleele.

Tegelased on pastor ja köster või pastor ja külamees.

Mehed annavad teineteisele kõrvakiile ja saadavad neid piiblilausestega:

Üks alustab ja ütleb: *Kui sulle lüüakse vastu paremat põske ~parema kõrva peale, siis pööra ka vasem põsk ~kõrv ette!* (Mt 5,39, Lk 6,29)

Teine annab vastu ja ütleb: *Mis mõõduga teie mõõdate, sellega peab ka teile mõõdetama* (vormel Kristuse mäejutlusest Mt 7,2; ka Mrk 4,24, Lk 6,38).

Mis on inimese kõige kurjem liige?(u. 10 teksti)

Samuti leeripoisi-tsüklist.

Pastor küsib, mis on inimese kurjem ihuliige, pidades silmas keelt, leeripoiss vastab valesti.

Mitu peatükki on?(17 teksti)

Peab olema taas puht-eestiline. Leeritüdrukult v. koolilapselt küsitakse peatükkide arvu, mõeldes katekismust. Leeritüdrukul või lapsel oli juhtumisi *n* tükki lambapead kaasa pandud ja ta nimetab siiralt nende tükkide arvu.

Mitu käsku on?(u.10 teksti)

Samast seeriast.

Leeri- või koolilapselt küsitakse, mitu käsku on (katekismuses). Ta pakub: 7...25...100. Pastor vihastab ja saadab ta minema. Äraetu küsib kelleltki, palju neid siis on, saab teada, et 10, ja pahandab, et ta pakkus isegi 100, aga pastorile oli sellest ikka vähe.

Mis see on? (väh. 26 teksti)

Jutul on paralleele Soomest ja Lätist, kuigi AT-number puudub.

Pastor küsib leerilapselt mingi käsu kohta käivat *Mis see on?* -küsimust (mis seletab katekismuses vastava käsu mõtet) ja näitab ise näpuga küsitava poole. Too hoiab juhtumisi peos mütsi ja ütleb lihtsameelselt: *See on meie Jaani vana müts, ema paikas ära.*

Kelle peale sa loodad?(11 teksti)

Leeritüdruk: Selle ja selle valge peaga või mingi nimega poisi peale.

Kes härra siin, see härra seal(17 teksti)

Mees ütleb, et tuli põrgust. Härra või pastor küsib, kuidas seal oli. – *Kes härra siin... jne.*

Ka EV 1877 vanasõna-vormiline variant.

On läti paralleel.

Keisrihärra tervitab õigeusklikke(11 teksti)

See on jutt vene papist. Kirikulisi on vähe ja papp ütleb, et keisrihärra on kogudusele suure kingi saatnud. Järgmine kord on kirik puupüsti täis ja selgub, et kingiks on vormel: *Мейе кыргеаулине кейзри херра саадаб кыйкиделе ыйгеускликкуделе палью тухат тервист, ага вот лутери узулисед лаку перзет!*

On üpris mitmeid süzheid, mis teisalt keelenaljad, opereerivad eesti keele leksika jm-ga (st. on genuiinsed), temaatiliselt pilkavad pastori kehva keeleoskust ja koomika-tehnoloogia poolest on kahemõttelised või lihtsalt ropud.

Kell kange, ei saa selga hüpata (28 teksti)

Tegelikult mõeldud väljend: *Keel kange, ei saa selgesti ütelda.*

Ussinussis ja kassinussis (14 teksti)

Tegelikult mõeldud väljend: *Usinuses ja kassinuses.*

Pähkliotsimise-vastane manitsus (10 teksti)

Rajaneb eesti ja saksa keele vahelisele homonüümile (saksa k. *die Nuß*). Pastor sõitleb rahvast, et nood kirikusse mineku asemel pühapäeval pähkleid käivad otsimas. Imestuse või naeru peale teeb korrektiivi: *Ei, ei ma mõtlesin seda saksa Nußi, mitte seda eesti oma.*

Kui Jumal teid õnnistab, tooge mulle ka! (väh. 18 teksti)

Pastor manitseb kogudust sel viisil kantslist. Järgmisel talvel õnnistab Jumal talupoegi suure lumega ja nad toovad pastorile palju koormaid lund.

Kirikus tagasiandmist ei ole! (ligi 40 teksti)

L. Raudsep on leidnud sel jutul olevat ka läti paralleeli.

Jutt koosneb pastori käigust ja talumehe vastukäigust: talupoeg tasub armulauamaksu suurema rahatähega ja pastor keeldub ülaltoodud vormeliga põhjendades raha tagasi andmast; talupoeg omakorda tühjendab armulauapeekri tilgatumaks ja viitab samale põhimõttele.

Las inimene tulla lähemale! (väh. 12 teksti)

Armulauamaksu maksjatest on tekkinud pikk järjekord. Saba lõpupoolel seisab mees, kolmerublane ülessirutatud käes. Pastor arvab, et ta kavatseb loovutada selle kirikule, ja hõikab: *Las inimene tulla lähemale!* Mees lastakse vahele, kuid ta annab ainult viis kopikat.

Kas hall täkk alles?(u. 30 teksti)

Jutt illustreerib pastori folkloorses karakteristikas üsna haruldast pahet – kalduvust hobuseid paristada. Talumehele armulaualeiba andes küsib pastor: *Kas hall täkk alles?* See vastab, et alles. Armulauaviina andes kutsub pastor: *Tule pärast üles käärkambrisse, hakkame vahetama!*

Kas pastorihärra ka pulma läheb?(väh. 11 teksti)

Pastor küsib mehelt jutluse ajal rukkivõlga tagasi. Areneb u. järgmine dialoog: *Millal pastorihärra kodus on? – Esmaspäeval ei ole mina kodus, teisipäeval ei ole mina kodus...* (vahepeal jätkab pastor katkenud jutlust Johannese evangeeliumi 2. ptk. põhjal, kus Jeesus vee veiniks muutis:) *...ja kolmandal päeval said pulmad Kaanas Galilea maal. – Kas pastorihärra ka pulma läheb?*

Kas selle sööd ka ära?(väh. 24 teksti)

Pastor on peres mingit talitust toimetamas ja pärast antakse talle süüa. Laps jälgib pastori söömist ja küsib mitmesuguse toitute kohta: *Kas selle sööd ka ära?... Kas selle sööd ka ära?...* Pastor vastab iga küsimuse peale: *Jah, armas laps* vmt. Lõpuks teeb laps üldistuse: *No oled sina ikka üks vana härg ~täitmatu päits!* vmt.

See on köstri asi!(väh. 14 teksti)

On "kameeleoni"-tehnikat kasutatav nali, millel ka läti paralleel.

Mees kutsub pastorit oma isa matma. Pastor ei viitsi minna ja ütleb: *See on köstri asi! – Aga ta tahtis Teid ennast. – Ükskõik, see on ikka köstri asi. – Aga ta pakkus matmise eest 25 rubla. – No miks sa enne ei öelnud, et see on su oma õnnis isake, ma arvasin, et... jne.*

Mis liigub, see kulub!(väh. 12 teksti)

Naine on kasutanud pastori oinast või pulli oma loomade paaritamiseks ja küsib pärast, ega pastorihärra selle eest ometi tasu soovi. Pastor vastab: *Aga kuidas siis, armas hing – mis liigub, see*

kulub!

Viimases repliigis kasutatakse vanasõna (EV 5841).

Kristuse ihu on otsas(väh. 10 teksti)

Keegi papp on kirglik tamkamängija. Kord on ta terve öö tamkat mänginud ja jutlusele hilinemas, riietub kiiruga ümber ja torkab ähmiga tamkanupu talaari tasku ning kirikus armulauda andes pistab nupu hajameelselt kellelegi mehele suhu. Mees püüab kõva eset süüa ja järeldab: *Kristuse ihu on vist otsas, et juba annavad konte.*

Minu asi – sinu asi – iseasi(väh. 14 teksti)

Uuem anekdoot, materjal peam. fondidest ERA ja RKM.

Pastoril on talutüdrukuga armusuhe, proua on sellest kuulda saanud ja pahandab: *Kas sul häbi ei ole? – See on minu asi. – Aga mulle see ei meeldi! – See on sinu asi. – Aga mis siis, kui ma sellest kogudusele räägin? – No see on iseasi!*

Mis on patu palk?(väh. 16 teksti)

Küsimuse esitab pastor leeripoisile. Oodatav vastus on: surm (vt. apostel Pauluse kiri roomlastele 6,23). Leeripoiss on aga pealt näinud võrgutamisstseeni, kus pastor on tüdrukule tasuks pakkunud vaka rukkeid ja naela võid vms., ja vastab vihjega sellele – st. toimub väljapressimine.

Vägisi ei saa midagi(väh. 17 teksti)

Selles jutus on pastor erandlikult positiivne. Tüdruk on vallaslapse saanud, pastor noomib teda ja tüdruk ütleb, et poiss võttis ta vägisi. Pastor paneb ette teha katse luuavarre ja -võruga (see on praktiliselt rahvapärane luuamäng, kus üks mängijaist püüab luuavart läbi võru ajada ja teine segab teda) ja annab sellega näitliku õppetunni, et vägisi ei saa midagi.

Kes on lapse isa?(väh. 13 teksti)

Tüdruk tuleb oma vallaslast ristima. Pastor küsib, kes lapse isa. Tüdruk ütleb, et nime ei tea:

Metsast ta tuli ja metsa ta läks (müts oli peas ~üsna pastorihärra enda nägu).

Sel vormelil on puhtretoorilisi paralleele: *Metsast tuli, metsa läks ~ Isa metsas, saba seljas jmt.*

[Teemaringist "Teised rahvad"]

Siin küünib 10 üleskirjutuse rajajoonele ainult üks jutt:

Parem ikka kui paljas vesi!(u. 10 teksti)

Motiiv ja vormel ise on kindlasti rahvusvahelise levikuga. Tegelane võib olla rebane, vanapagan vm., rahvusvaheline materjal enamasti vellerismivormis.

Eesti naljandis on tegelaseks reeglina mustlane. Enne joomist või oma hobuse või ema jootmist peeretab jõkke ja ütleb selle repliigi.

[Teemaringist "Tehnika, moodne elu, kultuur"]

Sellest teemaringist kuulub produktiivsemasse ossa ainult paar juttu kohvivalmistamise kohta.

Kohvipaksu eelistatakse vedelale(u. 10 teksti)

Talupoeglik toidueelistuspõhimõte oli teatavasti *Mida paksem, seda parem* ja selle rakendused kohvi kohta on andnud naljaaineid. Siinne aines pole ka õieti koherentse olemisega tüüp, vaid pigem sülem lähisisulisi jutte. Näiteks:

1. Keegi, kellele peres pakutakse kohvi (sant, teenijatüdruk vm.), soovib paksu ka saada või kurdab, et talle paksu ei antud. Vahel talle siis antakse, sööb ja kiidab (või on pettunud).
2. Linnas restoranis tellitakse huvi pärast kohvi ja juuakse-süüakse see koos paksuga.
3. Tehakse esmakordselt prooviks kohvi: vedel visatakse minema ja paks süüakse ära.

4. Pakutakse külalisele kohvipaksu (mitmes tekstis on **štrihh-repliik**: *Küll lapsed lirbivad vedela!*).

Kohvipudru keetmine(väh. 14 teksti)

Keegi tuleb perre, vahel metsavahi perre (jahil olev härra, maamõõtja, rätsep, raamatukaupmees vm.) ja palub perenaisel talle kohvi teha. Annab harilikult terve paki (naela v. 2 naela) kohvipulbrit ja suhkrut. Naine paneb selle kõik patta ja keedab pudru.

Nüansseerivaid detaile: valab kogu suhkru kah hulka; paneb võid silma; paneb soola hulka; paneb veel "teist jahu" hulka, sest puder ei taha paksuks minna; paneb piima ja mune hulka; paneb rätiku peale; kommenteerib: *Leeme nõristasin pealt Punikule*.

Võõras imestab, vihastab, naerab vm.

[Teemaringist "Elukutsed"]

Rätsepa tähtsad õpetused(u. 10 teksti)

On motiivina kindlasti rahvusvaheline (vrd. nt. **AT 150** ("Rebase õpetused"), **AT 150A*** ("Konna õpetused" ja novellilaadiliste juttude vahemik **AT 910–915**), kuid naljandina AT-numbrita.

Rätsep hakkab surema ja kutsub kolleegid või sellid õpetusi saama või lubab suure ametisaladuse edasi anda. Põhiõpetus on: kui õmblema hakata, tuleb niidile sõlm otsa teha (liidetes paiguti muidki, nt. asjale minnes nina vastu tuult keerata).

Rätsep vihjab lihakausile(u. 20 teksti)

See naljand illustreerib ühtlasi tööka, et kui jutust on rohkem arhiivitekste, on jutt ise tavaliselt samuti struktuursem ja kunstiliselt asisem.

Põhiredaktsioon:

Rätsep on peres ja kitsi perenaine toob talle söögiks ainult leent või kartuleid, liha aga peidab ahjuotsale. Rätsep jutustab: *Nägin täna hunti ~nägin unes... nii ligidalt kui see lihakauss seal ahjuotsal*. Perenaine vabandab, et unustas liha, ja toob kausi lauale.

Kagueesti redaktsioon:

Siin on erinevuseks see, et

- 1) rätsepa asemel on enamasti väimees, onu või lihtsalt mees;
- 2) peidetud asju on mitu ja ka mõistukõneline monoloog vastavalt sisukam, näiteks (kirjakeelde tõlgituna):

hunt oli nii kaugel kui lihakauss parsil; võtsin puutüki nagu see viinapudel süngis ja viskasin hunti;

hunt läks kerra nagu need vorstid seal ahjus (Urvaste);

teel oli uss nagu see vorstikera ahjul, tõstis pead nagu see praetud kukk seal polka peal, materdasin teda nii, et jäi nagu see nisuvatsk seal süngipäitses (Vastseliina v. Setu – Jaan Sandra tekst);

nägin teel elajat nagu vorstikera ahjus; võtsin kivi nagu see piirak ahjus, ja hakkasin elajat peksma; elajast jäi selline lihatükk nagu see seal ahjus (Setu).

Kõrtsmik ja mölder põrgus (väh. 17 teksti)

See on järjekordne näide sellest, kuidas asjust, mis pole tegelikkuses vastandlikud, kootakse sümmeetrilisi mustreid, mis näitavad neid justkui vastandlikena.

Tavaredaktsioonis on kõrtsmik ja mölder põrgus (vahel ka vangis) ja räägivad, miks nad sinna sattusid: kõrtsmikul olid liiga väikesed mõõdud ~jättis puudu, möldril olid küll suured mõõdud ~pani kuhjaga (mativõtmist silmas pidades), aga polnud kasu sellestki.

Paaris Lääne- ja Saaremaa tekstis pole kõrtsmikul mitte mõõt väike, vaid viinakallamise laud on viltu (põrgu poole).

Erandtekstis, mille R. Viidalepp on üles kirjutanud kuulsalt Kaarel Jürjensonilt (TMr), on mehi kolm ja nad on kohtu ees. Kõrtsmik jättis puudu, mölder võttis kuhjaga, aga sepp võttis sealt, kust võtta oli, ja pani sinna, kus puudu – kaks esimest pandi vangi, sepp lasti koju tagasi.

Kust sai lemmasõnnik lakke? (väh. 13 teksti)

Tegelaseks enamasti professor, vahel ka tudeng või saks. Professor näeb lehmalauda laes palki või lauda, mis on sõnnikune, ja langeb süvamõtisklustesse selle üle, kuidas lehmäl õnnestus asjaomane aine nii kõrgele suunata. Talumees seletab lõpuks, et palk lebas enne maas, kui ta lakke pandi, ja ununes lihtsalt puhastamata.

[Teemaringist "Lõbustused, tülid"]

Lõputa laul (väh. 16 teksti)

Vrd. ka AT 2300, 2017 jm.)

Veetakse kihla (nt. talumees kaupmehega, sulane peremehega, naljahammas või hiidlane muidumehega), et keegi laulab terve öö järjest. Laulab üht ja sama lühikest motiivi taas ja taas otsast peale. Põhimotiivid on:

- 1) *Jänesel olid pikad jäljed, / pikemad veel kui jänesejäljed*
- 2) *Kitsil olid keerud sarved, / lambal olid laiad sarved ~ Ütsipäije loidu kitsi sarved, / katsipäije kiirdu sika sarved* (Lõuna-Tartumaa redaktsioon?)
- 3) *Susi suuh, sarvõ pääh, / jänes mõtsah, jala all* (Setu redaktsioon?)

Peksmine nahkkinnastega (väh. 12 teksti)

Hiidlane, tartlane, setu poeg, järvakas vm. on kellegagi kakelnud ja refereerib juhtunud. Nali tekib hüperbooli ja litootese kontrastist.

Tavalisemad **vormelid**: *Ta kirvesilmaga tänkis mind veidi ~ andis näts ja näts ~ Ta raudlabidaga ~ raudkangiga ~ margapuuga natuke totsatas. Ma andsin talle nahkkindaga, nii et linn kajas ~ nii et ilm lajatas.*

[Teemaringist "Suhtlemine, teekäik"]

Kahekesi, kahekesi! (u. 10 teksti)

Selgi jutul on puutepunkte loodushäälenditega.

Pimedal metsavahelisel teel hakkab teeline äkki kuulma, et keegi kordab tasakesi: *Kahekesi, kahekesi!* või: *Kihkat-kahkat, kahekesi!* või: *Kus sa lähed?* vmt. Ta kohkub ja hakkab kiiremini astuma, ning ka arvatav rääkimine muutub kiiremaks.

Mitmes tekstis on **štrihh**: käija jõuab metsa veerde või kukub oimetult kraavi ja ütleb: *Tulge nüüd või kolmekesi, mul ükskõik!*

Kodus selgub, et "rääkijaks" oli ta oma kasukas või nahkpüksid.

Jumal viskab santi kiviga (u. 10 teksti)

Sant vaatab oma saaki üle, sorteerib head kannikad eraldi ja viskab aganased metsa või nuriseb nende üle (nt. *See on Otsa Jüri kesine sitt!*), või siis on tal kaasas naine ja/või poiss ning ta annab kehvemad kannikad neile. Kelm viskab santi metsast kiviga – sant arvab, et Jumal vihastas, ja palub andeks.

[Teemaringist "Keelenaljad"]

Pole keanakut ega veanakut sihen (u. 10 teksti)

Ka see on ütluse (tsitaadi, vormeli) ja narratiivi piiril olev üksus. Tegelikult murdekeelega pole siinseil vormelitel küll suurt pistmist, igatahes aga on nende mõtteks kiita omakandi keelemurde puhtust keeles, mis peaks tegelikult näima vägagi väänatuna, nt.: *Küll mede keel on puhas, pole keanakut ega veanakut ~ kianet ega vianet ~ kiänu ega viänu sihen ~ sies.* Või näiteks Kõo mehe suhu pandud repliik: *Küll Veandra mees keanab ja veanab, aga soabas jääb ikka soapaks.*

[Teemaringist "Perifeerlased"]

Leib paneb mehe kepsu lööma (u. 10 teksti)

Taas jutu ja ütluse piiripealne tüüp, mis minijutuna koosneb saarlasele või hiidlasele kui ütlejale osutavast saatelausest ja vormelist: *Leib pole küll suur asi, aga paneb mehe küllalt kepsu lööma, kui teda ei ole.*

Tuleb ette ka vellerismivormis, repliiki on samuti pakutud vanasõnana (EV 5698).

Saarlane veab leiba enda järel (väh. 13 teksti)

Saarlane (tavaliselt kraavitööline) on leiba ostnud, veab seda nööriaga enda järel ja ütleb: *Olen sinu järele küllalt jooksnud, jookse sa nüüd minu järele!*

Sellestki tüübist on vellerismivormilisi üleskirjutusi.

Lase korsten lahti, raha käes! (väh. 12 teksti)

Hiidlased või saarlased ehitavad suurel maal korstnat vm. rajatist, see saab nii viltune, et ei seisa omal jõul ja üks ehitaja hoiab seda kinni, seni kui teine palgaasjad õiendab. Kui raha käes, ütleb palgamees kinnihoidjale mitmesuguseid **repliike**, nagu: *Mis sis änam, sis muedu pühime metsi! ~ Pass käde ja nüüd muudkui metsi! ~Joen, lase korsten lahti, raha kees!* jmt.

Lammast süüakse koos "pinnaga" (väh. 14 teksti)

Hiidlased või saarlased on mõisas või peres tööl. Neile antakse toiduks lammas ja pärast küsitakse nahka tagasi. Mehed on naha juba maha münud ja teesklevad siiraimat imestust, sest nende pool söödavat lambad ikka "koos pennaga".

Iga tühja asja ei tasu rääkida (u. 10 teksti)

Selle õpetusvormeli poolest on sarnane jutuga **AT 1562**, kuid täitmise-poole poolest sellest erinev. Hiidlast või rannameest manitsetakse, et iga tühja asja ei tasu rääkida. Keegi kukub merre (tihti manitseja naine), manitsetu näeb seda, kuid ei lausu sõnagi. Pika uurimise peale asi selgub, kuid manitsetu viitab manitsusele.

Hiidlase õlletegu (u. 15 teksti)

Siia paigutatud materjal on mitmes mõttes hajus ja heterogeenne, kuid sisaldab teisalt ka mitmeid korduvaid motiive:

1. Õlleteoga seotud motiivid, mis tulid ette ka tüübis "Suurejooneline pulm": linnaste (väikesed) ja õlle enda (suured) kogused; õlle rammusus (pandi vihti seinale ja lõigati noaga); kaks kannu, teine tühi, teises ei tilkagi jmt.

2. Motiiv v. tüüp "Õlu põgeneb jõkke": õllenõu läheb ümber (nt. kukk lendab tõrre äärele) ja õlu jookseb jõkke. Keegi jookseb allavoolu õllele järele, ammutab jõest ja ütleb: *Jumalavilja mekk ikka juures!*

3. Lahja õlle pakkumine (enamasti saksale) ja kaasnev vormel: *Mats, uha vett!* (õlletegijad tõlgendavad lahja õlle peale vihastamist kui joobest tulenevat meelesegadust).

Oleks kirikutäis putru! (u. 10 teksti)

Veel üks jutu ja vellerismi vahevorm. Hiidlane või saarlane imetleb Oleviste või Kaarma kirikut ja saab sellest praktilisi impulsse: *Oleks see kirik putru täis ja torn (koore)torget ~pistet ~võid täis, küll siis helbiks!*

Hiidlased kardavad lakas tonti (väh. 13 teksti)

Hiidlased magavad lakas. Kutsarile, peremehele vm-le see ei meeldi ja ta teeb hiidlastele tonti: võtab tuletuki hambusse, valge lina ülle jne. Hiidlased ehmuvad ja pöörduvad jumalasõna poole: laulavad salme või ütlevad vormeleid, tavaliselt: *Oh Jeesus, meie juurde jää, / sest Mats on kuradite käe ~sest õelus tükib ligemal ~küll elus tont siis ära läeb* vms., tihti hüppavad või kukuvad nad seejuures lakast alla.

(Salmi õige lauluraamatu-versioon (nr. 355) on: *Oh Jeesus, meie juurde jää, / päev veereb, ligi pime öö, / siis oma sõnu, valgust ka / oh ära lase kustuda!*

Selja Jüri kättemaks hiidlastele (u. 10 teksti)

Selja Jüri või Seljapere vana olnuvat keegi saarlane ja jutu tavaversioon on selline:

Hiidlane müüb Selja Jüri naisele tõrre ja küsib selle eest tõrretäie vilja. Naine rumalast peast annabki. Jüri on vihane ja teeb hiidlasele tuupi. Kord on Jüri omakorda Hiiumaal käimas (pulmas vm.). Hiidlased kargavad talle ümber, et kätte tasuda. Tekib külakuhi. Keegi läheb mööda ja küsib, mis toimub. Üks hiidlane vastab: *Me mutsume Selja kõrtsi Matsi ~materdame Seljapere vana vms.* Mööduja ütleb, et Selja Jüri tuli talle juba tüki aja eest teel vastu (või: on juba Saaremaal tagasi), st. hiidlased olid kogemata kedagi oma meest klohminud.

Mõistukõne mahalöödud seast (väh. 22 teksti)

See on omapärane ja erandlik "mõistatus-naljand".

Eesti folklooris on ühest küljest mõistatus sea kohta (kokku üle 20 kirjapaneku), mille eri vormid võivad kõlada nt.:

1) *Ilm huiskab, maa tuiskab, maapöörja küüned ~pöiad ~sussid ~neli posti püsti (köver käis üle kaela);*

2) peamiselt Mulgi redaktsioon: *Kuu kubitseb, päev sabitseb, maapöörja magab maas, kübar ühe külje pääl;*

3) samuti lõunaestilised vormid: *Maapüürja maha lüüid, säidse inglit ikva man ~ Puujäräje poolest taevast, maapüürje maha lööd.*

See mõistatus on nii kummaline ja "tsitaadilik", et näib vägisi kuskilt jutust pärit olevat. Selline võimalik allikjutt on tõepoolest ka olemas:

Hiidlased on kõrtsis öömajal. Kõrtsimehe siga läheb hiidlaste kottide kallale, üks hiidlane satub sellele peale, lööb loogaga sea maha, läheb sisse tagasi ja annab teistele mõistukõnes märku, et vaja plehku panna. Need mõistukõnevormelid on ilmkindlasti geneetilises seoses eelmainitud mõistatusega ja sisaldavad komponente, nagu:

Ilm hõiskab ja taevas tuiskab ~ Ilm hüppab ja taevas tantsib ~ Kuu sipitseb ja pää sapitseb.

Maapöörja mastid püsti ~ Maapöörja jäi pikali, köverik käis üle kaela ~jäi külge jts.

Asi selgub, kuid hiidlased on selleks ajaks juba kadunud.

Küsi kaptenilt kajutis! (väh. 18 teksti)

Vaimulaadi, stilistika, koomikatüübi ja ka üleskirjutamisdaatumite poolest üsna uueaegne anekdoot, kindlasti ka rahvusvaheline, võib-olla kodunenud trükiallikate vahendusel.

Hiidlane, kihnlane, randlane või setu on hobusega linnas turul vmt. kohas (see hobune on enamasti valge ja kui tegelaseks on kihnlane, siis on tegevuskohaks Pärnu). Tulevad pilkajad – linnasellid, vurled, tudengid vm. ja hakkavad ütlema pilkerepliike hobuse kohta: *Kuhu Hiiu kapten laevaga sõidab? ~ Kas laev müüa? ~ Kas puud koos laevaga müüa? ~ Palju kaljas ~valge laev maksab? ~ Kava sel laeval kapteniks oled olnud? jms.*

Pilgatav ütleb, et ta on laeval kõigest tüürimees, aga küsitagu kaptenilt, ta on kajutis – ja tõstab hobuse saba lahkesti teed juhatahes üles.

Kas preilised nägid? (u. 10 teksti)

Härra küsib nõnda hiidlaselt. Too vastab, et pole preilised näinud, ainult kaks litsakat ~saksa emast läksid siit küll hiljuti mööda.

Setukohta on tervikuna päris palju jutte, kuid 10 teksti rajale jõuavad neist vaid kaks järgmist.

Tätä, juusk! (u. 10 teksti)

Setu tuleb herne-, linaseemne- vm. koormaga laadalt. Väike poeg istub koormal näoga tahapoole ja hõikab: *Tätä, juusk!* Isa vastab ükskõikselt ja hajameelselt: *Juusk, poig, juusk, kül' Jummal and, et juusk!* vms. See repliigivahetus kordub mitu korda, siis selgub, et üks kott on end teele tühjaks jooksnud.

Jutt meenutab ülesehituselt veidi tüüpi "Koksi, koksi, pojuke!"

Mis oli Jeesuse ema nimi? (väh. 11 teksti)

Setu on linnas (harilikult Tartus) ja tudengid või keegi professor tulevad teda pilkama ja küsivad, kas ta ka teab, mis on Jeesuse ema nimi. Setu vastab: *Mes ma tuud ei tiiä – tuu ol'l Maar'a. A kas sa tiiät, mis mo imä nimi kotoh om?* (vahel lisab ta veel aktsente selle kohta, et tema ema kui kaasaegset peaks olema kergem teada).

[Teemaringist "Kadaklus"]

Hiir hüpp taar kapp! (väh. 11 teksti)

Perre on tulnud kosilane või teekäija ja teda kostitatakse. Tütar saadetakse külalisele piima, taari vm. tooma ja selgub, et hiir on joogianumasse läinud. Tütar teatab juhtunust libakeeles, mis mõnedes variantides on seletatud mõistukõnena, mõnedes saksa keelt jäljendava peenutsemisena: *Hiir üps kann! ~ Hirippen hauss! ~ Hiir ein taar ein! ~ Hir-rip-tar-kipp!* vmt.

Ema vastab samas stiilis: *Võt viss vass sein! ~ Min sin sit, võt ir anst kin, visk ir vast pik! ~ Vötter hänner kinnen, vissen vassen sennen!* vms. (st. kästakse hiirel sabast kinni võtta ja vastu seina visata).

[Teemaringist "Kohus ja kohtunik"]

Kirjaoskamatu mehe kaebekiri(väh. 12 teksti)

Võib-olla räägiti seda juttu tegelikult joonistades, st. ehk oli ta reebus.

Mehe sead on mõisa vilja sattunud ja mõisa koer on nad lõhki kiskunud või tekib mingi muu probleem. Asi läheb kohtusse ja meest karistatakse. Mees on kirjaoskamatu ja saadab keisrile piltkirjas kaebuse: teeb paberile pikki ja kõveraid jooni ning tindiplekke. Keiser ei oska kirja lugeda ja kutsub mehe, et see seletaks. Mees seletabki. Keiser kutsub siis ka härra ja laseb talgi mehe kirja seletada. Härra seletab samuti, kuid enda kahjuks. Keiser otsustab, et nii jääbki.

Jutt on ühtlasi folklooris valitseva "naiivse monarhismi" näide.

Mees näitab kohtus, kuidas koer siga kiskus (u. 10 teksti)

Kohtunik ei saa aru, mis tegelikult juhtus. Setu vm. osapool näitab piltlikult ette ja/või ütleb kohtunikule jämedusi: *Noh, ütleme, härra on emis ja mina olen peni ja mina kisun härral perse veriseks* vms., või läheb otse hammastega kohtunikule kallale ja näitab praktiliselt, kuidas kõik toimus.